

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Praktijkonderzoek naar ervaringen met de civiele procespositie van minderjarigen

Smeets, D.J.H.; Bruning, M.R.; Boer, R. de; Bolscher, K.G.A.; Peper, J.S.

Citation

Smeets, D. J. H., Bruning, M. R., Boer, R. de, & Bolscher, K. G. A. (2020). Praktijkonderzoek naar ervaringen met de civiele procespositie van minderjarigen. In J. S. Peper (Ed.), *Meijers-reeks* (pp. 161-234). Nijmegen: Wolf Legal Publishers. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/133088>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/133088>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

4.1 INLEIDING EN ONDERZOEKSVRAGEN

Naast een juridische en literatuurstudie (Hfst. 2 en 3, resp.) zijn er binnen dit onderzoek ook ervaringen uit de praktijk verzameld. Doel van dit onderzoek was om ervaringen van zowel deskundigen (professionals uit de rechtspraak en jeugdhulpverlening) als ervaringsdeskundigen (jongeren en ouders) te verzamelen betreffende I) het hoorrecht van minderjarigen in civiele procedures en II) hun procespositie. Deze ervaringen uit de praktijk zijn van belang om de volgende onderzoeksvragen te beantwoorden:

Onderzoeksvraag 1 Hoe is de praktijk ten aanzien van de formele procespositie van minderjarigen waaronder in het bijzonder het horen van kinderen in civiele procedures? Wie spreken er in het kader van deze procedures allemaal met het kind?

Onderzoeksvraag 2 Wat zijn de huidige ervaringen van kinderen en de rechtspraak (rechters, advocaten indien van toepassing) m.b.t. de formele procespositie en het hoorrecht in het civiele recht?

1. Welke betekenis kennen rechters en wettelijk vertegenwoordigers toe aan de stem van het kind in de civiele procedures? In hoeverre verwerken rechters de mening van een kind in hun beschikking/motivering?
2. Hoe ver strekt de rol van de kinderrechtster in het duiden van de antwoorden van de (jonge) kinderen? Hoe ervaren zij het om binnen een paar minuten over vaak zulke heftige onderwerpen met het kind te spreken?
3. In hoeverre voelen kinderen in de civiele procedures zich gehoord? Wat vinden kinderen van hun hoorrecht?

Onderzoeksvraag 3 In hoeverre is er vanuit kinderen en de rechtspraak behoefte aan een uitbreiding van de formele procespositie in het civiele recht en/of de aanpassing van de leeftijdsgrens in het hoorrecht, en zo ja, hoe zou deze uitbreiding er uit kunnen zien?

4.1.1 Opzet van dit hoofdstuk

Om bovengenoemde centrale vragen te beantwoorden is een onderzoek opgezet waarbij aandacht is voor de huidige praktijk van zowel hoorrecht als procespositie. Omdat de werkwijze van de rechtbanken Amsterdam en Den Haag met betrekking tot het horen van kinderen afwijkt van de werkwijze van andere rechtbanken (er wordt een lagere leeftijdsgrens gehanteerd dan de gebruikelijke grens van twaalf jaar), volgt in paragraaf 4.2 eerst een beschrijving van deze werkwijzen. Vervolgens wordt het praktijkonderzoek beschreven, waarin middels vragenlijsten en interviews de praktijk van alle rechtbanken in Nederland is onderzocht. De opzet van de studie wordt toegelicht in paragraaf 4.3, waarbij aandacht is voor de verschillende onderzoeksmethoden (vragenlijsten en interviews) en de steekproef van dit onderzoek. Om een volledig beeld te schetsen zijn ervaringen verzameld van deskundigen uit de rechtspraktijk en jeugdhulpverlening, jongeren en ouders. In paragraaf 4.4 en 4.5 worden de resultaten van het onderzoek weergegeven. Daarbij is eerst aandacht voor het hoorrecht (par. 4.4) en daarna voor de procespositie van minderjarigen (par. 4.5). In paragraaf 4.6 volgt afsluitend een overzicht van en reflectie op de belangrijkste bevindingen, gevolgd door een conclusie.

4.2 INITIATIEVEN IN DE PRAKTIJK OM KINDEREN JONGER DAN TWAALF JAAR TE HOREN

Uit het juridische kader (hfst. 2) is duidelijk geworden dat minderjarigen door de kinderrechter in familie- en jeugdprocedures vanaf twaalf jaar in de gelegenheid worden gesteld om te worden gehoord. Daarnaast kunnen kinderen onder de twaalf jaar door de rechter in de gelegenheid worden gesteld om te worden gehoord. Dit neemt niet weg dat er in de huidige praktijk initiatieven zijn genomen waarbij er is gekozen voor een lagere leeftijdsgrens om kinderen te horen. Twee belangrijke voorbeelden zijn de werkwijze van de rechtbanken Amsterdam (horen van kinderen vanaf acht jaar) en Den Haag (Internationale kindervervoeringszaken met horen kinderen vanaf zes jaar oud en een bijzondere curator voor elke minderjarige vanaf drie jaar oud). In deze paragraaf worden de werkwijzen van deze rechtbanken nader toegelicht. De informatie die hier gepresenteerd wordt, is o.a. verzameld door oriënterende gesprekken te voeren met de rechtbank Amsterdam en de rechtbank Den Haag.

4.2.1 Rechtbank Amsterdam: horen van kinderen vanaf acht jaar

In juni 2016 is in de rechtbank Amsterdam een pilot gestart waarin minderjarigen in een viertal soorten zaken **vanaf acht jaar worden uitgenodigd** om hun mening kenbaar te maken: kinderschermingszaken, omgangszaken, verhuizingszaken en hoofdverblijfplaatszaken. Deze pilot is door de rechtbank

Amsterdam in december 2016 positief geëvalueerd en is per 1 januari 2017 omgezet in vast beleid (zie ook Van Leeuwen, 2017). Kinderen vanaf 8 jaar worden sindsdien standaard uitgenodigd voor het kindgesprek bij de Rechtbank Amsterdam. Uit een oriënterend gesprek dat voor dit onderzoek werd gevoerd met de griffie van de rechtbank Amsterdam blijkt dat er speciale kindvriendelijke oproepbrieven, in samenwerking met gedragswetenschappers, zijn opgesteld voor zowel minderjarigen onder de twaalf jaar als minderjarigen boven de twaalf jaar. Uit het oriënterende gesprek blijkt ook dat er voor een kindgesprek met minderjarigen vanaf twaalf jaar doorgaans vijftien à twintig minuten wordt ingepland en voor kinderen jonger dan twaalf jaar dertig minuten. Het verdient bij de rechtbank Amsterdam de voorkeur om de kindgesprekken niet voor de zitting in te plannen, maar op een andere dag. Het inplannen van de kindgesprekken met de twaalfminners wordt veelal afgestemd op de schooltijden van de minderjarige, zo worden gesprekken bijvoorbeeld vaak op woensdagmiddag ingepland. De rechtbank Amsterdam heeft geen aparte wachtruimte voor minderjarigen, wel liggen er bijvoorbeeld tijdschriften voor de minderjarigen. De kindgesprekken vinden plaats in een daarvoor ingerichte kindvriendelijke ruimte. De gesprekken worden gevoerd aan een ronde tafel. In de ruimte zijn knuffels en spelletjes aanwezig; sommige spelletjes zijn speciaal ontworpen door gedragswetenschappers om kinderen gemakkelijker te laten praten. Het kindgesprek wordt bij de rechtbank Amsterdam gevoerd door één rechter (zonder toga) en griffier. Uit het oriënterende gesprek komt tevens naar voren dat er geen vaste richtlijnen zijn voor de rechters om met de minderjarige te spreken. De minderjarigen ontvangen ten slotte een evaluatieformulier waarop ze kunnen aangeven hoe ze het kindgesprek met de rechter hebben ervaren door middel van het omcirkelen van (boze/blij) smileys.

4.2.2 Rechtbank Den Haag: horen jonge kinderen in kinderontvoeringszaken

De rechtbank Den Haag kent verschillende werkwijzen met betrekking tot het horen van minderjarigen. In familie- en jeugdprocedures worden kinderen 'zoals gebruikelijk' vanaf twaalf jaar in de gelegenheid gesteld om te worden gehoord. In kinderontvoeringszaken worden minderjarigen echter vanaf zes jaar al in de gelegenheid gesteld om te worden gehoord door de rechter. Daarnaast worden bij crossborder mediation, mediation in het kader van internationale kinderontvoeringszaken, kinderen vanaf drie jaar gehoord door een gedragswetenschapper. Ook wordt standaard een bijzondere curator toegewezen in deze zaken voor kinderen vanaf drie jaar. Deze werkwijzen worden hieronder besproken.

4.2.2.1 Horen door de rechter

In Nederland worden sinds de concentratie van de rechtspraak in kinderontvoeringszaken bij de rechtbank en het gerechtshof in Den Haag kinderen

vanaf zes jaar in de gelegenheid gesteld om te worden gehoord, tenzij een beroep wordt gedaan op de weigeringsgrond “verzet” in de zin van artikel 13 lid 2 HKOV. In laatstgenoemde gevallen worden kinderen jonger dan zes jaar gehoord (Mosk, 2018). Voor een geslaagd beroep op de weigeringsgrond verzet, moet het kind duidelijk kunnen aangeven waarom het kind niet terug wenst te keren. Om vast te kunnen stellen of de wens daadwerkelijk van het kind zelf afkomstig is, praat de rechter met het kind. Wanneer de rechter niet goed kan inschatten of het kind rijp genoeg is om de ideeën te hebben die het kind zegt te hebben, schakelt de rechtbank de Raad voor de Kinderbescherming in voor een procedure. De Raad voor de Kinderbescherming wordt niet heel vaak ingeschakeld in de procedure tot teruggeleiding. De vraag aan de Raad voor de Kinderbescherming is in zo’n situatie of het kind in de ontwikkelingsfase zit dat het uitingen die hij doet op waarde kan schatten.

De keuze voor deze leeftijdsgrenzen om kinderen te horen, is in verband met de aansluiting bij andere Europese landen gemaakt. Wanneer een uitspraak uit Nederland in een kindervervoeringszaak ten uitvoer gelegd moet worden in een ander land, kan de executie van de beschikking worden geweigerd wanneer het kind niet is gehoord dat in dat betreffende land wel gehoord zou worden. De mening van het kind wordt verkregen door middel van een gesprek. Er wordt weleens getekend of een spelletje gedaan met het kind, maar dit is meer om het kind op zijn of haar gemak te stellen. Bijna alle kinderen die worden uitgenodigd, verschijnen ook daadwerkelijk op het gesprek. Het gesprek vindt plaats aan een ronde tafel met drie rechters die plaatsnemen in de meervoudige kamer en de griffier. In sommige gevallen is de bijzondere curator hierbij ook aanwezig. De kern van het direct horen van kinderen door de rechter in kindervervoeringszaken gaat om het krijgen van een beeld van het kind en duidelijkheid te verkrijgen met betrekking tot hoe het kind zich in die situatie voelt, wat zij meemaken en waar de accenten liggen die voor het kind belangrijk zijn.

Na het kindgesprek wordt door de rechter aan het kind uitgelegd hoe het verder gaat, wat de rechters gaan doen en wanneer de beschikking komt. Kinderen krijgen geen inzage in de processtukken en de inhoud van de processtukken wordt ook niet aan het kind medegedeeld, aangezien het kind geen belanghebbende in de procedure is. Aan het kind wordt niet teruggekoppeld wat er met zijn mening is gedaan, alleen aan de ouders. Aan de ouders wordt verteld wat het kind heeft gezegd en in de beschikking wordt het soms weergegeven. Dit gebeurt echter niet altijd.

4.2.2.2 Horen door een gedragswetenschapper bij Crossborder Mediation

Gedurende de gehele procedure wordt overigens in eerste instantie door de Centrale autoriteit Internationale Kinderaangelegenheden van het Ministerie van Justitie en Veiligheid, het Centrum Internationale Kinderontvoe-

ring en door advocaten en rechters aangestuurd op crossborder mediation. De crossborder mediation wordt uitgevoerd door het Mediation Bureau. Het Mediation Bureau is een zelfstandig onderdeel van het Centrum Internationale Kinderontvoering en is in samenspraak met het Ministerie van Justitie en Veiligheid en de Raad voor de Rechtspraak in 2009 opgericht. Het Mediation Bureau werkt met een vaste groep van zeventien crossborder mediators, waarvan acht mediators een gedragswetenschappelijke achtergrond hebben en de overige negen mediators advocaat dan wel jurist zijn. In beginsel hanteren de mediators eenzelfde werkwijze, namelijk het pressure cooker model. Dit betekent dat er binnen drie sessies van drie uur naar een oplossing wordt toegewerkt. De mediators werken altijd met zijn tweeën. De precieze werkzaamheden hangen uiteraard wel af van de omstandigheden van het individuele geval.

Tijdens de crossborder mediation worden kinderen vanaf drie jaar gehoord door een gedragsdeskundige, mits beide ouders hiervoor toestemming hebben verleend en de omstandigheden van het geval het kindgesprek toelaten (Mosk, 2018). De gedragsdeskundige die met het kind praat is een andere persoon dan die met de ouders spreekt. De gedragsdeskundige die het kind hoort, wordt ook wel de kinddeskundige genoemd. Deze kinddeskundige heeft vanuit zijn eigen praktijk veel ervaring in het spreken met kinderen. De stem van het kind wordt enkel ingebracht door middel van het kindgesprek. Het gebeurt niet vaak dat ouders weigeren toestemming te geven voor een kindgesprek. Bij jonge kinderen van drie of vier jaar komt het af en toe voor dat ouders hun kind te jong vinden voor het kindgesprek. In enkele gevallen twijfelen ouders of zij toestemming willen geven voor het kindgesprek, omdat zij bang zijn dat het kind is beïnvloed door de andere ouder.

In beginsel is tijdens het kindgesprek niemand anders aanwezig dan het kind zelf en de kinddeskundige. In overleg met de mediator kunnen ouders bij uitzondering aanwezig zijn. Het gesprek vindt plaats op het kantoor van de kinddeskundige waarbij er op een speelse manier aan de kinderen wordt gevraagd hoe zij tegen de situatie aankijken. Het kindgesprek streeft twee doelen na. Enerzijds is het een manier om het kind een stem te geven in de procedure en anderzijds is het bedoeld om ouders inzicht te geven in hoe het kind de situatie ervaart. Het kindgesprek heeft niet als doel om het kind te laten kiezen tussen ouders of de betreffende landen. Alle kinddeskundigen zijn gespecialiseerd in internationale kindervervoeringen en zijn getraind in het herkennen van de authentieke mening van het kind. Aan de kinddeskundige wordt in iedere zaak dan ook overgelaten om te beoordelen of de mening van het kind zelf afkomstig is of van de ouders.

Van het kindgesprek wordt een verslag opgemaakt dat tijdens de mediation aan de ouders wordt voorgelezen met het doel om ouders te helpen bij het vinden van een oplossing. Vooraf wordt dit verslag met het kind besproken waarbij het kind de mogelijkheid krijgt om aan te geven of hetgeen gezegd

is, gedeeld mag worden met de ouders. Het verslag wordt binnen de mediation gehouden en is vertrouwelijk, dit geldt ook voor alles dat wordt besproken. Hetgeen is besproken en in het verslag is opgenomen, mag dus niet worden ingebracht in een gerechtelijke procedure. Alleen hetgeen in een overeenkomst wordt neergelegd, mag naar buiten worden gebracht. Buiten het kindgesprek om is er verder geen contact met het kind. Welke gevolgen de stem van het kind heeft gehad tijdens het kindgesprek voor de uitkomst van de crossborder mediation, wordt daarom niet teruggekoppeld aan het kind door de kinddeskundige. Het Mediation Bureau wordt niet gezien als belangenbehartiger en is daarom ook niet bevoegd om zelf met het kind contact op te nemen om bijvoorbeeld de uitspraak te bespreken. Het Ministerie van Justitie en Veiligheid vergoedt één derde van de kosten van de crossborder mediator. De betalende ouders dienen maximaal € 1390,- per ouder te betalen (inclusief BTW, locatiekosten en reiskosten van de mediators) uitgaande van volledige mediationssessies van maximaal negen uur, voorbereiding en afronding van drie uur en het opstellen van de vaststellingsovereenkomst. Ouders die in aanmerking komen voor gefinancierde rechtsbijstand (toevoeging mediation), dienen een eigen bijdrage van € 53,- of € 105,- te betalen.

4.2.2.3 Een bijzonder curator voor kinderen vanaf 3 jaar

In het voorjaar van 2017 is het team familie van de Rechtbank Den Haag gestart met de pilot: 'Bijzondere curator in IKO-zaken'. Het doel van deze pilot is om te onderzoeken of en zo ja welke toegevoegde waarde de bijzondere curator in internationale kindervervoeringszaken in Nederland heeft. De ervaringen van de betrokken professionals zijn positief en daarom is begin 2018 besloten dat deze werkwijze standaard wordt toegepast. De bijzondere curator lijkt enerzijds de rol van vertrouwenspersoon voor het kind te vervullen en anderzijds een tolk te zijn richting de rechters die moeten beslissen over het al dan niet terugkeren van het kind (zie ook Olland, 2018). Deze werkwijze leidt ertoe dat in iedere kindervervoeringszaak aan het betrokken kind vanaf drie jaar een bijzondere curator wordt toegevoegd wanneer ouders na de regiezitting niet kiezen voor crossborder mediation of wanneer de mediation niet is geslaagd. De bijzondere curator is een andere persoon dan de kinddeskundige van het eventuele kindgesprek tijdens de crossborder mediation. Het is de bedoeling dat de bijzondere curator voorafgaand aan de behandeling door de meervoudige kamer twee keer met ieder kind een gesprek heeft gehad en hier een verslag over schrijft. Het verslag wordt aan zowel de rechtbank toegezonden, als aan de ouders van het kind en de advocaten van beide ouders. Wanneer er meerdere kinderen betrokken zijn in dezelfde procedure, zal de bijzondere curator afzonderlijk met ieder kind spreken en van ieder kind afzonderlijk een verslag maken.

Wanneer kinderen het op prijs stellen, is de bijzondere curator ook aanwezig bij het kindgesprek door de meervoudige kamer bij de rechtbank. Verder bespreekt de bijzondere curator de uitspraak van de rechtbank met het

kind en geeft de bijzondere curator informatie aan het kind over de mogelijkheid en betekenis van hoger beroep. Mocht er hoger beroep worden ingesteld, blijft de bijzondere curator hierbij betrokken.

4.3 OPZET VAN HET PRAKTIJKONDERZOEK

Het praktijkonderzoek bestond uit vragenlijsten en interviews, waarvoor toestemming is verkregen van de Ethiek Commissie van het Instituut Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Leiden (dossiernummer ECPW-2018/215). In dit hoofdstuk wordt het doel en de procedure van elke gebruikte methode kort besproken. Er zal vooral aandacht zijn voor de werving, procedure en het aantal deelnemers. De resultaten worden besproken in paragraaf 4.3 en 4.

4.3.1 Vragenlijsten

Binnen dit onderzoek zijn aparte vragenlijsten ontwikkeld voor de verschillende doelgroepen in dit onderzoek: deskundigen uit de rechtspraak en jeugdhulpverlening, jongeren en ouders. De vragenlijsten voor elke doelgroep zijn te vinden in bijlagen 1 t/m 3.

4.3.1.1 Deskundigen

Deskundigen zijn professionals die beroepsmatig te maken hebben gehad met de procespositie van kinderen. Daarbij richtten wij ons op 6 beroepsgroepen: 1) rechters en raadsheren; 2) advocaten; 3) bijzondere curatoren; 4) medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming (in het vervolg RvdK); 5) medewerkers van gecertificeerde instellingen die jeugdbescherming en jeugdreclassering uitvoeren (in het vervolg GI); en 6) medewerkers van kinder- en jongerenrechtswinkels (in het vervolg KJRW).

4.3.1.1.1 Werving

Voor het werven van rechters en raadsheren is toestemming verkregen van de Raad voor de Rechtspraak. Via het landelijk overleg van vakinhoud familie- en jeugdrecht (LOVF) zijn informatiebrieven over het onderzoek aan kinderrechters in Nederland gestuurd. Advocaten zijn geworven via de beroepsgroepen van familierechtadvocaten (VFAS) en jeugdadvocaten (VNJA). Stichting Bijzondere Curator is benaderd om de oproep te verspreiden onder bijzondere curatoren, en ook LinkedIn is hiervoor ingezet.

Voor de werving van medewerkers van de RvdK is het landelijk bureau van de Raad voor de Kinderbescherming benaderd. Via deze weg zijn alle vestigingen in Nederland en hun medewerkers op de hoogte gesteld van het onderzoek. Om jeugdbeschermers werkzaam bij GI's uit te nodigen heeft branchevereniging Jeugdzorg Nederland de oproep gedeeld met afzonderlijke organisaties. Verder zijn deze professionals uit de jeugdhulpverlening

geworven via LinkedIn. In het bijzonder bij deze doelgroep was er sprake van een sneeuwbaaleffect waarbij de oproep voor het onderzoek via delen en taggen van personen op LinkedIn snel verspreidde.

Als laatste zijn ook medewerkers van KJRW's benaderd. Van de 11 KJRW's in Nederland hebben er vier de oproep voor deelname aan het onderzoek verspreid onder de medewerkers.

4.3.1.1.2 Deelnemers

In totaal vulden 285 deskundigen de vragenlijst in; 13 deelnemers bleken echter een ander beroep te hebben dan de doelgroep van dit onderzoek (bijv. leerkracht), daarom zijn de resultaten van deze 13 personen niet meegenomen in de analyses. Een overzicht van de overige 272 deelnemers en het aantal deelnemers per beroepsgroep is te vinden in Tabel 1. In deze Tabel is ook weergegeven dat 68 deelnemers (25%) de vragenlijst niet helemaal afronden (missende data). Gegevens van deze deelnemers zijn voor zover mogelijk geïnccludeerd in de analyses.

Tabel 1. Aantal deelnemers deskundigen-vragenlijst per beroepsgroep

Beroepsgroep	N totaal	N missende data
raadsheren	10 (4%)	1 (10%)
rechters	30 (11%)	4 (13%)
advocaten	41 (14%)	3 (20%)
BC	26 (9%)	8 (31%)
RvdK	76 (27%)	20 (26%)
GI	73 (26%)	26 (35%)
KJRW	16 (6%)	1 (6%)
Totaal	272 (100%)	68 (25%)

Noot. BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels.

Deelnemende rechters en raadsheren hadden vooral ervaring met civiele procedures binnen de clusters gezag & omgang en kinderschermingsmaatregelen. De 10 deelnemende raadsheren hadden allen ervaring met beide soorten rechtszaken; van de 30 rechters hadden er 28 ervaring met gezag en omgang, en 27 met kinderschermingsmaatregelen. Ervaring met adoptie en afstamming kwam minder vaak voor: 3 van de 10 raadsheren hadden hier ervaring mee, en 11 van de 30 rechters. Op de rechtbank Noord-Holland na, is elke rechtbank in Nederland in meer of mindere mate vertegenwoordigd in de steekproef: Amsterdam ($n=7$), Den Haag ($n=5$), Midden-Nederland ($n=5$), Rotterdam ($n=4$), Oost-Brabant ($n=3$), Limburg ($n=2$), Noord-Nederland ($n=1$), Gelderland ($n=1$), Overijssel ($n=1$) en Zeeland-West-Brabant ($n=1$). Om de anonimiteit van raadsheren te waarborgen is hen niet gevraagd bij welke van de vier gerechtshoven in Nederland zij werkzaam zijn.

Van de medewerkers van RvdK was de meerderheid raadsonderzoeker/kernfunctionaris of zittingsvertegenwoordiger van beroep ($n=61$). Ook

enkele gedragsdeskundigen ($n=8$) en juristen ($n=4$) vulden de vragenlijst in vanuit hun werk voor de RvdK. De medewerkers van GI's waren voornamelijk jeugdbeschermers ($n=61$). Een belangrijke opmerkingen wat betreft de bijzondere curatoren is dat er geen onderscheid is gemaakt wat betreft hun achtergrond zijnde juridisch dan wel gedragsdeskundig.

Enkele bijzondere curatoren ($n=3$) hebben aangegeven dat zij tevens advocaat zijn; dit geldt mogelijk voor meer bijzondere curatoren die dit niet hebben gerapporteerd. Belangrijk is in elk geval dat indien het beroep bijzondere curator is geselecteerd, de antwoorden alleen zijn meegenomen in de categorie 'bijzondere curator' en niet in de categorie 'advocaten'.

4.3.1.1.3 Vragenlijsten

De vragenlijsten die verspreid zijn onder deskundigen zijn te vinden in Bijlage 1. Alle deskundigen hebben vragen beantwoord over het hoorrecht en de formele procespositie van minderjarigen. Hierbij is de huidige praktijk bevraagd en vervolgens geëvalueerd. Ook zijn vragen gesteld over mogelijke toekomstscenario's. Gezien de verschillen in expertise en ervaring van de verschillende groepen deskundigen, zijn niet alle deskundigen in gelijke mate ondervraagd over elk thema. In Bijlage 1 is weergegeven welke vragen zijn voorgelegd aan welke groepen deskundigen.

4.3.1.2 Jongeren

Een tweede doelgroep voor de vragenlijst betrof jongeren van 16 tot 24 jaar oud. Een deel van hen had vóór het 18e levensjaar ervaring met een civiele procedure en rapporteerde dus retrospectief over zijn/haar ervaringen, de rest had geen ervaring met een procedure en beantwoordde daarom alleen de vragen waarin wordt gereflecteerd op het hoorrecht en de procespositie van jongeren.

4.3.1.2.1 Werving

De primaire doelgroep voor de jongerenvragenlijst betrof jongeren van 16 tot 24 jaar oud met ervaring met een civiele procedure. Er is in deze studie bewust gekozen voor het includeren van jongeren die *in het verleden* een civiele procedure hebben meegemaakt. Redenen hiervoor zijn o.a. om jongeren die nu nog in de situatie verkeren niet extra te belasten; en omdat jongeren die terugkijken op de situatie gezien hun emotionele staat en cognitieve ontwikkeling beter in staat zullen zijn om op de situatie te reflecteren.

De werving vond plaats via relevante jongerengroeperingen, -raden en -organisaties, die een oproep voor deelname aan het onderzoek gedeeld hebben op hun website, nieuwsbrief en/of op sociale media. Zo hebben Augeo, Defence for Children, Villa Pinedo, de Kinderombudsman, Jongwijs, en Jeugdwelzijnsberaad de oproep gedeeld. Via nieuwsbrieven van een aantal pleegzorgorganisaties zijn pleegouders over het onderzoek geïnformeerd, waarop zij vervolgens hun (pleeg)kinderen erop konden attenderen. De oproep is daarnaast via verschillende facebookgroepen gedeeld.

Om de werving uit te breiden is gedurende het onderzoek besloten om ook groepen jongeren aan te spreken waarvan niet bekend is of ze ervaring hebben met een civiele procedure. In dit kader is de uitnodiging verspreid via het netwerk van de onderzoekers en via sociale media. Daarnaast zijn eerste- en tweedejaars studenten Pedagogische Wetenschappen aan de Universiteit Leiden en eerste- en tweedejaars studenten Social Work aan de Hogeschool Leiden benaderd. Deze wervingsmethode heeft als gevolg dat de steekproef bestaat uit grotendeels hoger opgeleide jongeren. Daarnaast zal in een normatieve groep het aantal jongeren dat ervaring heeft met een civiele procedure kleiner zijn dan het aantal jongeren binnen een organisatie zoals Villa Pinedo of Augeo. Deze secundaire wervingsmethode heeft er daarom ook toe geleid dat vooral veel jongeren zonder ervaring de vragenlijst hebben ingevuld. Hoewel deze groep niet de primaire doelgroep was, is de mening van deze groep ook bijzonder waardevol wat betreft de algemene evaluatie van het hoorrecht en de procespositie van minderjarigen.

4.3.1.2.2 Deelnemers

In totaal vulden 136 jongeren de vragenlijst in, waarvan er 29 de vragenlijst niet helemaal afronden. Van 107 jongeren waren alle data beschikbaar, gegevens van de overige 29 jongeren zijn voor zover mogelijk meegenomen in de analyses.

Van de 136 deelnemende jongeren hadden er 43 ervaring met een of meerdere civiele procedures. In Tabel 2 is weergegeven met welke procedures deze jongeren ervaring hadden en hoe oud ze toen waren. Hieruit blijkt dat de meeste kinderen ervaring hadden met een gezag en/of omgangszaak.

Tabel 2. Aantal jongeren ervaring met civiele procedure ($N_{\text{totaal}} = 43$)

	Kinderbescherming	Gezag en omgang	Adoptie/afstamming
Niet meegemaakt	25	10	40
Wel meegemaakt	18	33	3
< 12 jaar tijdens procedure	6	16	0
≥ 12 jaar tijdens procedure	12	17	3

4.3.1.2.3 Vragenlijsten

De vragenlijsten die verspreid zijn onder jongeren zijn te vinden in Bijlage 2. Vragen over de praktische gang van zaken omtrent het kindgesprek en de formele procespositie zijn alleen voorgelegd aan jongeren die ervaring hiermee hadden. Algemene evaluatieve vragen zijn aan alle jongeren voorgelegd, ook degenen die geen ervaring hadden met een civiele procedure.

4.3.1.3 Ouders en verzorgers/opvoeders

Een derde doelgroep binnen dit onderzoek betrof ouders van kinderen die voor hun achttiende te maken hadden met een civiele procedure. De term

ouders wordt in dit onderzoek breed gebruikt en refereert niet alleen naar biologische ouders maar ook naar stief-, pleeg-, en grootouders.

4.3.1.3.1 Werving

De werving van ouders heeft op twee manieren plaats gevonden. Ten eerste op indirecte wijze via jongeren. Aan jongeren die de vragenlijst hebben ingevuld is gevraagd om de verzorgende ouder ten tijde van de civiele procedure ook uit te nodigen voor de huidige studie. Dit kon door een standaard uitnodiging aan de ouder door te sturen via een eigen gekozen medium (bijv. email, whatsapp). Hierbij is benadrukt dat de antwoorden van jongeren en ouders op geen enkele wijze aan elkaar gekoppeld konden en zouden worden. Omdat via deze weg geen ouders aan het onderzoek hebben deelgenomen, zijn ouders ook direct geworden. Deze directe werving is ten eerste ingezet via Facebook; de oproep is gedeeld door de onderzoekers binnen het team en via diverse Facebook-groepen waaronder de Nederlandse Vereniging voor Pleeggezinnen. Ook beheerders van Facebook-pagina's voor gescheiden ouders zijn benaderd om de oproep te delen. Daarnaast is de oproep via verschillende pleegzorgorganisaties verspreid onder pleegouders.

3.1.3.2 Deelnemers

In totaal vulden 131 ouders de vragenlijst in, waarvan 34 mannen en 97 vrouwen. Hiervan waren 82 biologische ouders, 27 pleegouders, 13 stiefouders en 9 grootouders. Al deze ouders en verzorgers hebben via directe werving deelgenomen aan de studie en hebben dus voor zover bekend geen familiale banden met de jongeren die de vragenlijst hebben ingevuld.

Zoals te zien is in Tabel 3 gaven de meeste ouders aan dat hun kind ervaring had met een procedure omtrent kindbescherming en/of gezag en omgang. De steekproef bevatte relatief veel ouders die aangaven dat hun kind ten tijde van de civiele procedure jonger dan 12 jaar oud was.

Tabel 3. Ouderrapportage over het type procedure(s) waar hun kind(eren) ervaring mee had(den) ($N_{\text{totaal}} = 131$)

	Kinderbescherming	Gezag en omgang	Adoptie/afstamming
Niet meegemaakt	17	24	123
Wel meegemaakt	114	107	8
< 12 jaar tijdens procedure	75	66	6
≥ 12 jaar tijdens procedure	39	41	2

3.1.3.3 Vragenlijsten

De vragenlijsten die verspreid zijn onder ouders zijn te vinden in Bijlage 3. De doelgroep 'ouders' bestond uit ouders van kinderen die voor hun achtentiende te maken hadden met een civiele procedure, kortom alle vragen waren relevant voor alle ouders.

4.3.2 Interviews met deskundigen

Via interviews met deskundigen zijn de hoofdbevindingen uit de vragenlijststudie verder uitgediept. Doel van de interviews was niet om verder te spreken over antwoorden die individuele deelnemers in de vragenlijst hadden gegeven, maar om te reflecteren op algemene trends in de resultaten en vooruit te blikken op mogelijke toekomstscenario's.

4.3.2.1 *Werving*

De werving is verlopen via de vragenlijststudie: aan alle deskundigen die deelnamen aan de vragenlijst is (aan het eind van deze enquête) gevraagd of zij mogen zouden deelnemen aan een verdiepend interview. In totaal reageerden 66 deskundigen positief op deze vraag (15 rechters, 10 advocaten, 10 bijzondere curatoren, 18 medewerkers van RvdK, en 13 medewerkers van GI's). Bij het uitnodigen van de deelnemers is rekening gehouden met de plaats waar de deelnemers werkzaam waren, zodat de antwoorden niet slechts uit één bepaalde regio afkomstig zijn.

4.3.2.2 *Deelnemers*

Via bovenstaande procedure zijn deskundigen geselecteerd voor een interview. In totaal hebben 21 deskundigen hieraan deelgenomen: 5 rechters, 3 advocaten, 3 bijzondere curatoren (die niet tevens werkzaam zijn als advocaat), 5 medewerkers van de RvdK en 5 medewerkers van een GI.

4.4 RESULTATEN: HET HOORRECHT

Het hoorrecht krijgt in civiele procedures vorm via een kindgesprek met de rechter. Om een beeld te krijgen van de huidige praktijk van het hoorrecht zijn via de vragenlijsten en interviews die besproken zijn in paragraaf 4.3 diverse aspecten voor, tijdens, en na het kindgesprek met de rechter bevraagd. Niet alleen is onderzocht hoe het er in de praktijk aan toe gaat, maar ook hoe deze praktijk geëvalueerd wordt.

De resultaten van de vragenlijsten en interviews worden thematisch besproken. Omdat de interviews een verdiepende functie hebben, fungeren deze als aanvulling op de bevindingen uit de vragenlijsten. Per thema is aandacht voor het perspectief van zowel deskundigen, jongeren als ouders. Hierbij moet opgemerkt worden dat niet alle doelgroepen in gelijke mate zijn ondervraagd over alle thema's, maar dat hierbij rekening is gehouden met de expertise en/of ervaring van de verschillende doelgroepen. Een voorbeeld betreft de opzet van het kindgesprek, waar rechters uitgebreider over bevraagd zijn dan andere deskundigen.

4.4.1 Gesprekken met professionals in het voortraject

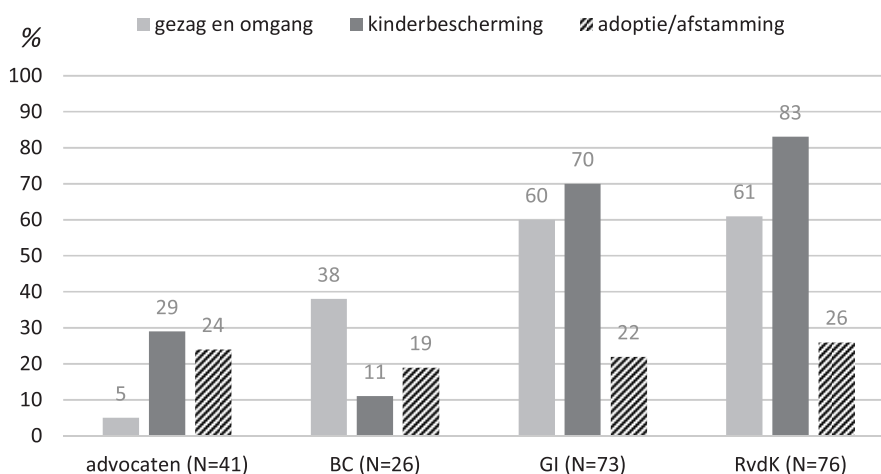
Het eerste thema in dit hoofdstuk betreft de fase vóór het kindgesprek bij de rechtbank. Het kan voorkomen dat kinderen in dit voortraject met een

andere professional spreken zoals een medewerker van de Raad voor de Kinderbescherming (RvdK) of een gecertificeerde instelling (GI). In deze paragraaf wordt onderzocht hoe vaak dit voorkomt en of jongeren na zo'n gesprek met een andere professional behoefte hebben aan een gesprek met de rechter. Ook overwegingen van rechters om een kind zelf te willen spreken komen aan de orde.

4.4.1.1 Frequentie gesprekken in het voortraject

Allereerst is onderzocht **hoe vaak het voorkomt dat jongeren vóór het kindgesprek bij de rechtbank met een andere professional hebben gesproken**. Aan de deelnemende advocaten, bijzondere curatoren, en medewerkers van de RvdK en GI is gevraagd in welke mate zij in het voortraject van een civiele procedure met minderjarigen spreken. Het percentage deskundigen dat hierop 'vaak' en 'altijd' antwoordde is samengevoegd en weergegeven in Figuur 1. Zoals te zien is in deze grafiek zijn vooral medewerkers van de RvdK en GI vaak met kinderen in gesprek voordat het kindgesprek met de rechter plaatsvindt. Dit geldt vooral voor procedures omtrent kindbescherming en gezag/omgang. Van de bijzondere curatoren rapporteerde iets minder dan de helft in het voortraject van een gezag- en/of omgangszaak vaak met een kind te spreken. In andere procedures spreken ze slechts beperkt met minderjarigen.

Van de 22 jongeren die tijdens een civiele procedure met de rechter hadden gesproken, gaven er 13 (59%) aan dat ze voorafgaand aan dit gesprek al met een andere professional hadden gesproken. Dit kwam vaker voor bij gezag/omgang ($n=8$) en kindbescherming ($n=8$) dan bij adoptie/afstamming ($n=2$), wat ook al bleek uit de vragenlijst onder deskundigen.

Figuur 1. Percentage deskundigen dat, naar eigen zeggen, in het voortraject van een civiele procedure **vaak/altijd** met de minderjarige spreekt.

[BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling]

Vervolgens is aan rechters en raadsheren gevraagd of er een **verslag van de gesprekken in het voortraject** voor hen beschikbaar is. Een meerderheid van 33 rechters en raadsheren (83%) gaf aan dat dit wordt opgenomen in het dossier. Een groot deel van de rechters ($n=8$) voegde hieraan toe dat dit specifiek geldt voor een rapport van de RvdK. De informatie van de GI is volgens deze deelnemers wat indirecter (geen exacte weergave van gesprek met kind) en ook summier. Tevens is aan rechters gevraagd of de vragen die rechters zelf stellen tijdens een kindgesprek overlappen met vragen van professionals in het voortraject. Bijna een derde van de rechters (31%) rapporteerde veel overlap en gaf aan dat de meeste vragen die zij zouden willen stellen al beantwoord zijn. De helft (50%) bevestigde de overlap maar gaf aan dat een rechter desondanks ook nieuwe vraagstukken ziet. Slechts een enkeling rapporteerde dat er geen overlap is en dat de vragen heel erg afwijken.

4.4.1.2 Behoeftte aan kindgesprek met de rechter

Uit voorgaande paragraaf bleek dat het regelmatig voorkomt dat kinderen vóór het kindgesprek met de rechter al met een professional hebben gesproken. Er is onderzocht of er in die gevallen wel behoefte is onder jongeren en rechters om met elkaar te spreken.

Allereerst is aan rechters gevraagd wat hun **overwegingen zijn om een kind zelf te horen** als er al een of meerdere gesprekken met professionals hebben plaats gevonden in het voortraject. De antwoorden op deze open vraag zijn te vinden in Tabel 4, samen met de **overwegingen om een kind niet nogmaals te horen**. De meest genoemde overweging om een kind ook zelf te horen is om het kind de kans te geven om zijn/haar mening te geven. Verder geeft dit de rechter ook de gelegenheid om een beeld te vormen van het kind en zijn/haar motieven. Enkele rechters geven aan dat het soms noodzakelijk is vanwege gewijzigde omstandigheden.

Tabel 4. Overwegingen van rechters om een kind wel/niet te horen als er al een gesprek met een professional (zoals medewerker RvdK/GI) heeft plaats gevonden in het voortraject.

	N	
<i>Overwegingen kind zelf te willen spreken (bovenop gesprek voortraject)</i>	37	
kind gelegenheid geven mening te uiten	17 (46%)	
rechter krijgt gelegenheid beeld te vormen van kind	14 (38%)	
tijdverloop: vragen wegens gewijzigde omstandigheden	6 (16%)	
refereren aan wet-/regelgeving (het hoort zo)	6 (16%)	
anders	6 (16%)	
<i>Overwegingen kind niet nogmaals te horen</i>	24	
belastend voor kind	14 (64%)	
geen nieuwe informatie nodig	9 (38%)	
kind heeft zelf geen behoefte	8 (33%)	
anders	5 (21%)	

Noot. Percentages tellen niet op tot 100, omdat meerdere antwoorden mogelijk waren.

De belangrijkste overweging voor rechters om een kind *niet* nogmaals te horen is dat het belastend kan zijn voor een kind. Sommige rechters geven aan dat het niet nodig is om een kind zelf te spreken als omstandigheden ongewijzigd zijn. Een andere overweging is dat kinderen zelf geen behoefte hebben aan een gesprek.

Vervolgens is een vraag hierover voorgelegd aan jongeren die in het voortraject van een civiele procedure een gesprek hadden met een professional ($N=10$). Aan deze subgroep is gevraagd in welke mate zij het **belangrijk vonden om met de rechter spreken na het gesprek met een professional** in het voortraject. Zoals te zien is in Tabel 5 vond de meerderheid van de jongeren dit belangrijk. Zes van de jongeren lichtten dit toe (zie ook Tabel 5), waarvan de helft aangaf dat ze het belangrijk vonden dat ook hun mening gehoord werd. Twee jongeren vonden het bijzonder belangrijk om *zelf* met de rechter te spreken om interpretatiefouten te voorkomen. Zo antwoordde één van hen: *“Omdat ik wou dat het vanuit mij gehoord zou worden en niet via iemand anders. De kans dat het anders over komt is ook groot.”* Verder werd het luisterende oor van de rechter benoemd. Één deelnemer noemde dat de rechter goed naar de jongere luisterde, een ander gaf aan te hopen *“dat die wel zou luisteren”*. Dit laatste kan impliceren dat deze jongeren het gevoel hadden dat dit nog onvoldoende gebeurde, maar gezien de kleine steekproef kunnen hierover geen conclusies worden getrokken. In elk geval wordt duidelijk dat bijna elke jongere die in het voortraject met een hulpverlener heeft gesproken ook zelf met de rechter zelf wilde spreken. Hierbij is ook onderzocht of deze behoefte van kinderen bekend is binnen de rechtspraktijk. Aan rechters en raadsheren is gevraagd hoeveel behoefte kinderen, naar hun idee, hebben aan een gesprek met de rechter als ze in het voortraject al met een andere professional hebben gesproken. Bij de helft van de 36 rechters en raadsheren die deze vraag beantwoordden, was deze behoefte bekend: zij ($n=18$, 50%) rapporteerden dat kinderen hier veel behoefte aan hebben. Bijna een derde ($n=10$, 28%) dacht dat kinderen hier weinig behoefte aan hebben, en ruim 20% ($n=8$, 22%) kon dit niet inschatten en antwoordde ‘weet ik niet’.

Tabel 5. Behoeft van jongeren aan een kindgesprek met de rechter als een gesprek met professionals heeft plaats gevonden in het voortraject.

	N	
<i>Belang om ook met rechter te spreken</i>	10	
Wel belangrijk		8 (80%)
Niet belangrijk		1 (10%)
Weet niet		1 (10%)
<i>Overwegingen om ook met rechter te spreken</i>	6	
Belangrijk om eigen mening/verhaal/perspectief te vertellen		3 (50%)
Zelf spreken met de persoon die de beslissing neemt		2 (33%)
Belangrijk dat er iemand naar het kind luistert		2 (33%)

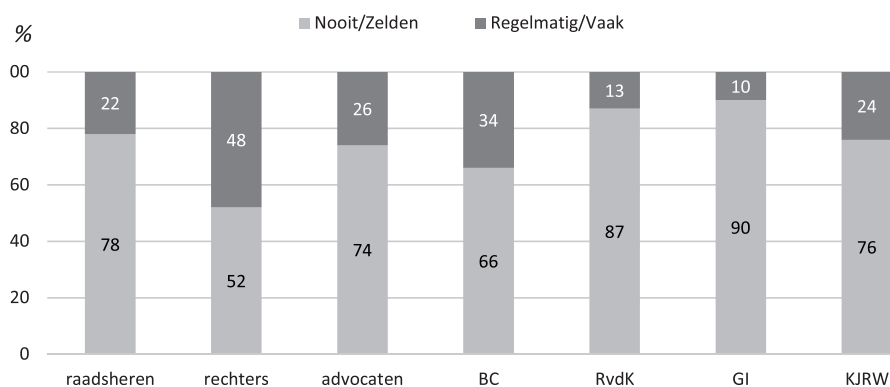
Noot. Bij de overwegingen tellen de percentages niet op tot 100, omdat meerdere antwoorden mogelijk waren.

4.4.2 Het oproepen van kinderen voor een kindgesprek

Uitnodigingen voor een kindgesprek worden gestuurd via een oproepbrief. Volgens de standaardprocedure worden alle kinderen vanaf 12 jaar (twaalfplussers) opgeroepen, maar jongere kinderen (twaalfminners) alleen wanneer de rechter dit wenst of nodig acht. In deze paragraaf wordt besproken hoe vaak twaalfminners worden opgeroepen tijdens een civiele procedure en of het oproepen van kinderen ook gebeurt in niet-standaard situaties (zoals kort geding zaken). Ook is onderzocht in welke mate kinderen op de oproepbrief reageren.

4.4.2.1 Oproepen van twaalfminners

Allereerst wordt besproken **in welke mate twaalfminners worden opgeroepen** tijdens een civiele procedure. Aan alle deskundigen is gevraagd hoe vaak zij deze situatie meemaken in de praktijk. In Figuur 2 is weergegeven hoeveel procent van de deskundigen dit nooit/zelden *vs.* vaak/regelmatig meemaakt. Bijna 80% van de raadsheren geeft aan dat het horen van twaalfminners praktisch niet gebeurt, van de rechters geeft de helft aan dat dit toch wel regelmatig voorkomt. De andere deskundigen zien dit vanuit hun beroep vaker niet dan wel gebeuren. Aan rechters en raadsheren is vervolgens gevraagd wat de aanleiding is voor het horen van een kind jonger dan 12 jaar oud. Hiervoor zijn enkele opties voorgelegd; bij elke optie kon aangegeven worden of dit een aanleiding is die vaak voorkomt. Het meest voorkomende lijkt hierbij te zijn dat het kind zelf een verzoek indient; deze optie werd genoemd door 30 rechters en raadsheren (75%). Een minderheid van 30% gaf aan dat kinderen vaak uitgenodigd worden na overweging van de rechter zelf.

Figuur 2. Deskundigen rapporteren hoe vaak zij zien dat twaalfminners worden uitgenodigd voor een kindgesprek (in percentages).

[BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels]

Ongeveer eenzelfde deel (33%) rapporteerde dat de ouders van het kind dit vaak verzoeken. Een verzoek door de bijzondere curator of via de RvdK/GI wordt door slechts een klein kwart (23%) van de rechters en raadsheren genoemd. Kortom, in de meeste gevallen dat een kind jonger dan 12 jaar gehoord wordt, lijkt dit op verzoek van het kind zelf te zijn. Van de 30 rechters en raadsheren die aangaven dat dit in de praktijk wel eens voorkomt, gaf bijna iedereen ($n=28$, 93%) aan dat het verzoek van een twaalfminder doorgaans gehonoreerd wordt.

Samengevat kan gesteld worden dat er bij het oproepen van minderjarigen vrij strikt met de leeftijdsgrens van 12 jaar wordt omgegaan. Minderjarigen die nog geen 12 jaar oud zijn, worden niet vaak door de rechter *zelf* uitgenodigd voor een kindgesprek.

Via open vragen hebben we overwegingen bevestigd onder alle deskundigen, waarna de antwoorden gecategoriseerd zijn. Deze categorieën zijn weergegeven in Tabel 6. De meest genoemde **overweging om een kind jonger dan 12 te horen** is omdat het kind dit zelf wil. Ongeveer een derde van de deelnemers geeft daarnaast aan dat kinderen onder de 12 jaar ook in staat zijn om hun mening te verwoorden. Dit sluit aan bij het antwoord dat sommige van deze kinderen al verder in de ontwikkeling zijn. Ook het vergaren van informatie kan een overweging zijn, evenals de situatie dat een oudere broer/zus (ouder dan 12) wel gehoord wordt. De belangrijkste overweging om een kind onder de 12 *niet* te horen is dat dit mogelijk te belastend is voor de kinderen – dit antwoord wordt door de helft van de deskundigen gegeven. Ook de beïnvloedbaarheid, loyaliteit en cognitieve vaardigheden van jonge kinderen zouden een belemmering kunnen zijn. Aangezien het oproepen van twaalfminder in de praktijk weinig voorkomt, is het aannemelijk dat deze laatstgenoemde overwegingen en risico's voor rechters het zwaarst wegen.

Tabel 6. Overwegingen van deskundigen om twaalfminder wel of niet te horen.

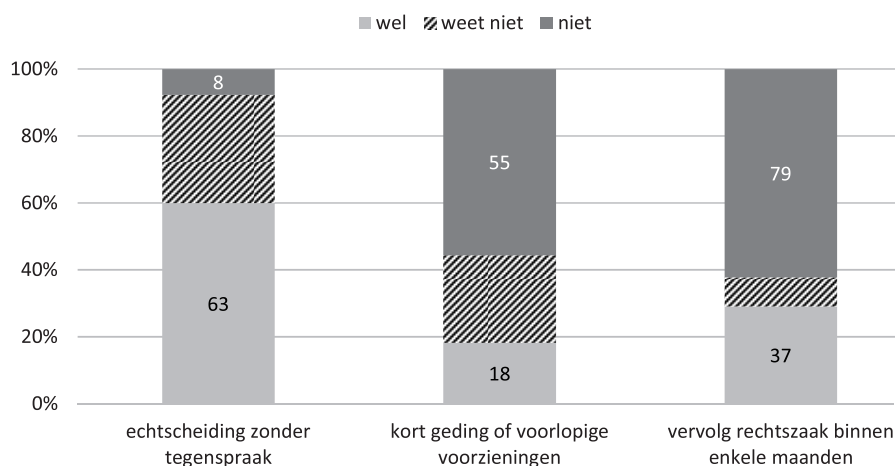
	N	%
<i>Overwegingen kind <12 jaar wel horen</i>	198	
Kind wil het zelf	86	43%
Jongere kinderen kunnen ook mening verwoorden	67	34%
Informatie vergaren	32	16%
Kinderen <12 jaar verder in ontwikkeling	31	16%
Kinderen < 12 jaar hebben recht	20	10%
Broertje/zusje van kind wel >12	17	9%
Uitspraak ingrijpende gevolgen voor kind	17	9%
Kind gevoel geven dat hij/zij serieus wordt genomen	17	9%
Kind bijna 12	16	8%
Specifieke aanleiding (bijv rapport RvdK)	14	7%
Rechter voldoende vaardigheden en kennis	8	4%
Anders	5	2%

Vervolg tabel 6.

	N	%
Overwegingen kind <12 jaar niet horen	194	
Te belastend	102	53%
Kinderen zijn beïnvloedbaar	36	19%
Loyaliteit	34	18%
Kinderen kunnen gevolgen niet overzien	27	14%
Specifiek kind is mentaal te jong	20	10%
Kind wil niet	16	8%
Vanwege huidige leeftijdsgrens	15	8%
Kinderen niet in staat mening goed te verwoorden	12	6%
Beperking van het kind	11	5%
Kinderen <12 zijn veel te jong	8	4%
Anders	12	6%

4.4.2.2 Oproepen in niet-standaard situaties

De hoofdregel is dat kinderen van 12 jaar of ouder die betrokken zijn bij een civiele procedure een oproepbrief ontvangen als uitnodiging voor het kindgesprek. Het is echter minder duidelijk of kinderen ook opgeroepen worden in de volgende niet-standaard situaties: **echtscheidingen zonder tegenspraak, in kort geding zaken of voorlopige voorzieningen, en als een rechtszaak een vervolg krijgt** binnen enkele maanden. Om te onderzoeken hoe hier in de praktijk mee omgegaan wordt, is aan rechters en raadsheren gevraagd of kinderen in deze situaties ook opgeroepen worden. Resultaten zijn weergegeven in Figuur 3 en geven aan dat kinderen over het algemeen wel worden uitgenodigd bij een echtscheiding zonder tegenspraak, maar in mindere mate in de andere situaties.

Figuur 3. Percentage rechters/raadsheren dat aangeeft dat kinderen worden opgeroepen in echtscheidingen zonder tegenspraak, kort geding zaken of voorlopige voorzieningen, en vervolg van een rechtszaak binnen enkele maanden.

4.4.2.3 In welke mate reageren kinderen op de oproepbrief?

Aan rechters en raadsheren is gevraagd **hoe vaak kinderen reageren op de oproepbrief**. In totaal gaven 16 van hen (42%) aan dat de meeste kinderen *niet* op de oproepbrief reageren, wat erop wijst dat jongeren niet altijd gebruik maken van hun hoorrecht. In de interviews is dieper ingegaan op **mogelijke verklaringen hiervoor**. Ten eerste zijn praktische problemen genoemd. Drie rechters wijzen op de drempel om naar de rechtbank toe te gaan gezien de afstand. Eén van hen beschreef: *“Kinderen zijn vaak afhankelijk van volwassenen om hiernaartoe te komen. Niet alle ouders hebben de financiële middelen om dat ook nog even te doen”*. Een verklaring die door alle geïnterviewde rechters gegeven werd, was dat kinderen het waarschijnlijk spannend vinden om naar de rechter te gaan: *“Er is denk ik ook nog wel een grote categorie kinderen die het gewoon een beetje te spannend vindt”*. Enkele rechters vermoeden dat dit mogelijk ook te maken heeft met de strijd tussen ouders waarbij gedacht wordt *“laat mij er maar buiten”*. Kinderen kunnen dan mogelijk bang zijn om *“partij te kiezen”* of *“stelling in te nemen”*.

Het aantal jongeren dat op uitnodiging een kindgesprek bij de rechter heeft gehad, is een eerste indicatie van de mate waarin jongeren op de oproepbrief reageren. Van de 43 jongeren die ervaring hadden met een civiele procedure gaven er 24 (56%) aan dat ze op dat moment 12 jaar of ouder waren. Van deze groep die volgens procedure standaard een oproepbrief zou moeten ontvangen, zijn 13 jongeren (55%) naar de rechter geweest voor een kindgesprek. In Tabel 7 is te zien hoeveel twaalfplussers en twaalfminners in verschillende civiele procedures met de rechter spraken. Met name bij gezag- en omgangszaken sprak ongeveer de helft van de jongeren *niet* met de rechter. Dit wil niet zeggen dat deze jongeren helemaal niet op de oproepbrief reageerden, want ook een schriftelijke reactie is mogelijk. In totaal 21 jongeren spraken niet met de rechter, van wie 11 (52%) er ten tijde van de procedure 12 of ouder waren. Slechts 2 van hen (18%) gaf aan middels een schriftelijke reactie gebruik te hebben gemaakt van hun hoorrecht. Dit verklaart dus nog niet waarom veel jongeren geen kindgesprek met de rechter hebben gehad (zoals weergegeven in Tabel 7).

Tabel 7. Aantal jongeren dat met de rechter gesproken heeft per type zaak (absolute aantallen).

		N totaal	Met de rechter gesproken?
Gezag en omgang	12+	17	9 (53%)
	12-	16	8 (50%)
Kinderbescherming	12+	12	9 (75%)
	12-	6	2 (33%)
Adoptie/ Afstamming	12+	3	2 (67%)
	12-	0	0

Terugkijkend naar het totaal aantal jongeren dat op basis van leeftijd ten tijde van de civiele procedure een oproepbrief moet hebben ontvangen ($N=24$), zijn er 9 jongeren (38%) die niet op de brief gereageerd hebben, wat overeenkomt met het beeld van de deskundigen. Waarom hebben deze jongeren niet gereageerd? Vier van hen gaven expliciet aan geen behoefte te hebben gehad aan een gesprek met de rechter. Vier andere jongeren gaven aan niet uitgenodigd te zijn, terwijl dit op basis van hun leeftijd wel te verwachten zou zijn. Uit de interviews met deskundigen kwam naar voren dat dit wel eens kan voorkomen. Een rechter beschreef: *“Er wordt altijd een check gedaan (...) of het naar het goede adres gaat, soms gaat het daar wel eens mis, dat een kind al uithuisgeplaatst is.”* Ook wordt genoemd dat ouders de oproepbrief mogelijk hebben achtergehouden: *“Ik sluit niet uit dat ze soms ook daadwerkelijk die brief niet krijgen, want we sturen die brief natuurlijk naar een woonadres en (...) een ouder kan denken (...) ik vind het zelf niet zo nodig dat het kind gaat.”*

Tijdens de interviews met deskundigen is verder gediscussieerd over het oproepen van kinderen via een brief. Zo kwam ter sprake dat een schriftelijke brief mogelijk te ouderwets is voor het oproepen van kinderen die opgroeien in een digitale wereld. Zoals een medewerker van de RvdK illustreert: *“ik denk wel dat het goed is dat dat [het oproepen] op een formele manier gebeurt, doormiddel van een brief. Maar ja wie ontvangt er tegenwoordig nog brieven, dus dat is natuurlijk ook wel een dingetje.”* Diverse deskundigen zouden kinderen graag via een digitaal medium willen uitnodigen, zoals een email of whatsappje, maar de problemen hiervan worden ook gezien. Zo wordt er getwijfeld over de haalbaarheid: hebben alle kinderen een emailadres of telefoonnummer, zijn alle gegevens van kinderen wel bekend, en hoe ga je ermee om als kinderen van telefoonnummer wisselen? Een rechter beschrijft: *“Hoe weet ik dat ik de goede bereik, ik weet het niet. Zoals we het nu doen, is op dit moment nog het meest veilige.”* Toch vindt men dat er meer gedaan kan worden om de respons van kinderen op de oproepbrief te verhogen. Zo wordt er voorgesteld om kinderen in het algemeen te informeren over het hoorrecht en de oproepbrief die hieraan voorafgaat, bijvoorbeeld via een SIRE-spotje. Kinderen die het betreft zullen dan mogelijk alerter zijn op een brief, of hiernaar vragen. Ook wordt voorgesteld om een link naar digitale informatie toe te voegen aan de inhoud van de oproepbrief, bijvoorbeeld door het vermelden van een website. Daarnaast wordt geadviseerd om de mogelijkheden om te reageren uit te breiden. Een medewerker van de RvdK stelt voor kinderen ook per mail te laten reageren *“zodat kinderen ook zonder dat hun ouders daar zo heel nadrukkelijk weet van hebben kunnen reageren”*. Als laatste wordt voorgesteld om telefonisch contact op te nemen met ouders om te vragen of hun kind de oproepbrief heeft ontvangen en of hier al over gesproken is. Een medewerker van een GI voegt toe: *“Daarmee vergroot je ook de kans, dan heb je het kind natuurlijk zelf ook nog niet gesproken. Je zou je kunnen bedenken dat je met ouders afspreekt van: Goh wanneer is uw kind thuis? Kan ik even telefonisch alvast iets vertellen wat er gaat gebeuren”*.

4.4.3 Informatievoorziening over het kindgesprek

Op verschillende manieren is onderzocht in welke mate en op welke wijze kinderen geïnformeerd worden over een kindgesprek. In deze paragraaf komt ten eerste aan de orde of kinderen voldoende geïnformeerd worden over de opzet en het doel van een kindgesprek bij de rechtbank. Hierbij is ook aandacht voor het taalgebruik en de kindvriendelijkheid van de geboden informatie.

4.4.3.1 Informatie over opzet en doel van het kindgesprek

Allereerst is aan rechters en raadsheren gevraagd **of de oproepbrief uitleg bevat** over wat een gesprek met de rechter inhoudt en wat het doel hiervan is. Van de 38 rechters en raadsheren die deze vraag beantwoordden, gaven er 6 aan dat dit niet gebruikelijk was bij de rechtbank waar zij werkten (3 rechters en 3 raadsheren). Ongeveer 16% geeft dus aan dat deze uitleg ontbreekt. Op 1 deelnemer na die het antwoord niet wist, lieten de overige 31 (82%) weten dat dit wel gebeurt. Het is mogelijk dat dit een subjectieve inschatting is, maar dit kan ook duiden op verschillen zijn wat betreft informatie in de oproepbrief. In totaal 27 (71%) rechters en raadsheren gaven aan dat er gebruik gemaakt wordt van een standaard oproepbrief; 4 (11%) ontkenen dit en 7 (18%) wisten dit niet. Het is dus mogelijk dat verschillende rechtbanken ook verschillende oproepbrieven hanteren.

Alle deskundigen hebben vervolgens ingeschat **of kinderen op de hoogte zijn van het doel van het kindgesprek**. Op een schaal van 1 (kinderen zijn helemaal niet op de hoogte) tot 5 (kinderen zijn heel goed op de hoogte) zijn rechters en raadsheren vrij positief (met scores van 3,5 en 4, resp.). De scores van de andere deskundigen schommelen rond de 3 (met een range van 2,9 tot 3,3), wat overeenkomt met de antwoordoptie "neutraal / weet ik niet". Deze deskundigen zijn dus niet erg overtuigd dat kinderen goed op de hoogte zijn van het doel van een kindgesprek. Tijdens de interviews kwam dit punt van onvoldoende informatievoorziening dan ook vaak naar voren, met name als oorzaak van spanningen (zal verder besproken worden onder par. 4.4.5.2, belasting voor het kind). In lijn hiermee geven rechters tijdens de interviews aan dat er qua informatievoorziening "*heel veel winst te behalen is, vooral in het voortraject over wat gaan we dan doen.*"

Om verder te onderzoeken of jongeren voldoende op de hoogte zijn van het doel van het kindgesprek, wordt gekeken naar de antwoorden van jongeren zelf. Twaalf (van de 19) jongeren gaven aan dat ze wisten wat ze konden verwachten toen ze naar de rechter gingen. Hoewel dit de meerderheid betreft, waren er toch 7 jongeren (37%) die onvoldoende geïnformeerd waren. Zij gaven aan dat ze niet wisten wat ze konden verwachten van het kindgesprek. Uit een open vraag over aspecten waar jongeren tevreden dan wel ontevreden over waren (par. 4.4.7.1, tevredenheid over het kindgesprek), blijkt tevens dat informatievoorziening verbeterd zou kunnen worden. Zo beschrijft een jongere: "*Ik had van tevoren beter geïnformeerd willen worden over*

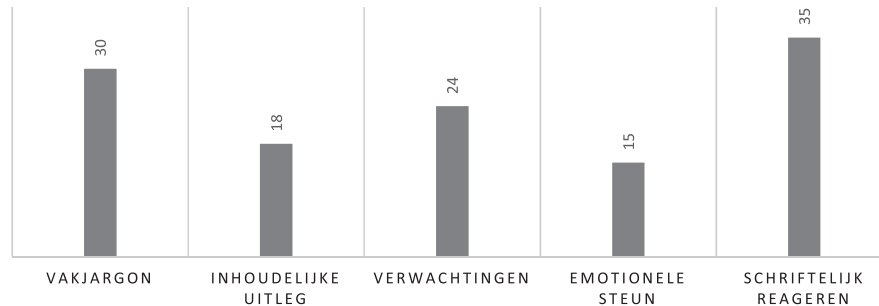

wat ik precies kon verwachten.” Ook bij de vraag “wat vond je spannend toen je naar de rechter ging” (par. 4.4.5.2, belasting voor het kind’) kwam informatievoorziening enkele keren naar voren. In hun reflectie associeerden jongeren onvoldoende informatievoorziening duidelijk aan ervaren spanning. Deze bevindingen tonen aan dat de informatievoorziening aan jongeren tekortschiet en dat meer voorlichting adequaat zou zijn.

4.4.3.2 Kindvriendelijkheid van de oproepbrief

Een belangrijk aandachtspunt wat betreft informatievoorziening richting kinderen is het taalgebruik. Aan rechters en raadsheren is gevraagd of de **oproepbrief geschreven is in kindvriendelijke taal**. Acht van hen (21%) gaven aan dat dit niet zo was ($n=5$) of dat ze het niet wisten ($n=3$), de overige 30 (bijna 80%) noemden het taalgebruik in de oproepbrief wel kindvriendelijk. Het is belangrijk om op te merken dat het hier gaat om een subjectief oordeel van de kindvriendelijkheid; de normen voor kindvriendelijke taal kunnen nogal verschillen, wat de resultaten kan beïnvloeden. Om de kindvriendelijkheid van de oproepbrief verder te onderzoeken, is aan jongeren gevraagd of zij hulp nodig hadden om de oproepbrief te begrijpen. Van de 18 jongeren die deze vraag beantwoordden, gaven er 4 (28%) aan dat de brief duidelijk was en dat ze geen hulp nodig hadden. Twee jongeren (11%) konden het zich niet meer herinneren, maar de meerderheid van 12 jongeren (63%) had in meer of mindere mate hulp nodig (4 jongeren vonden de brief moeilijk te begrijpen). Een van de jongeren illustreerde in een open vraag dat hij/zij hier ontevreden over was: “*Dat er af en toe nog vaktaal gebruikt werd. Wat je als kind niet begrijpt dus dat moest dan uitgelegd worden*”.

Dit beeld dat jongeren **hulp nodig hebben om de oproepbrief te begrijpen** werd bevestigd door ouders. Van de 61 ouders wiens kind een oproepbrief had gekregen van de rechtbank antwoordden er slechts 10 (16%) dat het kind geen hulp nodig had om de brief te begrijpen. De meerderheid van 48 ouders (79%) gaf aan dat het kind wel hulp nodig had (de overige ouders konden zich dit niet meer herinneren). Via een open vraag hebben 34 ouders aangegeven waar kinderen precies hulp bij nodig hadden. In Figuur 4 zijn de antwoorden van ouders weergegeven. Bijna een derde van de ouders geeft aan dat de oproepbrief ‘vertaald’ moest worden omdat deze geschreven is in formele taal met vakjargon. Daaraan gerelateerd gaf bijna 20% van de ouders aan dat er inhoudelijke uitleg gegeven moest worden over bijvoorbeeld kindbeschermingsmaatregelen en mogelijke gevolgen voor een kind. Ongeveer een kwart van de ouders gaf aan dat kinderen niet wisten wat ze moesten verwachten en dat o.a. procedures uitgelegd moesten worden. Daarnaast gaf 15% van de ouders aan dat kinderen emotionele steun nodig hadden gezien de stressvolle en verdrietige situatie. Verder gaf ruim een derde van de ouders aan dat kinderen schriftelijk wilden reageren en hierbij hulp nodig hadden voor wat betreft het ordenen van gedachten en structureren van argumenten.

Figuur 4. Soort hulp die kinderen nodig hebben n.a.v. oproepbrief (percentage ouders dat aangeeft bij dit aspect hulp te geven)

4.4.3.3 Rol van professionals bij voorbereiding op het kindgesprek

Samengevat kan gesteld worden dat kinderen niet altijd weten wat ze kunnen verwachten als ze met de rechter gaan spreken, wat voor een deel verklaard zou kunnen worden doordat het taalgebruik van de informatievoorziening onvoldoende kindvriendelijk is. Een volgende vraag is in welke mate kinderen van professionals ondersteuning krijgen en voorbereid worden op het kindgesprek. Aan alle deskundigen is gevraagd of zij **betrokken zijn bij de voorbereiding van kinderen op het kindgesprek**. Vrijwel alle rechters ($n=25$, 93%) en raadsheren ($n=8$, 89%) gaven aan *niet* betrokken te zijn bij deze voorbereiding. Hier blijken vooral de andere professionals een rol te spelen. Tabel 8 geeft een overzicht van de professionals die betrokken zijn bij de voorbereiding en welke taken zij in dat geval op zich nemen.

Medewerkers van GI's gaven het vaakst aan dat zij betrokken zijn bij de voorbereiding van kinderen op het kindgesprek. Bijna elke medewerker die de toelichting invulde gaf aan dat hij/zij het kind uitleg geeft over wat het kindgesprek inhoudt en wat je kunt verwachten. Daarbij is aandacht voor procedurele aspecten (locatie, ingang, etc) maar ook inhoudelijke zaken (type vragen dat gesteld wordt). Met name in het geval van een ondertoezichtstelling noemen deze deelnemers ook dat ze deze maatregel aan het kind toelichten. Er is dus aandacht voor de reden van de rechtszaak en de mogelijke gevolgen van de beslissing van de rechter. Verder noemden enkele deelnemers dat ze uitleg geven over welke rechten je als kind hebt en wordt er vertrouwen gegeven aan het kind om zijn/haar eigen mening bij de rechter te mogen vertellen. Ook het merendeel van de medewerkers van KJRW gaf aan kinderen te ondersteunen. Deze deelnemers noemen ook dat ze kinderen uitleggen wat ze kunnen verwachten, waarbij wordt aangegeven dat zij kinderen regelmatig additionele materialen toesturen met toelichting (zoals een folder of videofilmje). Verder geven zij aan dat ze het kind helpen om zijn/haar mening uit te drukken. De KJRW kan ingeschakeld worden bij ondersteuning om schriftelijk te reageren op een oproepbrief; enkele medewerkers gaven aan dat ze kinderen de ruimte geven om dit op een neutrale plek te doen en daarbij ondersteuning geven bij het verwoorden

van de mening. Tevens wordt genoemd dat juridische begrippen vertaald worden op een manier die voor kinderen begrijpelijk is. Van de bijzondere curatoren geeft ongeveer de helft aan kinderen voor te bereiden op het kindgesprek. Wederom wordt het geven van uitleg vaak genoemd. Verder wordt door deze groep ook veel genoemd dat ze kinderen helpen om hun mening te verbaliseren en het kind vertrouwen geven om die mening ook aan de rechter te vertellen. Ook medewerkers van de RvdK geven aan dat zij kinderen uitleg geven over wat zij kunnen verwachten. De raadsonderzoeker legt namelijk uit wat er na het onderzoek van de Raad zal gebeuren, en licht hierbij het kindgesprek bij de rechtbank toe. Één deelnemer gaf zelfs aan kinderen – indien mogelijk – vóór het kindgesprek mee te nemen naar de rechtbank om spanning te reduceren. Als laatste geeft ook een deel van de advocaten aan kinderen uitleg te geven over het kindgesprek. Een taak die nog niet eerder is genoemd is dat advocaten ook ouders informeren over de rechten van het kind en het kindgesprek bij de rechter. In sommige gevallen stimuleert de advocaat de ouders om het kind te vragen of hij/zij gebruik wil maken van zijn hoorrecht.

Tabel 8. Betrokkenheid van professionals bij voorbereiden van kinderen op het kindgesprek bij de rechter. Een X geeft aan dat professionals dit aspect noemen als taak bij de voorbereiding van kinderen op het kindgesprek.

	Betrokkenheid N(%)	Vormgeving van betrokkenheid (taken)						
		Uitleg geven	Ouders informeren	Mening uitdrukken	Uitleg maatregel rechter	Uitleg over rechten	Vertrouwen geven aan kind	Vertaling juridische begrippen
Rechters & Raadsheren (N=36)	3 (10%)	-	-	-	-	-	-	-
Advocaten (N=39)	13 (33%)	X	X	-	-	-	-	-
BC (N=25)	12 (48%)	X	-	X	-	-	X	-
RvdK (N=67)	27 (41%)	X	-	-	-	-	-	-
GI (N=62)	51 (82%)	X	-	-	X	X	X	-
KJRW (N=16)	11 (69%)	X	-	X	-	-	-	X

Noot. BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels.

Voor wat betreft de voorbereiding op het kindgesprek kan samengevat worden dat dit geen taak is voor rechters, maar wel voor andere professionals. Het geven van uitleg over de procedure staat hierbij centraal. Afhankelijk van het beroep van deskundigen staan soms ook andere aspecten centraal. Medewerkers van GI's leggen bijvoorbeeld ook de kindbeschermingsmaatregel uit aan het kind, en bijzondere curatoren ondersteunen kinderen in het verwoorden van hun *eigen* mening. Advocaten noemen als taak dat ze ook ouders informeren. De uitleg over het gesprek kan dus door verschil-

lende kanalen aangeboden worden en dit zal ook mede afhankelijk zijn van het type rechtszaak.

4.4.4 Opzet van het kindgesprek

In deze paragraaf wordt de opzet van het kindgesprek besproken. Er is allereerst aandacht voor het doel van het kindgesprek en de mate waarin gebruik gemaakt wordt van richtlijnen. Verder is er aandacht voor de praktische werkwijze; zo is de duur en locatie van het kindgesprek onderzocht en ook wie hierbij aanwezig zijn.

4.4.4.1 Doel van het kindgesprek

Aan rechters en raadsheren is gevraagd wat volgens hen het doel is van het kindgesprek. In totaal beantwoordden 35 van hen deze vraag; bijna iedereen ($n=30$, 86%) noemde dat het kindgesprek kinderen in staat stelt om hun mening te geven. Rechters verwoordden dit bijvoorbeeld als: *“ruimte geven aan het kind om zijn of haar verhaal te doen/mening te geven”* en *“het kind de mogelijkheid geven zijn visie naar voren te brengen”*. Ook het vergaren van informatie werd vaak ($n=21$, 70%) genoemd als doel van het kindgesprek. Rechters zien het kindgesprek als een mogelijkheid om *“een indruk te krijgen van het kind”*; niet alleen van motieven en wensen maar ook van de ontwikkeling van het kind. Ook noemen rechters dat ze via het kindgesprek informatie kunnen krijgen over hoe het kind tegenover de (wensen van de) ouders staat, en dat ze kunnen toetsen of de processtukken de juiste informatie over de wens van het kind bevatten. Een van de rechters geeft verder aan dat het kindgesprek als doel kan hebben *“eventuele vragen die voor de beslissing nodig zijn beantwoord te zien”*. In 57% van de gevallen (17 van de 30 antwoorden) werden beide genoemde doelen van het kindgesprek als antwoord gegeven. Zo beschreef een rechter: *“het kind de ruimte te geven zijn stem te laten horen. Vaak levert dat ook bruikbare informatie op”*. Tegelijkertijd voegt deze rechter over het vergaren van informatie toe: *“maar dat is niet het doel”*, waarmee gesuggereerd wordt dat dit vooral een bijkomend voordeel maar geen hoofddoel is van het kindgesprek.

Kortom, rechters zien het kindgesprek vooral als gelegenheid voor een kind om zijn/haar mening (en toelichting hierop) te geven. Zij benadrukken het doel van het kindgesprek dus vanuit het perspectief van het kind dat *gehoord* wordt. Als tweede doel wordt ook het vergaren van informatie benoemd, maar dit lijkt niet het hoofddoel van het kindgesprek.

4.4.4.2 Gebruik van richtlijnen

Gebleken is dat er met name bij de rechtbanken **geen uniformiteit** is wat betreft de werkwijze en procedure. Van de 9 raadsheren gaf de meerderheid ($n=6$) aan **richtlijnen** te gebruiken bij de vormgeving van het kindgesprek, maar bij de rechters was er een ander patroon waarbij de meerderheid van

de 28 rechters ($n=25$, 89%) liet weten géén gebruik te maken van richtlijnen. Slechts 2 rechters antwoordden dat wél richtlijnen hanteerden. Dit duidt erop dat de opzet van het kindgesprek bij de gerechtshoven meer gestandaardiseerd is dan bij rechtbanken. Dit beeld werd bevestigd tijdens de interviews met rechters. Zo gaf een rechter aan: *“De Hoven hebben een professionele standaard Kindgesprek”* en een ander zegt: *“ik weet dat er van het Hof wel een protocol is en daar heb ik wel een keer kennis van genomen”*. De rechters gaven verder aan geen standaard richtlijnen te gebruiken: *“Richtlijnen doen wij heel weinig aan”* en *“ik heb niet een vast stramien, behalve dat ik altijd over iets anders begin dan waarvoor ze komen.”* Uit deze laatste toevoeging blijkt dat elke rechter wel zijn eigen aanpak heeft ontwikkeld, maar dit is meer een persoonlijke stijl dan een algemene richtlijn. Zowel uit de open vraag in de vragenlijst als uit de interviews blijkt dat er wel cursussen zijn voor het voeren van een kindgesprek, maar veel individuele verschillen in de wijze waarop dit wordt ingevuld: *“nu is het denk ik toch zo dat iedereen dat op zijn eigen manier doet”* en *“er is niet een hele standaard richtlijn, maar er wordt wel continu overleg gevoerd over hoe we dat nou met z'n allen voor ons zien”*.

In de rest van deze paragraaf zal verder ingegaan worden op de opzet van het kindgesprek. Daarbij komen de duur en locatie van het kindgesprek aan de orde, maar ook het aantal aanwezigen tijdens dit gesprek.

4.4.4.3 Duur van het kindgesprek

Dit onderzoek laat zien dat **de duur van een kindgesprek** erg kan variëren; 10 rechters en raadsheren hebben dan ook geen specifieke duur vermeld maar een brede range (zoals “10 minuten tot een half uur”) of noemen dat dit afhangt van het type zaak en/of de mondigheid van een kind. De overige 27 rechters en raadsheren hebben allen een tijd genoemd tussen de 5 en 30 minuten, waarbij een meerderheid van 18 rechters (67%) een duur van 10-20 minuten noemde. Een kortere duur kwam ook voor volgens 6 rechters (22%). Slechts 3 deelnemers (11%) noemden een duur van langer dan 20 minuten; dit bleken allen rechters van de rechtbank Amsterdam. De rechters die na de vragenlijststudie zijn geïnterviewd hebben hier verder aan toegevoegd dat de duur van een gesprek kan variëren tussen rechtszaken. Één van de rechters benoemt een verschil tussen familie- en jeugdzaken. *“Voor de familiezaken heb je dan ongeveer 15 minuten en voor de jeugdzaken dus 5 minuten tijd.”* Een ander bevestigt dit: *“De echte jeugdrechtszaken dus ondertoezichtstellingen, machtigingen uithuisplaatsing, die vinden allemaal plaats vlak voor de zitting zelf (...) Voor die zittingen wordt vijf minuten uitgetrokken voor een kindgesprek.”*

Vervolgens is de duur van het kindgesprek geëvalueerd onder alle deskundigen. Op schaal van 1 (helemaal oneens) tot 5 (helemaal eens) kon aangegeven worden **in welke mate men het gesprek te kort vond duren**. Het gemiddelde van de totale groep was gelijk aan de optie “neutraal / weet ik niet” (3), maar de scores van verschillende deskundigen liepen erg uiteen. Medewerkers van de RvdK en GI's zijn met een score rond de 3 redelijk neutraal, maar het gemiddelde van de raadsheren en rechters lag onder de 2.5.

Het gemiddelde van de bijzondere curatoren daarentegen was bijna 4. Dit houdt in dat vooral de laatstgenoemde doelgroep het gesprek te kort vindt duren, terwijl rechters en raadsheren dit zelf niet zo ervaren. In de interviews is onderzocht hoe we dit verschil kunnen verklaren. Ten eerste bevestigden rechters dat ze niet persé ontevreden zijn over de huidige duur van een kindgesprek, maar vulden aan dat ze toch de voorkeur zouden geven aan een langere duur. Zo geeft een rechter aan meestal genoeg te hebben aan 20 minuten, maar *“het liever anders zou willen: dan moet je in een kort gesprekje iets naar voren weten te halen waar je wat mee kunt (...), dat vind ik wel eens lastig ja.”* Ook geven rechters aan dat ze de vrijheid nemen om een gesprek wat langer te laten duren indien nodig, maar dat de tijdsdruk wel gevolgen heeft voor de diepgang van het gesprek. Zo zegt een rechter: *“Ik merk dat ik soms iets meer gehaast ben”*. Een andere rechter antwoordt: *“Ik ga in zulke gesprekjes ook veel minder de diepte in omdat we daar de tijd niet voor hebben”*. In lijn met de bevindingen van de vragenlijst bleek tijdens de interviews dat vooral advocaten en bijzondere curatoren de duur van een kindgesprek nu veel te kort vinden. Wij stelden een bijzondere curator de vraag hoe lang volgens deze deskundige nodig was om de echte stem van het kind boven tafel te krijgen. *“Zeker een half uur. Tien tot vijftien minuten is veel te kort. (...) Je moet een beetje er om heen spelen en dan langzaam de ui afpellen en tot de kern komen denk ik.”*

Een belangrijke vraag is hoe jongeren de duur van een kindgesprek bij de rechter ervaren. Van de 22 jongeren die ervaring hadden met een kindgesprek bij de rechtbank gaf de meerderheid van 12 jongeren aan dat het gesprek maar kort duurde (de exacte tijdsduur is niet bevraagd). Slechts 2 hadden de ervaring dat het gesprek lang duurde. Er is niet expliciet bevraagd of jongeren tevreden waren over de duur van een gesprek, maar dit element kwam wel meerdere malen terug in een open vraag over aspecten waar jongeren ontevreden over waren (zie par. 4.4.7.1, tevredenheid over het kindgesprek). Van de 13 jongeren die een aspect noemden waar zij ontevreden over waren, noemden 4 de korte duur van het kindgesprek. Een van de jongeren gaf aan: *“Het gesprek ging heel snel, hierdoor ben ik dingen vergeten te melden en was niet alles duidelijk”*. Een andere jongere benadrukte dat er weinig tijd was voor uitgebreide toelichting: *“ik heb wel duidelijk gemaakt wat ik wilde, alleen mijn gronden heb ik niet helemaal kunnen vertellen”*.

4.4.4.4 Locatie van het kindgesprek

Niet alleen qua duur van een kindgesprek zijn er veel verschillen, ook de **locatie van een kindgesprek** varieert enorm. In totaal 25 rechters en raadsheren gaven eenduidig aan dat het gesprek relatief vaak plaats vindt in de zittingszaal ($n=10$) of een aparte ruimte gereserveerd voor kindgesprekken ($n=10$). Ook wordt het gesprek wel eens gevoerd in de raadkamer ($n=5$). Een enkele rechter noemde dat de enquêtekamer hiervoor gereserveerd wordt. Met name de rechters ($n=11$) gaven aan dat de locatie van het kindgesprek kan variëren afhankelijk van de leeftijd van het kind, het type zaak of beide. Via een open vraag lichtten zij toe dat er voor kinderen tot 12 jaar oud altijd

gebruik gemaakt wordt van een aparte ruimte voor kindgesprekken, maar dat kinderen van 12 jaar of ouder ook wel eens in de zittingszaal zitten. Hierbij komt naar voren dat de zittingszaal gekozen kan worden in overleg met het kind, of als het kindgesprek tijdens een zitting wordt gevoerd. Een van de deelnemers beschrijft dat, indien een gesprek los van een zitting plaats vindt in de zittingszaal, er maatregelen worden genomen zoals het uittrekken van de toga. De zittingszaal wordt verder meer genoemd bij zaken omtrent kindbescherming dan gezag/omgang. Kortom met name bij de rechtbanken lijkt er nog veel variatie te zijn voor wat betreft de locatie van het kindgesprek. Bij de rechtbanken Amsterdam en Den Haag is een wat consistentere beeld zichtbaar waarbij conform de werkwijzen besproken in paragraaf 4.2 veel rechters beschrijven dat er een aparte ruimte gebruikt wordt voor de kindgesprekken.

Om te onderzoeken of de ruimte waarin het kindgesprek plaats vond **ingericht is voor gespreksvoering met minderjarigen**, hebben we rechters gevraagd welke attributen aanwezig zijn in de betreffende ruimte. Deze vraag is vooral interessant voor de gevallen waarin het kindgesprek in een aparte ruimte plaats vindt. In totaal 10 rechters hadden zonder twijfel of additionele toelichting geantwoord dat er een aparte ruimte is voor het kindgesprek. Uit de resultaten blijkt dat deze ruimte enigszins huiselijk ingericht lijkt te zijn, met de aanwezigheid van kleurrijke muren ($n=7$) en posters of afbeeldingen ($n=7$). Deze afbeeldingen zijn niet persé gericht op kinderen maar in sommige gevallen wel (denk aan dieren, bloemen of een landkaart). Andere huiselijke attributen zoals een klok ($n=1$) of planten/bloemen ($n=2$) zijn nauwelijks aanwezig. Opvallend is dat de ruimte vaak niet specifiek ingericht lijkt te zijn voor kinderen: er is een beperkte aanwezigheid van potloden/pennen ($n=3$), knuffels ($n=3$), spelletjes ($n=3$), en tijdschriften of boeken voor kinderen ($n=3$). Met name rechters uit Amsterdam noemen de aanwezigheid van deze op het kind gerichte attributen, bij andere rechtbanken ontbreekt dit. Tijdens de interviews werd het beeld dat de ruimte niet erg kindvriendelijk is, bevestigd door rechters. Zo beschrijft een rechter: *“En we hebben ook kleinere kamertjes. Kijk, die kamertjes zijn niet super kindvriendelijk, maar ze zijn te vergelijken met een spreekruimte bij wijze van spreken. Een beetje kaal met een schilderijtje aan de muur en een bureau. Niet spannend, maar ook niet kindonvriendelijk zou ik willen zeggen.”* Ook de keuze om kinderen niet in een aparte ruimte te spreken maar in zittingszaal zelf is toegelicht tijdens de interviews. Zo werd als reden genoemd *“omdat ik de indruk heb (...) dat als kinderen naar de rechtbank gaan ze het leuk vinden om de zittingszaal te zien. Ze mogen altijd op mijn plek zitten, de plek van de rechter, en dan vraag ik wat ze er van vinden. Vaak zeggen ze dan ‘op tv lijkt het groter’. Daarmee creëer je denk ik ook een hele prettige sfeer, ondanks dat het misschien niet een hele kindvriendelijke ruimte is.”* Enkele rechters benadrukten de praktische overwegingen om voor de zittingszaal te kiezen omdat het horen direct voor de zitting gebeurt. Het is dan logistiek gezien inefficiënt om telkens van ruimte te wisselen. Dit bleek ook voor het dragen een toga: *“Tenminste ik houd hem in ieder geval altijd aan en ik geloof dat een aantal collega’s van mij dat ook doen, want anders ben je je*

continu aan het verkleeden.” Samenvattend kan wel gesteld worden alle geïnterviewde rechters het ermee eens waren dat de ruimte niet bijzonder kindvriendelijk is. Hierbij werd tevens benadrukt dat kindvriendelijkheid ook door andere factoren wordt bepaald: “wat is kindvriendelijk; dat heeft met veel meer te maken dan alleen de ruimte.” “Het kindonvriendelijke aan het geheel vind ik dat kinderen bijvoorbeeld buiten op de gang zitten te wachten. Er kan van alles rondlopen. Soms ook ruziënde mensen. Soms ook hun ouders er nog bij. Ja, dat vind ik dan wel wat belastender.” Ook vindt men het een taak van de rechter om een informele sfeer te scheppen: “Het hangt misschien ook wel weer af van hoe je het gesprek ingaat. Als je dat heel formeel ingaat, dan is een zittingszaal denk ik ook heel intimiderend. Maar ik denk dat ik zelf vrij laagdrempelig ben in zo’n gesprek en dat het dan wel kan.”

Geconcludeerd kan worden dat het kindgesprek niet altijd in een optimaal kindvriendelijke ruimte plaats vindt, maar dat hier vaak praktische argumenten voor zijn (zoals gebrek aan tijd om vaak te wisselen van ruimte). Jongeren beaamden dat de locatie van het kindgesprek niet erg gericht is op kinderen. Dat bleek ten eerste uit opmerkingen over de kleding van de rechter: 7 van de 17 jongeren gaven aan dat hij/zij een toga droeg. Ook hebben jongeren de ruimte waarin het gesprek plaats vond ervaren als saai, zo liet de meerderheid van 14 jongeren weten. Slechts één deelnemer gaf aan dat er spullen voor kinderen in de ruimte te vinden waren, zoals stiften, tijdschriften, knuffels of spelletjes. Dit betekende niet direct dat kinderen zich in de ruimte niet op hun gemak voelden; voor 9 jongeren was dit geen probleem. Er waren echter ook 6 kinderen die zich in deze ruimte niet op hun gemak voelden. Volgens alle deskundigen is dit een belangrijk punt. Op een schaal van 1 (helemaal oneens) tot 5 (helemaal eens) gaven 222 deskundigen aan of zij het belangrijk vinden dat een kind zich prettig voelt in de ruimte van het kindgesprek. De scores van alle beroepsgroepen waren alle boven de 4, soms zelfs neigend naar de 5, met een gemiddelde van 4,4 voor de totale groep. Het antwoord van een rechter tijdens de interviews illustreert dit: *“het is fijn als ze zich door de setting al op hun gemak voelen want dan hoef ik niet zo hard te werken.”*

4.4.4.5 Aanwezig tijdens het kindgesprek

Vervolgens is ook het **aantal aanwezigen tijdens het kindgesprek** onderzocht. Hierbij gaat het om hoeveel en welke personen – buiten de rechter en het kind om – bij dat gesprek aanwezig zijn. In totaal geven 14 rechters en raadsheren aan dat er soms meerdere rechters aanwezig zijn. Dit lijkt vooral bij de gerechtshoven voor te komen: van de 9 raadsheren gaven er slechts 2 (22%) aan dat de aanwezigheid van meerdere rechters nooit voorkomt. Van de 26 rechters gaven er 18 (70%) aan dat dit nooit voorkomt. Mogelijk hangt dit ook af van de type zaak, maar dat is in dit onderzoek niet gevraagd. Een eenduidig beeld wordt geschetst over de aanwezigheid van de bode en de advocaat van de ouders: deze personen zijn nooit aanwezig volgens rechters en raadsheren. De griffier daarentegen is altijd aanwezig. Voor wat betreft

ondersteuning van het kind tijdens het gesprek zou de bijzondere curator of een vertrouwenspersoon aanwezig kunnen zijn tijdens het gesprek. Volgens 4 rechters en raadsheren (12%) is de bijzondere curator, indien toegewezen, altijd aanwezig. De overige deelnemers gaven echter aan dat het soms ($n=15$, 44%) of nooit ($n=11$, 32%) gebeurt. De meerderheid van 26 rechters en raadsheren (76%) gaf aan dat een vertrouwenspersoon soms aanwezig is. In een open vraag antwoordden enkele raadsheren dat ook een broertje of zusje wel eens aanwezig is tijdens het kindgesprek. Dit antwoord werd door een aantal rechters ook genoemd, waarbij één van de deelnemers toevoegde dat dit het geval was als beide kinderen van dat gezin gehoord werden. Een andere rechter gaf aan dit alleen te doen als het expliciet verzocht werd door de kinderen. Over het algemeen lijkt het echter zo te zijn dat kinderen zonder ondersteuning naar het kindgesprek komen, wat bevestigd werd in de interviews: *“Soms hebben we een bijzonder curator benoemd, dus die zit er dan ook bij. Maar meestal komen de kinderen gewoon alleen”*. Tijdens de interviews werd toegevoegd dat het meenemen van een vertrouwenspersoon in elk geval is toegestaan, maar dat de voorkeur van rechters uitgaat naar een gesprek met het kind zelf: *“Ik vind het wel fijn als ik het kind alleen spreek, maar als ze graag dat steuntje erbij willen en ik dat ook wel begrijp dan zou ik dat ook wel doen”*. *“Vertrouwenspersonen worden wel toegelaten, als een kind zegt dat heel graag te willen. Dan kan dat, maar dat is echt als vertrouwenspersoon aanwezig zijn, dus niet het woord voeren.”*

Vervolgens hebben deskundigen die de vragenlijst hebben ingevuld ook aangegeven of ze vinden dat een kind altijd een **vertrouwenspersoon** mee zou mogen nemen naar een kindgesprek bij de rechtbank. Het totaalgemiddelde van alle deskundigen was 3.5, wat niet veel hoger is dan de neutrale score (3). Vooral medewerkers van KJRW's vonden het een goed idee als kinderen altijd een vertrouwenspersoon mee zouden mogen nemen naar een gesprek. Dit past bij hun rol als vertegenwoordiger van kinderen en bij de praktijk. In lijn hiermee worden deze medewerkers volgens rechters ook wel eens door kinderen meegenomen als vertrouwenspersoon. Opvallend is dat rechters, raadsheren en advocaten meer neutraal dan positief zijn over het meenemen van een vertrouwenspersoon. Tijdens de interviews bleek dat rechters kinderen liever alleen spreken. Als belangrijkste probleem wordt beïnvloeding genoemd. Zo beschrijft een rechter de situatie als er broertjes en zusjes tegelijk gehoord worden: *“Je merkt dan (...) dat er één is die het woord voert en de ander die weinig zegt, alleen horen is fijn omdat je dan toch – maar dat is ons idee – wat minder beïnvloeding hebt”*. Ook als er een vertrouwenspersoon mee komt die niet door de rechter gehoord hoeft te worden, bestaat de angst dat deze andere persoon mee gaat praten of voor het kind gaat spreken. Tegelijkertijd erkennen rechters dat het voor kinderen prettig zou kunnen zijn om een vertrouwenspersoon aan hun zijde te hebben, en zullen dit daarom niet weigeren: *“Als een kind zich daardoor prettiger voelt, dan heb ik er alleen maar baat bij, dan gaat het waarschijnlijk ook beter.”* Het komt echter niet vaak voor dat kinderen iemand meenemen en rechters zetten dan ook

vraagtekens bij de behoefte van kinderen hieraan: *“ik heb zelf niet het idee dat kinderen dat nou heel erg missen”*.

Ook de antwoorden van jongeren gaven aan dat het niet vaak voorkomt dat kinderen zelf iemand meenemen naar het kindgesprek. Slechts 2 van de 16 jongeren gaf aan niet alleen naar het gesprek te zijn gegaan, waarbij de voogd en ouders genoemd werden als extra aanwezigen. De overwegingen om deze personen mee te nemen waren omdat het van de ouders moest ($n=1$) en “omdat dit zo was vastgesteld” ($n=1$). Dat slechts een kleine minderheid van de jongeren iemand meenam naar het gesprek wil echter niet zeggen dat jongeren dit niet zouden willen. Aan de jongeren die alleen naar het kindgesprek bij de rechtbank zijn gegaan is gevraagd of ze het fijn zouden hebben gevonden om iemand mee te nemen. De 9 jongeren die deze vraag beantwoordden waren hier verdeeld over: 3 zouden dit niet fijn vinden, 4 wel, en 2 twijfelden (weet ik niet). De vraag wie jongeren dan mee zouden willen nemen werd slechts door 1 deelnemer beantwoord met ‘mijn moeder’. Er is dus verdeeldheid onder jongeren over het meenemen van een vertrouwenspersoon; ondanks de kleine steekproef lijkt het wel alsof er meer behoefte aan is dan nu in de praktijk gebeurt.

Ouders waren daarentegen bijzonder positief over de optie om iemand mee te nemen naar het kindgesprek. In totaal 59 ouders (95%) vonden dit een goed idee. Via een open vraag is onderzocht wie ouders hiervoor het meest geschikt vinden. Deze vraag is voorgelegd aan alle ouders, dus ook ouders wiens kind niet met de rechter heeft gesproken. Alle antwoorden zijn weergegeven in Tabel 9. De antwoorden die het meest gegeven zijn waren *“een onafhankelijk persoon”*, *“iemand die het kind vertrouwt”*, en *“iemand die het kind zelf kiest”*. Deze antwoorden zijn vaak in één adem genoemd, zo antwoordde een ouder: *“Door het kind gekozen persoon. (...) Essentieel is dat het kind de persoon vertrouwt”*. Een andere ouder noemde: *“Degene die het kind geschikt vindt. Maar liever niet de ouders, want bij discussie over omgang kunnen die het kind beïnvloeden en het kind moet zich vrij voelen een eigen mening te geven”*. Duidelijk is dat ouders het belangrijk vinden dat kinderen de persoon die zij – eventueel – meenemen naar het kindgesprek vertrouwen. De kans is dan groter *“dat het kind zich vertrouwd voelt om te praten en die kans is groter als een kind zelf de vertrouwenspersoon mag uitzoeken”*. In deze lijn is het antwoord *“een persoon bij wie ze zich veilig voelen”* ook herhaaldelijk genoemd. Een persoon die volgens ouders ook geschikt zou zijn als vertrouwenspersoon, is een gedragsdeskundige. Hierbij werd toegevoegd dat het belangrijk is dat deze expert kinderen vaker spreekt: *“Niet een persoon die het kind 1 a 2 maal ziet/spreekt”*. Een ouder lichtte toe: *“Een vertrouwenspersoon die ook de omstandigheden thuis in kaart heeft gebracht. Hier is veel tijd voor nodig in complexe situaties en dan heb ik het niet over vechtscheidingen, maar scheidingen waarvan 1 van de ouders de kinderen in zijn of haar macht heeft.”* Waar een deel van de ouders vooral de expertise van een gedragsdeskundige belangrijk vond, waren er ook ouders die het belangrijk vonden dat een vertrouwenspersoon kennis had van de rechtspraktijk. Een persoon met juridische achtergrond zoals een advocaat werd dan ook enkele keren genoemd.

Tabel 9. Ouders geven aan wie zij het meest geschikt vinden om het kind te begeleiden tijdens het kindgesprek.

	N (94)	%
Een onafhankelijke persoon, géén betrokkene	24	26
Iemand die het vertrouwt	23	25
Iemand die het kind zelf kiest	18	19
Gedragsdeskundige	14	15
Iemand waar kinderen zich veilig bij voelen	13	14
Familie zoals ouders of grootouders	13	14
Andere professional (zoals leerkracht)	11	12
Iemand met juridische achtergrond, zoals advocaat	11	12
Persoon waar kind woont cq. meeste tijd mee doorbrengt	4	4
Voogd of pleegzorgwerker	3	3
Vriendje	2	2
Iemand waar de ouders het mee eens zijn	1	1

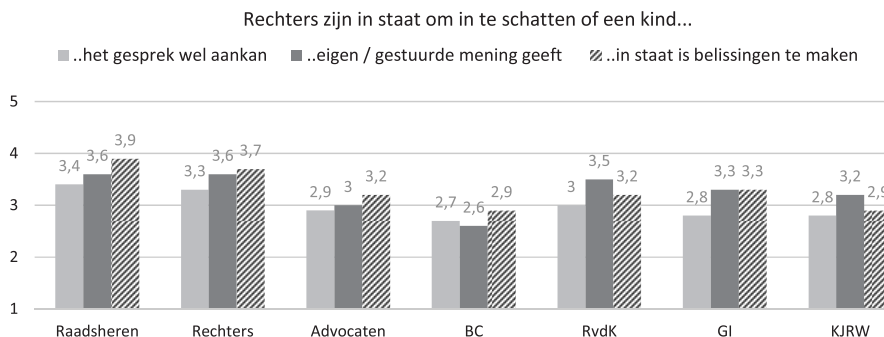
NB. Percentages tellen niet op tot 100, omdat meerdere antwoorden mogelijk waren.

4.4.5 De ervaring van het kindgesprek

Na het bespreken van de praktische opzet van het kindgesprek wordt in deze paragraaf ingegaan op hoe dit gesprek wordt ervaren. Een eerste aandachtspunt betreft de gespreksvaardigheden van de rechter: zijn rechters in staat om duidelijke vragen te stellen die kinderen begrijpen? Voelen kinderen zich op hun gemak tijdens een kindgesprek? En daarmee komt ook de (mogelijke) belasting voor kinderen aan de orde: vinden kinderen het spannend om een gesprek met de rechter te voeren? Daarnaast is aandacht voor de mate waarin het rechters lukt om de mening van het kind boven tafel te krijgen en op welke wijze dit wordt meegenomen in de uiteindelijke beslissing.

4.4.5.1 De rechter als gesprekspartner

Met verschillende stellingen is in de vragenlijst onderzocht hoe de rechter als gesprekspartner geëvalueerd wordt. In Figuur 5 zijn de stellingen weergegeven die aan deskundigen zijn voorgelegd, die alle beantwoord konden worden op een schaal van 1 (helemaal oneens) tot 5 (helemaal eens). Zoals te zien is in Figuur 5 worden de **gespreksvaardigheden van rechters** beoordeeld met scores boven de 3 en daarmee is de evaluatie overwegend positief. De raadsheren en rechters zelf zijn iets positiever dan andere deskundigen. Een wat lagere score is gegeven door bijzondere curatoren over de mate waarin rechters in staat zijn om kinderen een vertrouwd gevoel te geven. In de interviews is hierover doorgevraagd om te onderzoeken of en waarom bijzondere curatoren iets kritischer dan andere deskundigen. Hieruit kwam naar voren dat deze groep niet zo zeer bezwaren had bij de vaardigheden van de rechters maar bij de setting van het horen. Als er wat meer tijd is voor een gesprek is er meer ruimte om het kind op zijn/haar gemak te stellen.

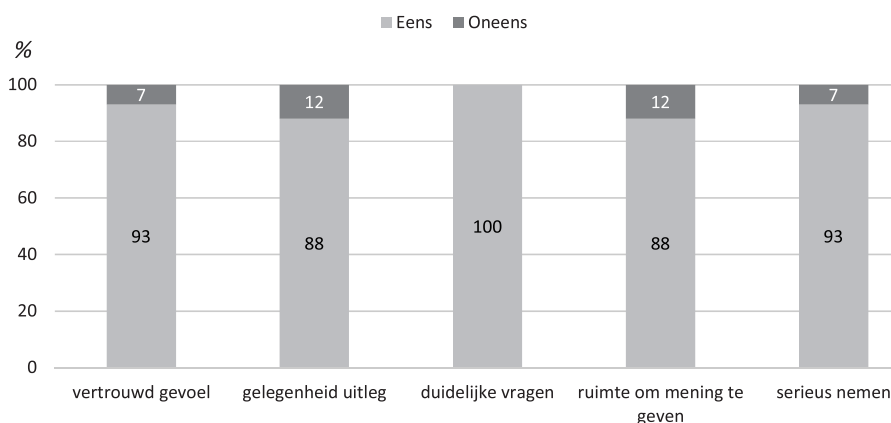

Figuur 5. Gespreksvaardigheden van rechters volgens deskundigen (gemiddelde scores).

[BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels]

Verder is tijdens de interviews ook met rechters wat dieper ingegaan op hun gespreksvaardigheden. Alle rechters geven aan dat ze aandacht besteden aan het wegnemen van eventuele spanning bij kinderen. *“Ik probeer ze altijd wat te kalmeren met: Ben je al een keer hier geweest? hoe ben je hier gekomen? Wat vind je ervan? Ben je heel erg zenuwachtig?”*. De start van een gesprek is dus vooral bedoeld om het kind op zijn gemak te stellen. *“Je probeert toch een beetje een ontspannen setting, misschien een grapje.”* Rechters geven aan dat ze de spanning erkennen en hier begrip voor tonen. Als er elementen zijn die de spanning verhogen, worden deze uitgelegd. Zo wordt er bijvoorbeeld uitleg gegeven over de zittingszaal indien een gesprek hier plaats vindt, en kan er worden uitgelegd waarom een rechter een toga aanheeft. Verder gaan rechters in geval van spanning niet direct over tot het onderwerp van gesprek: *“Als ik merk dat de spanning het kind een beetje dwars zit dan vraag ik bijvoorbeeld eerst naar de hobby’s”*. Daarnaast geven rechters aan dat er via dit soort indirecte vragen zoals ‘wat vind je leuk om te doen?’ ook *“vaak redelijk veel informatie naar boven komt.”* Omdat kinderen niet alleen gespannen zijn voor het gesprek, maar ook met een rechter in gesprek te gaan, maakt men ook wel eens gebruik van de geruststellende vaardigheden van de griffier: *“Wat ik ook nog wel doe; we zitten altijd met een griffier dus die stel ik dan voor en sommige griffiers kunnen heel goed kinderen op hun gemak stellen. Die laat ik dan ook wel eens het kind halen. Als het kind heel zenuwachtig is. Ik kan het ook zelf doen, maar ik heb ook griffiers die enorm geruststellend kunnen zijn.”* De start van een kindgesprek is niet alleen bedoeld om kinderen op hun gemak te stellen, maar ook om het doel van dit gesprek toe te lichten. Zo kan aan kinderen worden gevraagd *“Weet je waarvoor je hier bent?”*. Via deze vraag kan de rechter het gesprek ook sturen naar de aanleiding en ingaan op de specifieke vraagstelling. Soms blijkt dat kinderen geen zicht hebben op de situatie en de reden van het gesprek met de rechter. *“Als ze dat niet hebben dan vind ik dat al vaak wel een beetje lastig, want dan denk ik ben ik nu de eerste die de boodschap gaat brengen?”*

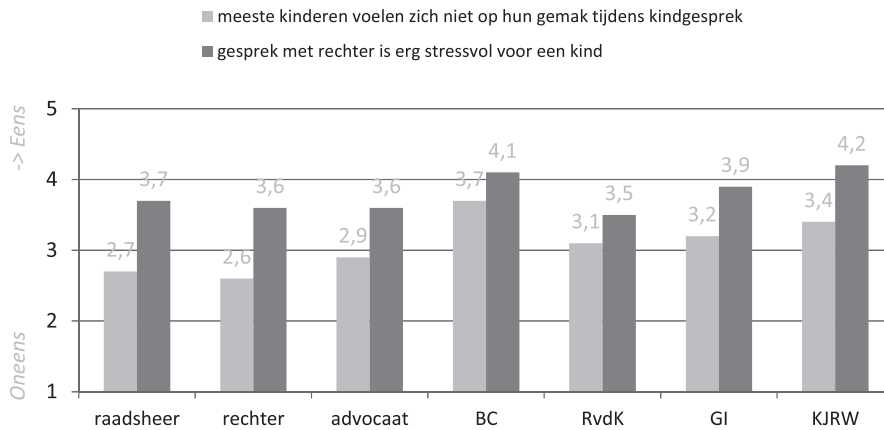
Ook aan jongeren zelf is gevraagd hoe zij de rechter als gesprekspartner hebben ervaren ($N=16$). In Figuur 6 is te zien dat bijna alle jongeren die met de rechter spraken positief zijn over de gespreksvaardigheden van de rechter. De rechter is volgens jongeren in staat om kinderen een vertrouwd gevoel te geven, geeft kinderen de gelegenheid om veel uit te leggen door voldoende en duidelijke vragen te stellen, en geeft ruimte aan het kind om zijn/haar mening te geven. Ook hadden jongeren sterk het gevoel dat ze serieus werden genomen tijdens het gesprek.

Figuur 6. Gespreksvaardigheden van de rechter volgens jongeren (% jongeren dat het met stellingen eens is).

4.4.5.2 Belasting voor het kind

Hoe belastend is een kindgesprek voor een minderjarige? Aan alle deskundigen is de stelling voorgelegd dat een **kindgesprek stressvol is voor kinderen**. Op een 5-puntsschaal antwoordden zij of ze het hiermee eens waren. Een hogere score correspondeert met een sterker gevoel dat het kindgesprek stressvol is voor kinderen. Ook is er een stelling voorgelegd dat **kinderen zich niet op hun gemak voelen tijdens een kindgesprek** welke op dezelfde schaal beantwoord kon worden. Een hoge score voor beide items reflecteert dus een negatief gevoel. In Figuur 7 zijn deze gevoelens weergegeven zoals gerapporteerd door de verschillende deskundigen. De Figuur laat zien dat alle deskundigen van mening zijn dat het kindgesprek stressvol is voor kinderen, waarbij de bijzondere curatoren en medewerkers van KJRW's dit gevoel het sterkst hebben. Men blijft relatief neutraal over de vraag of kinderen zich op hun gemak voelen, maar ook hier zijn de bijzondere curatoren en medewerkers van KJRW's wat negatiever dan de andere deskundigen.

Figuur 7. Deskundigen beoordelen of a) een kindgesprek stressvol is voor kinderen, en b) of kinderen zich niet op hun gemak voelen (gemiddelden).

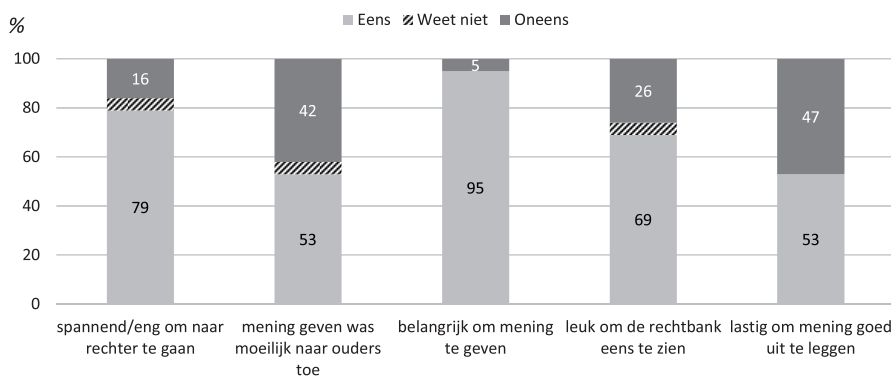
[BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels]

Tijdens de interviews is doorgevraagd over de spanning die kinderen kunnen ervaren. Bijna alle deskundigen beamen in het interview dat de meeste kinderen spanning ervaren, dit wordt veel gezien door deskundigen die in het voortraject van een procedure met kinderen spreken. Een medewerker van een GI geeft aan: *“die kinderen zijn gespannen, allemaal, stuk voor stuk”*. Deze expliciete bewoording wordt ondersteund door collega’s bij GI’s, de RvdK en door bijzondere curatoren. Ook rechters zelf zien dat kinderen gespannen zijn: *“Ze vinden het allemaal spannend”, “sommige kinderen zeggen gewoon: ‘ik vind het spannend’. En soms zie je het aan ze omdat ze dan om zich heen gaan kijken of een nerveuze indruk maken.”* Spanning kan volgens rechters hoog oplopen: *“er zijn ook wel kinderen inderdaad die gewoon helemaal verstarren”*. Aan de andere kant is enige vorm van spanning ook ‘normaal’ te noemen. Zo beschrijft een medewerker van de RvdK: *“Het is eigenlijk schokkend als het voor een kind niet spannend is.”*

Een belangrijke vraag betreft hoe jongeren dit zelf ervaren. Om te onderzoeken of jongeren een kindgesprek stressvol vinden, is allereerst aandacht voor jongeren die niet bij de rechter zijn geweest om hun mening te geven. Opvallend is dat *geen* van deze 21 jongeren als reden hiervoor noemt dat het te spannend zou zijn om naar de rechter te gaan. Wel wordt in een open vraag (beantwoord door 5 jongeren) de spanning en hevigheid in de thuissituatie genoemd. Twee jongeren noemden dat het in die tijd moeilijk was om over de scheiding te praten: *“Scheiding was op zichzelf al heftig genoeg”*. Één van hen had geen uitnodiging ontvangen gezien de leeftijd (<12 jaar) maar gaf aan dat hij/zij bij een oproep waarschijnlijk wel besloten zou hebben om te gaan. Een derde jongere gaf aan dat de situatie na lange tijd stabiel was en *“dat liever niet helemaal om wilde gaan gooien”*. Ook praktische problemen zoals vrij vragen op school en vervoer regelen werden genoemd.

De bevinding dat **spanning voor de meeste jongeren geen drempel** is om een gesprek met de rechter te voeren, wil niet zeggen dat deze spanning er niet is. In Figuur 8 is weergegeven wat de jongeren die wél met de rechter spraken van het kindgesprek vonden. De meerderheid van de jongeren die deze vragen beantwoordden ($N=19$) was het erover eens dat het spannend is om naar de rechter te gaan. De helft van de groep vond dat het richting de ouders toe moeilijk kan zijn om je eigen mening aan de rechter te geven. Daarentegen onderstrepen jongeren het belang van het kindgesprek. Vrijwel alle jongeren gaven aan dat ze het belangrijk vonden om hun mening te geven. Dit belang zal dus zwaarder hebben gewogen dan de ervaren spanning/belasting. Een groot deel van de groep gaf bovendien aan het leuk te vinden de rechtbank eens te zien, wat aangeeft dat deze ervaring ambivalent ervaren kan worden met zowel negatieve als positieve aspecten.

Figuur 8. Jongeren evalueren het kindgesprek en de mate van spanning die ze toen ervoerden (percentages).

Samengevat kan gesteld worden dat de meeste jongeren het wel spannend vinden om naar de rechter te gaan, maar dat dit geen belemmering vormt om aan dit gesprek deel te nemen. Dit beeld wordt ook bevestigd door de antwoorden van ouders. In totaal hebben 36 ouders aangegeven of hun kind het indertijd een moeilijke beslissing vond om naar de rechter te gaan. Twaalf ouders (33%) gaven aan dat hun kind het niet moeilijk vond: “Nee, ze wilde heel graag haar mening geven en gehoord worden” en “Nee, zij wilde dit héél graag. Ze hoopte dat er nu eindelijk iemand naar haar ging luisteren”. De meerderheid van 24 deelnemers (67%) gaf aan dat hun kind dit in meer of mindere mate een moeilijke beslissing vond, maar ook voor deze groep vormde dat geen drempel om van het hoorrecht gebruik te maken.

De vraag is nu: **wat vinden kinderen spannend?** Dit is allereerst gevraagd aan jongeren zelf. In totaal hadden 15 jongeren aangegeven dat ze het spannend vonden om naar de rechter te gaan. Via een open vraag is doorgevraagd wat zij toen spannend vonden. Hierbij werden ouderfactoren het vaakst ($n=4$) genoemd. Hierbij valt te denken aan het idee dat je je ouders verraadt, je ouders tegenkomen op de zitting of op de rechtbank,

en bang zijn dat ouders je verhaal niet ondersteunen of dat ze je verhaal te horen zullen krijgen. Ook gebreken in de informatievoorziening kwamen een aantal keer ($n=4$) terug. Jongeren gaven aan dat ze niet precies wisten hoe de procedure zou verlopen en dat ze nog nooit eerder bij de rechtbank waren geweest. Verder werd spanning omtrent de beslissing enkele keren ($n=3$) gerapporteerd, waarbij er soms spanning was voor het horen van de uitspraak maar ook vanwege het feit dat de beslissing van de rechter grote gevolgen had voor de jongere. Twee jongeren noemden dat het spannend was om de eigen mening te gaan geven, omdat zij *alleen* het gesprek ingingen ($n=1$) of omdat ze de persoon met wie ze gingen praten niet kenden ($n=1$). Als laatste werden praktische zaken genoemd ($n=2$). Denk hierbij aan de beveiligingspoortjes bij binnenkomst van de rechtbank. Ook werd gerapporteerd dat vervoer geregeld was door de Dienst Vervoer & Ondersteuning, waardoor een jongere zich *"net een crimineel"* voelde. Deze bussen worden gebruikt voor arrestantenvervoer en soms ook in de gesloten jeugdzorg.

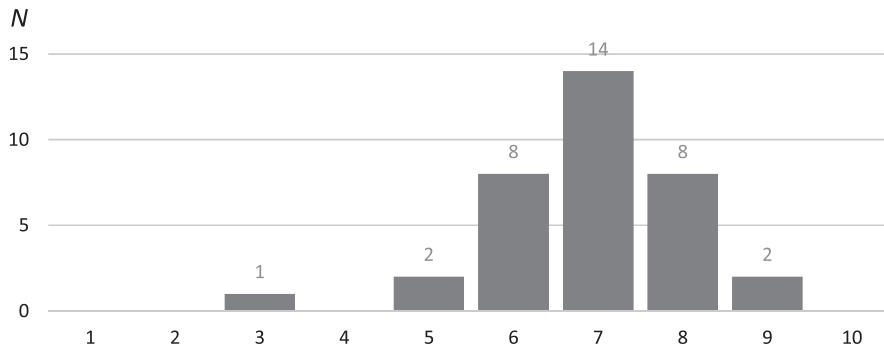
Ook de deskundigen gaven tijdens de interviews verklaringen voor de spanning die kinderen ervaren. Volgens hen hangt dit deels samen met het onderwerp. Een bijzondere curator geeft aan: *"Als kinderen bij mij komen in mijn rol als bijzonder curator of mediator, dan is er een groot conflict waardoor ouders bij de rechterlijke macht terecht zijn gekomen. Ik kan wel merken dat het voor kinderen best spannend kan zijn en dat ze er tegenop zien."* Een terugkerend en veelbesproken thema was dat spanningen grotendeels veroorzaakt worden door onvoldoende informatie en onjuiste verwachtingen. Dat begint al bij de procedures in het voortraject. *"De raad wordt vaak gezien als de organisatie die de kinderen uit huis haalt, dus in dat opzicht vinden ze het spannend"*, aldus een medewerker van de RvdK. Spanningen kunnen volgens deskundigen verder toenemen als er vervolgens een gesprek met een rechter plaats vindt. Een medewerker van een GI benadrukt: *"Kinderen zijn nog nooit bij de rechtbank geweest. (...) Een rechtbank is een hele formele setting."* Volgens een collega van een GI merk je die spanning door veel vragen over de procedure: *"Kinderen zijn er niet altijd goed in om te zeggen van ik ben zenuwachtig of wat dat ook, maar wel dat ze vragen stellen over hoe het gaat en hoe kan ik dat dan doen"*. Zowel medewerkers van GI's, RvdK als bijzondere curatoren geven aan dat kinderen veel vragen hebben over wat er gaat gebeuren. Een bijzondere curator beschrijft: *"Er wordt niet goed uitgelegd wat ze dan gaan bespreken. Daar train ik die kinderen dan wel vooraf in zodat ze ook echt weten waar ze aan toe zijn, wat de bedoeling is."* Ook medewerkers van de RvdK ervaren dit: *"Ik heb wel eens gehad met eentje die dacht dat het een soort examen was, die was helemaal nerveus. Ik zei je kan geen fout antwoord geven. Elk antwoord is goed, er is geen fout antwoord want het gaat om jouw mening. Om ze zo een beetje gerust te stellen."* Hoewel bijna alle deelnemers die in het voortraject met kinderen spreken aangeven dat ze kinderen willen voorlichten om spanning weg te nemen, werd ook duidelijk dat dit gezien de non-uniformiteit in de opzet van een kindgesprek soms een uitdaging is. Een medewerker van een GI zegt: *"Ik merk dat ik een kind niet goed kan voorbereiden op een kindverhoor, omdat ieder kindverhoor anders is. Wij hebben hier, en dan kan ik alleen voor rechtbank [x] spreken,*

rechters die de toga uitdoen, rechters die de toga aanlaten. Ik kan het een kind niet uitleggen want ik weet het nooit."

Een andere oorzaak voor spanning die door veel deskundigen werd genoemd, is de confrontatie met ouders. In alle gevallen wordt aangegeven dat dit samenhangt met de planning van een kindgesprek direct voor de zitting zelf: *"Dan zien ze ouders waar ze net een probleem mee hebben, dat is emotioneel en niet zo prettig natuurlijk"*, aldus een bijzondere curator. Ook rechters erkennen dit en geven aan dat ze daarom het kindgesprek het liefst op een andere dag plannen dan de zitting. Dit blijkt logistiek gezien echter niet altijd mogelijk, en hangt vooral ook samen met het type zaak. Verschillende rechters geven aan dat het kindgesprek in het kader van een gezag- en omgangszaak enkele weken voor de zitting plaats vindt, maar *"in OTS zaken horen wij kinderen altijd direct voorafgaand aan de zaak"*. Dit maakt het voor dit soort zaken onmogelijk om de kindgesprekken op een andere dag te plannen waarop kinderen de ouders niet tegen hoeven te komen. Toch worden er wel eens uitzonderingen gemaakt: *"Als er iets is in de verhouding van ouder en kind, dat het dusdanig belangrijk is om dat wel uit elkaar te trekken, omdat het echt geen goed idee is dat ze elkaar bijvoorbeeld op de gang tegen komen, dan willen we dat nog wel anders doen."* Bij de rechtbank Amsterdam worden kinderen vanaf 8 jaar gehoord en wordt hier standaard rekening gehouden met de confrontatie met ouders: *"Voor de acht tot twaalf jarigen die bijvoorbeeld voor een machting uithuisplaatsing komen, hebben wij wel als uitgangspunt dat zij sowieso op een andere dag worden gehoord, dat is een uitzondering heel specifiek voor deze groep. De reden waarom wij het bij deze groep niet op dezelfde dag willen hebben is om die kinderen niet te confronteren met hun beide ouders op de gang."* Een andere rechter geeft aan dat het horen van kinderen op een aparte dag een bijkomend voordeel heeft: *"Dan kun je het nog even laten bezinken en daarna kun je dan het gesprek met de ouders voeren, want nu is dat soms in een moeite door."*

4.4.5.3 Mening van het kind vangen en wegen

Tijdens het kindgesprek mag het kind zijn/haar mening uitleggen aan de rechter. Een laatste vraag in deze paragraaf betreft de mate waarin het rechters lukt om deze **mening boven tafel te krijgen tijdens het kindgesprek**. In totaal 35 rechters en raadsheren hebben in de vragenlijst aangegeven hoe goed hen dit lukt, op een schaal van 0 (helemaal niet) tot 10 (heel goed). Zoals weergegeven in Figuur 9 is er drie keer een onvoldoende (<6) gegeven, waarmee wordt aangegeven dat het niet goed lukt om de stem van het kind te vangen. De overige scores waren alle voldoende variërend van 6 tot 9. Het gemiddelde van alle antwoorden was een 6.9 ($SD=1.18$) en vooral de score 7 is vaak toegekend (zie Figuur 9). Hoewel dit een ruime voldoende is, laat het ook zien dat er enigszins gereserveerd geantwoord wordt op deze vraag. Op een schaal van 0 tot 10 kan men een 7 opvatten als redelijke tevredenheid; slechts een derde van de rechters en raadsheren geeft een hoge beoordeling van een 8 of 9. Uiteraard is deze beoordeling subjectief en geeft de ene persoon sneller een hogere score dan een ander.

Figuur 9. Rechters en raadsheren (aantallen) over hoe goed het lukt om de stem van het kind boven tafel te krijgen tijdens een kindgesprek. Een hogere score reflecteert het gevoel dat dit goed lukt.

In lijn met de redelijke – en dus niet hoge – tevredenheid over het vangen van de mening van een kind tijdens een kindgesprek, zijn rechters en raadsheren ook verdeeld over de vraag of het kindgesprek in het algemeen geschikt is om de stem van het kind boven tafel te krijgen. Op deze vraag antwoordden 22 rechters en raadsheren (65%) dat het kindgesprek hiervoor geschikt is, hun 12 collega's (35%) vonden ofwel van niet ($n=5$) of wisten dit niet ($n=9$). Opvallend was dat enkele andere beroepsgroepen veel minder overtuigd waren dat het **kindgesprek geschikt is om de mening van het kind te bevragen**. Van de medewerkers van de GI en KJRW vindt ongeveer 40% het kindgesprek geschikt, en van de bijzondere curatoren betreft dit slechts 19%. Als reden noemen zij dat het gesprek te kort duurt. In de vragenlijst wordt door bijzondere curatoren verder opgemerkt dat het kindgesprek met name in complexe gevallen zoals situaties waar een kind knel zit tussen de strijd van de ouders niet voldoende is.

In **welke mate wordt de mening van het kind meegenomen** in het maken van een beslissing? De meeste jongeren hebben hier een goed gevoel over. Van de 16 jongeren die hierover een vraag beantwoordden vond de meerderheid van 10 jongeren (63%) dat de rechter hun mening goed had meegenomen in de uiteindelijke beslissing; 5 jongeren (31%) waren het hiermee oneens en 1 jongere wist dit niet goed (6%). Ook aan rechters en raadsheren is gevraagd hoe zwaar de informatie uit het kindgesprek meeweegt in de uiteindelijke beslissing. Geen enkele deelnemer gaf hierbij aan dat de mening van het kind *niet* meegenomen wordt; ook de optie dat de mening van het kind cruciaal en doorslaggevend is werd niet genoemd. Hoe wordt de mening van het kind dan meegenomen? Bijna een derde van de rechters en raadsheren ($n=11$, 31%) gaf aan dat de mening van het kind een aanvulling is. Iets meer dan de helft ($n=19$, 53%) rapporteerde dat de mate waarin de mening wordt meegenomen kan variëren, waarbij genoemd wordt dat de mening sterker wordt meegewogen als een kind ouder is. Ook wordt genoemd dat het type zaak bepalend kan zijn, met als voorbeeld dat de mening eerder wordt meegenomen in een zaak over hoofdverblijf dan in

een zaak over gezag, of eerder in geval van misbruik dan in geval van een loyaliteitsconflict. Dit beeld wordt bevestigd door antwoorden van andere deskundigen: ook hun indruk is dat er geen standaard gewicht wordt toegekend aan de mening van het kind. Naast leeftijd van het kind en type zaak voegen zij ook de aanwezigheid van loyaliteitsconflicten toe als belemmering voor het zwaar meewegen van de mening van het kind. Tijdens de interviews noemden rechters dit zelf ook. De 5 geïnterviewde rechters gaven aan dat ze vooral aan het taalgebruik van een kind merken dat een mening gestuurd kan zijn: *“wanneer een kind een woord gebruikt wat echt niet past bij hoe ze verder communiceren”*. Hier wordt vervolgens rekening mee gehouden bij het nemen van een beslissing: *“...dat ik minder snel met het kind zal meegaan, omdat je denkt dat het de stem van een van de ouders is.”* Een factor die rechters zelf niet noemden, maar wel door andere deskundigen werd gegeven, is de mondigheid van een kind. Andere deskundigen zoals advocaten, medewerkers van de RvdK en GI hebben de indruk dat de mening van een kind eerder wordt meegenomen als een kind verbaal gezien sterker is. Kortom, dat een deel van de jongeren het gevoel heeft dat zijn/haar mening niet is meegenomen door de rechter past bij de reflectie van deskundigen over de invloed van omstandigheden en ontwikkeling van het betreffende kind.

4.4.6 Na het kindgesprek

Ook de procedure na afloop van een kindgesprek is bevraagd. Hierbij gaat het vooral om praktische zaken zoals de vastlegging van het kindgesprek. De terugkoppeling richting het kind is eveneens een belangrijk aandachtspunt.

4.4.6.1 Vastlegging van het kindgesprek

Bijna alle rechters en raadsheren ($n = 33$, 92%) gaven in de vragenlijst aan dat het **kindgesprek schriftelijk wordt vastgelegd**. Bij rechtbanken lijkt dit in de helft van de gevallen te gebeuren via een schriftelijke samenvatting ($n=13$) en in de andere helft door het hele gesprek uit te schrijven ($n=13$). Ook de raadsheren geven aan dat het gesprek wordt samengevat ($n=5$) of helemaal uitgeschreven ($n=2$). De uitwerking wordt volgens de deelnemers uitgevoerd door de griffier. De respondenten die aangeven dat er geen officiële schriftelijke samenvatting of rapportage wordt gemaakt, geven aan dat de griffier wel aantekeningen maakt tijdens het gesprek. Naast de vraag over de uitwerking van het kindgesprek hebben we ook gevraagd of de informatie die het kind heeft gegeven wordt opgenomen in de beschikking. Zeven deelnemers (19%) geven duidelijk aan dat dit niet of vrijwel nooit gebeurt, twaalf (33%) noemen dat zij dit zeer beknopt doen. De overige 17 deelnemers (47%) rapporteren dat dit varieert afhankelijk van de omstandigheden. Terwijl de meeste deelnemers ($n=9$) noemen dat dit verschilt per zaak, valt op dat ook 3 keer de vertrouwelijkheid van de gegeven informatie genoemd wordt. Zo zegt een van de deelnemers dat de informatie wordt opgenomen

in de beschikking “als het kind toestemming heeft gegeven dat wat hij/zij tegen de rechter zegt mag worden gedeeld met de anderen”. Daarnaast zijn enkele deelnemers ($n=3$) terughoudend vanwege mogelijk schadelijke gevolgen voor het kind na de zitting. Er wordt genoemd dat de kwaliteit van de ouder-kind relatie in het oog wordt gehouden en dat voorkomen moet worden dat ouders een kind iets gaan verwijten. Als laatste werd ook genoemd ($n=1$) dat het wordt opgenomen indien de beslissing van de rechter niet overeenkomt met de wens van het kind (“dan leg ik uit waarom ik het anders doe”).

4.4.6.2 Terugkoppeling richting het kind

Vervolgens is ook onderzocht of **kinderen na het kindgesprek een terugkoppeling krijgen**. Als eerste is aan rechters gevraagd of kinderen geïnformeerd worden over wat er verder zal gebeuren met de informatie die hij/zij heeft gegeven en over het oordeel van de rechter. Alle deelnemende rechters en raadsheren hebben geantwoord dat zij zelf aan het kind uitleggen wat zij zullen doen met de informatie die uit het kindgesprek naar voren komt. Dit betekent dat dit waarschijnlijk besproken wordt tijdens het kindgesprek. Over de vraag of kinderen een terugkoppeling krijgen van het oordeel van de rechter is meer verdeeldheid. In totaal 12 (33%) rechters en raadsheren gaven aan dat het kind dit *niet* van hen te horen krijgt. Er wordt hierbij wel aangegeven dat er op zitting wordt gevraagd welke van de aanwezigen deze beslissing gaat doorgeven aan het kind (voogd, ouder, etc). De meerderheid van de rechters en raadsheren ($n=16$, 44%) gaf aan dat de wijze van terugkoppeling verschilt per rechtszaak. Zo wordt er aangegeven dat terugkoppeling vaker voorkomt als het kindgesprek direct voor de zitting heeft plaatsgevonden, als het kind in de gang zit te wachten, of als het kind in de rechtszaal aanwezig is. Hierbij gaat het vooral om kindbeschermingsmaatregelen. Rechters geven aan dat er bij een ondertoezichtstelling, waar doorgaans direct uitspraak wordt gedaan na de zitting, vaker terugkoppeling kan worden gegeven aan kinderen. In de interviews wordt dit verder toegelicht door rechters: *“Ondertoezichtstellingen en uithuisplaatsingen die spreken we af op zitting, dan roep ik ook altijd het kind terug en dan ben ik degene die het kind vertelt wat er besloten is.”* Een collega-rechter bevestigt dit en voegt toe: *“Op het moment dat kinderen er niet bij zijn – op familiezittingen zijn ze er nooit bij – dan is er na vier tot zes weken een uitspraak. Ik ga dan kijken wat je in de beschikking kan zetten. (...) Ik vind het wel fijn dat kinderen zeker bij vervelende beslissingen weten wat er besloten is en waarom, alleen het gaat niet altijd.”* Hierbij wordt onder andere benadrukt dat er een discrepantie is in het taalgebruik dat in de rechtspraktijk gehanteerd wordt en het taalgebruik dat in de informatievoorziening richting kinderen nodig zou zijn: *“De rechter spreekt via zijn beschikking, zijn vonnis en niet op een andere manier. Daar kom je op een hele principiële discussie aan, moeten wij nu kinderen op een aparte manier gaan informeren over wat de beslissing is? En wat staat daar dan tegenover? Betekent dat dan dat we twee beschikkingen moeten gaan schrijven? Of een beschikking en een brief?”*

Er is in dit kader ook met rechters gesproken **of er voor kinderen een kindvriendelijke uitspraak beschikbaar is**. Uit de vragenlijsten blijkt dat dit nauwelijks het geval is: de meerderheid van de rechters en raadsheren ($n=30$, 83%) geeft aan dat dit zelden of nooit gebeurt. Zoals eerder genoemd zien rechters veel praktische uitdagingen bij het opstellen van een kindvriendelijke uitspraak die bovenop de reguliere beschikking komt. Rechters geven aan dat er geen tijd of geld beschikbaar is om dit in elke zaak te doen: *“met de hoeveelheid zaken die we hebben is het onbegonnen werk om in alle zaken kindvriendelijke beschikkingen te gaan schrijven”*. Tegelijkertijd hebben rechters de vraag of kinderen wel behoefte aan een dergelijk product: *“kindvriendelijke uitspraken, dat vind ik ook altijd een beetje ingewikkeld. Ik vraag me ook af of ze dat echt lezen namelijk”*. Een collega noemde als alternatief om kinderen via een andere weg schriftelijk te informeren over de uitspraak: *“In sommige gevallen vraag ik ze of ze het fijn vinden wanneer ik ze er iets over zal vertellen en dan schrijf ik er soms nog een briefje over. Dat is dan een kindvriendelijk briefje waarin verteld wordt wat er is besloten en waarom. Het ligt een beetje aan wat voor soort zaak, ik doe het niet bij elke zaak, dat lukt absoluut niet. Het is ook niet altijd nodig, maar soms heb je zaken dat je denkt ik wil niet dat ze het van één van de twee ouders horen, dan hou ik de regie zelf in de handen.”* Ook wordt genoemd dat mondelinge uitleg voor kinderen misschien een geschikter medium kan zijn: *“Als je die boodschap aan een kind wil geven dan zou je dat misschien nog beter aan het kind kunnen vertellen in een gesprek (...) Ik zei ook al tegen die kinderen, als er nou dadelijk iets gebeurt en het is je niet duidelijk of je snapt het niet, (...) je kan ook naar de griffier bellen.”*

Ook aan jongeren is gevraagd in welke mate zij na afloop van een procedure terugkoppeling ontvangen. Zoals te zien is in Tabel 10 is er verdeeldheid over de mate waarin jongeren uitleg krijgen over de verdere procedure (stelling 1) en de terugkoppeling ten aanzien van het besluit van de rechtbank (stelling 2). Deze verdeeldheid past bij de antwoorden van de deskundigen dat de mate van terugkoppeling na afloop van een procedure verschilt per type zaak. Een eenduidig antwoord volgde op de stelling of er iemand met het kind had nagepraat over het gesprek (stelling 3); dit gebeurde vrijwel niet.

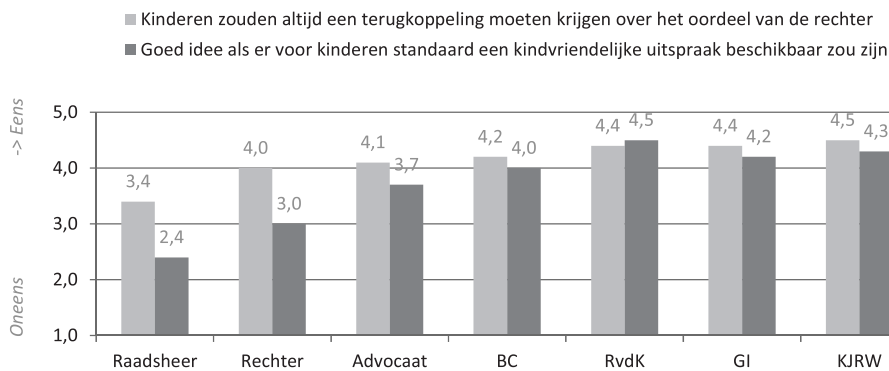
Tabel 10. Informatievoorziening na afloop van een kindgesprek, volgens jongeren.

	N	Eens	Weet niet meer	Oneens
1. Na afloop werd mij verteld hoe het verder zou gaan (bijvoorbeeld of ik te horen zou krijgen wat de rechter had besloten)	17	6 (35%)	3 (18%)	8 (47%)
2. Ik heb van de rechtbank te horen gekregen wat de rechter had besloten (bijvoorbeeld via een brief van de rechter zelf)	16	6 (38%)	0 (0%)	10 (62%)
3. Iemand bij de rechtbank heeft nog even met me nagepraat over het gesprek	16	1 (6%)	0 (0%)	15 (94%)

Als laatste zijn ouders bevraagd over de informatievoorziening na afloop van een kindgesprek. In totaal gaf 66% van 56 ouders aan dat niemand bij de rechtbank het kind na afloop had uitgelegd wat de rechter had besloten. Slechts 11% gaf aan dat dit wel gebeurd was, en de overige 24% gaf aan het niet te weten. Bijna de helft van de ouders (45%) gaf daarentegen wel aan dat kinderen een brief hadden ontvangen over de uitspraak van de rechter.

Kortom, het lijkt er dus op dat de **terugkoppeling richting kinderen** nog niet standaard ingebed is. **De vraag is of dit wel wenselijk is.** Allereerst is aan deskundigen gevraagd of ze vinden dat kinderen terugkoppeling over het oordeel van de rechter zouden moeten krijgen, en of ze vinden dat er voor kinderen standaard een kindvriendelijke uitspraak beschikbaar zou moeten zijn. Deze resultaten zijn weergegeven in Figuur 10. Er wordt meteen zichtbaar dat de raadsheren deze onderdelen wat lager scoren dan de andere deskundigen, met name wat betreft de beschikbaarheid van kindvriendelijke uitspraken. Rechters geven iets hogere scores maar er is eenzelfde patroon zichtbaar waarbij het belang voor kindvriendelijke uitspraken twijfelachtig is.

Figuur 10. Deskundigen over het belang van terugkoppeling aan kinderen en de beschikbaarheid van een kindvriendelijke uitspraak (gemiddelden).

[BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels]

Zoals reeds besproken zien rechters vooral **praktische problemen voor wat betreft het terugkoppelen van het oordeel**. Dit geldt ook voor het opstellen van kindvriendelijke uitspraken: *“Moeten wij nu kinderen op een aparte manier gaan informeren over wat de beslissing is? En wat staat daar dan tegenover? Betekent dat dan dat we twee beschikkingen moeten gaan schrijven? Of een beschikking en een brief?”* Een van de geïnterviewde rechters besprak de mogelijkheid om naast de uitspraak een begeleidende brief te sturen aan de jongeren met een korte uitleg. *“Dat is ook weer ingewikkeld, want de rechtbank communiceert in een beschikking en niet in een brief. Dus het is ook wel ingewikkeld hoe je dat nou inkleedt.”* Samengevat kan gesteld worden dat de vertaling van de uitspraak voor het kind wel belangrijk wordt gevonden, maar dat er vragen zijn bij

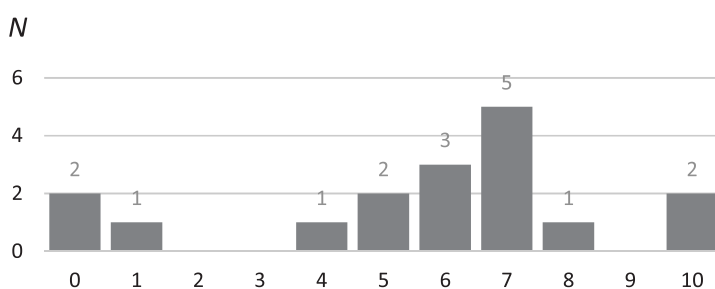
de praktische uitvoerbaarheid. Één van de rechters suggereerde: “Hier zou het denk ik heel fijn zijn als er gewoon standaard een bijzondere curator is die met het kind gaat zitten en zegt wat in de beschikking staat, wat dat betekent en waarom de rechter dat vindt. Dat je een soort spreekbuis hebt, dat zou fijn zijn.” Op dit moment wordt deze taak uitgevoerd door ouders. Verschillende rechters geven aan dat ze tijdens de zitting de ouders erop attenderen om het besluit aan de kinderen te vertellen, of ze vragen wie dit op zich zal nemen. “Dat is natuurlijk een risico, omdat je niet precies weet hoe dat zal gaan en hoe dat wordt teruggekoppeld. Maar dat is denk ik wat we op dit moment als middel hebben.”

4.4.7 Wensen en behoeften tot aanpassing van het hoorrecht

Nu de praktijk van het hoorrecht uitgebreid besproken en geëvalueerd is, is het tijd om na te denken over mogelijke aanpassingen binnen het hoorrecht. Is er vanuit jongeren en de rechtspraktijk behoefte om zaken te wijzigen of anders vorm te geven?

4.4.7.1 Tevredenheid over het kindgesprek

Om te onderzoeken of er behoefte is aan wijziging vanuit jongeren, is ten eerste gevraagd naar hun **tevredenheid over het kindgesprek**. Op een schaal van 1 tot 10 beantwoordden 17 jongeren de vraag “Als je terugkijkt op het gesprek met de rechter, ben je dan tevreden over hoe dat gesprek ging?” De gemiddelde score was hierbij een 5,7 (SD=2,98). Deze krappe voldoende is mede het resultaat van 6 jongeren die deze vraag met een onvoldoende (cijfer <6) beantwoordden, zoals zichtbaar wordt in Figuur 11. Ook is gevraagd of jongeren uiteindelijk een goed gevoel hadden over het gesprek met de rechter. Hierbij gaven 5 jongeren aan dat dit niet het geval was, maar voor de meerderheid van 11 jongeren was dit wel het geval. Hieruit blijkt dat een deel van de jongeren niet tevreden is over hoe het kindgesprek verloopt.

Figuur 11. Tevredenheid van jongeren over het kindgesprek. Een hogere score reflecteert een hogere mate van tevredenheid over het kindgesprek.

In een open vraag noemden **jongeren** aspecten waar ze **bijzonder tevreden** over waren. De 15 jongeren die deze vraag beantwoordden waren het erover eens dat er goed naar hen geluisterd werd. Het gevoel dat ze gehoord werden en dat iemand serieus naar ze luisterde werd bijzonder gewaardeerd. Ook de gespreksvaardigheden van de rechter werden genoemd waarbij de rechter goede vragen stelde, het kind veel ruimte gaf om te spreken, en vriendelijk overkwam.

Ook is aan jongeren gevraagd waar zij **niet tevreden** over waren. Een antwoord dat vaak ($n=5$) terugkwam is dat jongeren beter geïnformeerd zouden willen worden over de procedure, wat je kunt verwachten, praktische zaken zoals waar je naartoe moet, en terugkoppeling achteraf. Ook de duur van het gesprek wordt door een aantal jongeren genoemd ($n=4$) waarbij ze aangeven dat het gesprek te kort duurt. Voor wat betreft de setting wordt ook de ruimte genoemd ($n=1$) als niet kindvriendelijk. Waar de gespreksvaardigheden eerder als positieve aspecten genoemd werden, zijn er ook jongeren die hier minder tevreden over waren. Het betreft een minderheid die liever had gezien dat de rechter nog wat meer door zou vragen ($n=2$). Een andere opmerking dat een jongere zich niet op zijn/haar gemak voelde had meer te maken met de aanwezigheid van een griffier ($n=1$), wat voor een ongemakkelijke situatie zorgde. Als laatste is ook genoemd dat de rechter niet meeging in de mening van het kind ($n=2$).

4.4.7.2 Direct vs. indirect horen

Als alternatief voor het kindgesprek bij de rechtbank wordt wel eens geopperd om het kind indirect te horen door iemand anders, die vervolgens voor terugkoppeling naar de rechter zorgt. In dit onderzoek is gevraagd of deskundigen de **voorkeur geven aan direct of indirect horen**. In totaal sprak 56% van de deelnemers zijn voorkeur uit voor direct horen door de rechter, en ongeveer 36% prefereerde indirect horen. Een resterende 8% had geen voorkeur. In Tabel 11 zijn de antwoorden gesplitst per beroepsgroep. Er wordt meteen duidelijk dat er van bijna alle groepen deelnemers minstens de helft de voorkeur geeft aan direct horen, met in bepaalde gevallen zelfs een grote meerderheid.

Tabel 11. Deskundigen over de geschiktheid van het kindgesprek en (in)direct horen.

	Direct	Indirect	Weet niet
Raadheer (N=9)	6 (67%)	2 (22%)	1 (11%)
Rechter (N=26)	23 (85%)	3 (12%)	1 (4%)
Advocaat (N=36)	19 (53%)	16 (44%)	1 (3%)
BC (N=21)	4 (19%)	15 (71%)	2 (10%)
RvdK (N=62)	42 (68%)	15 (24%)	5 (8%)
GI (N=55)	29 (53%)	21 (38%)	5 (9%)
KJRW (N=15)	7 (47%)	8 (53%)	0 (0%)

Noot. BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels.

Van de rechters geeft 85% aan direct horen te prefereren, wat duidelijk maakt dat rechters het kind over het algemeen zelf willen spreken. Opmerkelijk is dat er één groep deelnemers liever de vorm van indirect horen zou zien, en dat zijn de bijzondere curatoren. Bij de vraag wie er het meest geschikt zou zijn voor indirect horen indien dit de praktijk zou zijn, dan geeft deze groep aan zichzelf geschikt te vinden.

Via de interviews is onderzocht waarom **bijzondere curatoren een sterke voorkeur hebben voor indirect horen**. De hoofdreden die bijzondere curatoren gaven, was dat ze vaker en intensiever met kinderen bezig zijn waardoor ze een betere inschatting kunnen maken van het kind en de situatie: *“als je meer tijd kunt besteden aan de gesprekken kun je een completer beeld en genuanceerder beeld geven aan de rechter, waardoor er een beter besluit genomen kan worden.”* Een van de curatoren beschreef dat deze professionals *“heel goed de stem van het kind kunnen vertalen waardoor direct horen eigenlijk ook niet meer nodig is”*. Bijzondere curatoren geven aan dat ze een uitgebreid verslag schrijven inclusief letterlijke bewoordingen van een kind, wat een voordeel zou kunnen zijn bij direct horen. De bijzondere curatoren geven echter aan te begrijpen dat rechters voor de beeldvorming een kind zelf willen zien. Een van de geïnterviewden stelt voor: *“Ik zou dan meer denken aan een andere oplossing dat je als bijzonder curator bijvoorbeeld een opname maakt van een stukje van het gesprek met het kind en dat je zorgt dat dat dan ook mee kan komen.”*

Met alle deskundigen is tijdens de interviews gesproken over **voor- en nadelen van direct en indirect horen**. Ondanks de voorkeur voor direct horen van vele deelnemers, erkende men dat indirect horen ook enkele voordelen had. Ten eerste werd genoemd dat er meer aandacht geschonken kan worden aan contextuele factoren zoals duur en locatie van een gesprek. Als niet de rechter het kind hoort maar een andere professional, kan deze een meer kindvriendelijke locatie uitkiezen wat het gesprek ten goede komt. Ook kan er meer tijd uitgetrokken worden voor het gesprek zodat kinderen zich op hun gemak voelen en de echte stem van het kind boven tafel komt. Een tweede voordeel dat voornamelijk bijzondere curatoren noemen, is dat indirect horen betekent dat er in verband met overdracht aan de rechter een uitgebreid verslag dient te verschijnen van het kindgesprek. Dit is volgens de curatoren ook handig als een zaak langer aanhoudt *“zodat het ook nog een keer terug te lezen is”*. Rechters zouden die informatie ook prettig vinden maar niet in de plaats van hun eigen gesprek met een kind. Een rechter geeft aan: *“ik zou het heel fijn vinden als er bijvoorbeeld door een bijzonder curator al eerder is gesproken met zo'n kind waar dan een kort verslagje van ligt. Dat je toch al een beetje meer een beeld hebt van wat er speelt en hoe het zit en dat dan nog een keer in een kort gesprekje te bespreken.”* Een derde voordeel dat werd genoemd is dat indirect horen mogelijk minder spannend zou kunnen zijn voor kinderen. *“Bij direct horen kan de drempel wel hoog zijn; het is toch de rechtbank waardoor je opgeroepen wordt. Je komt in gesprek met een rechter, dat is gewoon spannend voor kinderen”* aldus een medewerker van de RvdK. Tegelijkertijd wordt duidelijk dat men indirect horen niet de oplossing voor dit probleem vindt.

Deskundigen zien liever dat *“de voorbereiding en toeleiding naar de rechtbank”* verbetert (medewerker van een GI) aangezien dit samenhangt met spanning bij het kind (zoals reeds besproken onder paragraaf 4.4.5.2, belasting voor het kind). Ook wordt door verschillende deskundigen genoemd dat indirect horen mogelijk in gevallen van extreme spanning ten aanzien van het kindgesprek of de rechtbank ingezet zou kunnen worden. Een medewerker van een GI beschrijft dat hij *“eerder daarvoor zou gaan dan dat de stem van het kind helemaal niet gehoord wordt.”* Ook rechters noemen dit punt en vullen aan dat indirect horen ingezet zou kunnen worden als blijkt dat de stem van het kind niet goed te vangen is in een kindgesprek: *“In dat soort gevallen kun je dan een bijzondere curator benoemen”*. Hieruit blijkt al dat rechters liever zelf met het kind spreken en dat spraken zij ook expliciet uit. Een rechter over de optie indirect horen: *“We zijn daar heel duidelijk in, niet doen, niet doen.”* Enkele rechters anticipeerden daarbij op mogelijke bezwaren dat rechters niet zijn opgeleid om met kinderen te spreken: *“Dan heb ik eerlijk gezegd een idee van leid ons maar beter op”*. Kortom de wens van rechters om kinderen zelf te spreken is sterk aanwezig.

Deze wens om zelf met het kind te spreken werd door elke rechter uitgesproken: *“Ik hoor ze ook het liefst gewoon zelf, omdat het beeld dan veel completer is”*. Ook medewerkers van de RvdK en GI zien het belang van direct horen. Zo beschrijft een medewerker van een GI: *“Nee ik vind absoluut niet dat er een ‘postduif’ mag zijn. Ik vind dan dat de rechtbank het kind direct moet horen. Ik vind dat een rechter de emotie erbij moet zien, het kind erbij moet zien, het gezicht erbij moet zien.”* Hieraan gerelateerd werden twijfels geuit over het interpreteren van een rapport bij indirect horen. *“Waarom zou je dat via via gaan doen, dan kom er alleen maar ruis op de lijn”* aldus een medewerker van de RvdK, doelend op interpretatiefouten die kunnen ontstaan. Ondanks hun persoonlijke voorkeur voor indirect horen geven ook bijzondere curatoren dit aan: *“Ik kan me voorstellen dat wanneer er een bijzonder curator is dat het indirect horen prima via de bijzonder curator kan. In alle overige gevallen denk ik dat direct horen toch het meest zuiver is. Anders zit je toch altijd met vertroebeling en duiding van de informatie.”* Daarnaast beschrijft een bijzondere curator: *“Je zou kunnen zeggen dat je dan als rechter niet afgaat op je eigen oordeel, dat je niet zelf de informatie hebt verzameld. Dat is toch wel een heel belangrijk aspect van de rechtsgang, het stukje hoor en wederhoor. Ik kan me voorstellen dat dat een nadeel is aan het alleen maar indirect horen.”* Een laatste belangrijk aspect dat vaak naar voren kwam, is dat direct horen kinderen echt een stem geeft, en kinderen hebben dan het gevoel serieus te worden genomen. Een medewerker van de RvdK beschreef *“dat het kinderen het gevoel geeft van een stukje macht in een hele onmachtige situatie”* om zelf met de rechter te spreken. Een rechter voegde toe: *“Als je het hebt over het hoorrecht van kinderen, dan is een deel van het recht dat zij ook moeten kunnen zien wie degene is die de beslissing neemt”*.

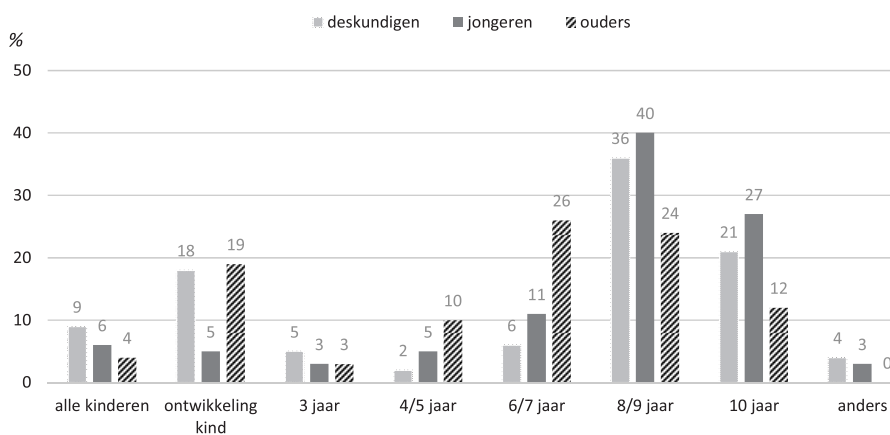
Er zijn aan jongeren geen concrete vragen gesteld over de voorkeur voor direct of indirect horen, maar zoals eerder bleek in paragraaf 4.4.1.2, behoefte aan kindgesprek met de rechter, willen jongeren die in het voortraject met andere professionals hebben gesproken zelf met de rechter spreken.

Zij gaven aan dat ze hun verhaal zelf willen toelichten en de persoon willen spreken die de beslissing neemt (zie ook Tabel 4). Hoewel indirect horen niet hetzelfde is als een gesprek met professional in het voortraject, suggereert dit dat het spreken met de rechter zelf voor jongeren erg belangrijk is.

4.4.7.3 Leeftijdsgrens van het hoorrecht

Een belangrijke vraag in dit onderzoek betreft de evaluatie van de huidige leeftijdsgrens van het hoorrecht. Eerder is al gebleken dat deze vrij strikt gehanteerd wordt (par. 4.4.2.1, oproepen van twaalfminners). Op de vraag **of de leeftijdsgrens moet worden aangepast** heeft 45% van de totale groep deskundigen geantwoord dat deze moet worden verlaagd, 42% vindt de huidige grens van 12 jaar in orde, en 2% wil de grens verhogen. Van de jongeren was een groter deel overtuigd dat de leeftijdsgrens verlaagd zou moeten worden. Van alle jongeren die hier een mening over rapporteerden ($N=109$; NB ook degenen die geen ervaring hebben met een civiele procedure) stemt bijna 70% ($n=75$) voor verlaging van de huidige leeftijdsgrens (zie ook Tabel 12). Eenzelfde beeld verschijnt bij de resultaten van de ouders, waarbij ook de meerderheid (76%) de leeftijdsgrens zou willen verlagen (90 van de 118 ouders).

Aan de deskundigen, jongeren en ouders die de leeftijdsgrens wilden verlagen, is gevraagd wat volgens hen een **goede leeftijdsgrens zou zijn**. Deze voorstellen zijn weergegeven in Figuur 12. De grootste groep deskundigen (38%) stemde voor het verlagen van de leeftijdsgrens naar een leeftijd van 8/9 jaar. Ook verlaging naar 10 jaar wordt relatief vaak genoemd (22%), evenals de optie om niet naar leeftijd maar de ontwikkeling van het kind te kijken (19%). Deze laatste groep stelt dus voor om geen leeftijdsgrens te hanteren, maar de beslissing te baseren op ontwikkeling of "rijpheid" van het kind. Leeftijden onder de 8 jaar worden relatief weinig genoemd, zoals te zien is in Figuur 12.

Figuur 12. Voorstel voor nieuwe leeftijdsgrens volgens deskundigen, jongeren en ouders die de leeftijdsgrens willen verlagen (% deelnemers dat een bepaalde leeftijdsgrens voorstelt).

Uit deze Figuur blijkt verder dat de voorkeur van deskundigen voor een grens bij 8/9 of 10 jaar, overeenkomt met de voorkeur van jongeren. Ouders sluiten zich hier redelijk bij aan, maar zijn iets verdeelder omdat een deel van hen een nog lagere leeftijdsgrens voorstelt.

4.4.7.3.1 Leeftijdsgrens behouden?

Welke **overwegingen om de leeftijdsgrens te behouden** worden er genoemd? Er wordt allereerst gekeken naar de antwoorden van de jongeren. In Tabel 12 zijn de reacties van jongeren over het verlagen van de leeftijdsgrens gesplitst voor jongeren met/zonder ervaring met een civiele procedure en/of kindgesprek. Duidelijk wordt dat het percentage jongeren dat de leeftijdsgrens niet wil verlagen het hoogst is onder jongeren die een civiele procedure hebben meegemaakt en daarbij ook een kindgesprek hebben gehad bij de rechter. Hoewel dit een kleine steekproef betreft, viel in de gegevens op dat de vier jongeren die ervaring met een kindgesprek hadden en de leeftijdsgrens niet willen verlagen, ten tijde van hun eigen kindgesprek zelf jonger dan 12 jaar oud waren. Als overweging noemden deze specifieke jongeren dat jongere kinderen meer beïnvloedbaar zijn, ze nog niet alle gevolgen kunnen overzien c.q. te weinig inzicht in de hele situatie hebben, en dat het te belastend zou kunnen zijn. Deze overwegingen worden echter ook genoemd door de tegenstanders voor het verlagen van de leeftijdsgrens die *geen* kindgesprek bij de rechter hadden.

Tabel 12. Aantal jongeren dat leeftijdsgrens hoorrecht wil verlagen.

	Verlagen leeftijdsgrens?			Totaal
	Ja	Nee	Weet niet	
Totale groep	75 (69%)	10 (9%)	24 (22%)	109 (100%)
Ervaring met civiele procedure				
Wel	20 (61%)	5 (15%)	8 (24%)	33 (100%)
Niet	55 (72%)	5 (7%)	16 (21%)	76 (100%)
Kindgesprek bij rechter gehad? (NB. allen ervaring met procedure)				
Ja	10 (63%)	4 (25%)	2 (13%)	16 (100%)
Nee	10 (59%)	1 (6%)	6 (36%)	17 (100%)

Ook de overwegingen van deskundigen zijn bevraagd. Aan de 82 deskundigen die de huidige leeftijdsgrens van 12 jaar willen behouden is gevraagd om dit antwoord toe te lichten. De antwoorden zijn gecategoriseerd en de meest genoemde redenen zijn weergegeven in Tabel 13. Veel respondenten noemden dat kinderen vanaf 12 jaar goed hun mening kunnen uiten. Relatief veel deelnemers gaven ook aan dat er wel uitzonderingen mogelijk zouden moeten zijn; hierbij werd vaak genoemd dat sommige jongere kinderen ook al goed hun mening onder woorden kunnen brengen. Het antwoord dat een kindgesprek te belastend zou zijn voor twaalfminners werd eveneens veel genoemd. In lijn hiermee zijn er enkele deelnemers die aangeven dat we jonge kinderen niet moeten belasten met te veel verantwoordelijkheden.

Ook dit kan gezien worden als een belasting, maar vanwege de expliciete formulering is dit apart gecategoriseerd. Echter als men deze antwoorden optelt bij de categorie dat het gesprek te belastend zou zijn, dan wordt dit aspect het vaakst genoemd. Verder werden de cognitieve en communicatieve vaardigheden van kinderen in beschouwing genomen: men gaf aan dat jongere kinderen de gevolgen van de situatie en hun 'verklaring' niet goed kunnen overzien, en dat het voeren van een goed gesprek mogelijk is vanaf 12 jaar. Tijdens de interviews werd dit door enkele deskundigen toegelicht. Een medewerker van de RvdK gaf aan: *"Alleen dat je ook wel moet beseffen dat een kind van tien minder kan overzien dan een kind van twaalf of een kind van vijftien en je moet ook niet de indruk wekken dat de mening van het kind bepalend is. Want je bent niet voor niks kind. Dat betekent dat je niet alles kunt overzien."* Hierbij aansluitend noemde een collega van de RvdK: *"Nou ik weet het niet, ik vind dat het kind dan het idee kan hebben (...) dat ze moeten kiezen voor papa of voor mama. Hoe jonger een kind hoe meer consequenties dat kan hebben."*

Tabel 13. Overwegingen van deskundigen om de huidige leeftijdsgrens van het hoorrecht te behouden.

	N (82)	%
Vanaf 12 jaar kunnen kinderen hun mening, emoties en gevoelens goed uiten	17	21
Grens behouden maar ruimte voor uitzonderingen	17	21
Belastend voor kinderen <12 jaar	16	20
Vanaf 12 jaar voldoende cognitieve competenties (o.a. gevolgen overzien)	12	15
Leeftijd van 12 is passend (zonder duidelijke uitleg)	10	12
Communicatieve vaardigheden kind: vanaf 12 jaar goed gesprek mogelijk	7	9
Systeem werkt prima; er zijn nu ook mogelijkheden voor twaalfminners	7	9
Gesprek met rechter niet geschikt voor twaalfminners (alternatief bieden zoals praten met gedragsdeskundige)	6	7
Vanaf 12 jaar vormen kinderen identiteit, worden zelfstandiger	6	7
Voorkomen dat kinderen te veel verantwoordelijkheid ervaren	5	6
Jonge kinderen zijn beïnvloedbaar / vaker sprake van loyaliteitsconflict	4	5
Rechters beschikken niet over juiste vaardigheden	2	2
Kinderen van onder 12 zullen dit niet willen	2	2
Grens hebben is praktisch/nodig	2	2
onduidelijk/anders	6	7

Verder hebben 19 ouders toegelicht waarom zij de leeftijdsgrens willen behouden. Antwoorden komen overeen met argumenten van deskundigen en jongeren. Door ongeveer een kwart van de ouders ($n=5$, 26%) werd genoemd dat kinderen beïnvloedbaar zijn. De overwegingen dat het belastend is voor jonge kinderen, dat jonge kinderen de consequenties nog niet kunnen overzien, en dat sommige kinderen te jong zijn om hun mening te verwoorden wordt, worden in elk geval 3 maal genoemd (door 16% van de ouders). Als laatste is twee maal (door 10% van de ouders) genoemd dat kinderen buiten de strijd van ouders gehouden moeten worden, en eveneens 2 maal dat rechters niet de juiste persoon zijn om jonge kinderen te spreken.

4.4.7.3.2 Leeftijdsgrens verlagen?

Als **overweging om de leeftijdsgrens te verlagen** noemden bijna alle jongeren ($n=57$, 83%) als reden dat ook kinderen jonger dan 12 een mening hebben en vaak in staat zijn om deze te uiten. Veel jongeren voegden toe dat het aan de rechter is om hier passend gewicht aan te hangen. Zo beschreef een jongere: *“Een kind jonger dan 12 kan al zijn eigen mening vormen, dus hij moet altijd de kans krijgen om deze te uiten. Het verschil ligt erin hoe zwaar de mening meetelt”*. Daarnaast wordt door enkele jongeren toegevoegd dat het in een situatie die grote gevolgen kan hebben, zoals een scheiding van ouders of uithuisplaatsing, bijzonder belangrijk is dat kinderen gehoord worden: *“Een echtscheiding heeft grote gevolgen voor het kind zelf. Ik vind dat een kind daar zijn mening over moeten kunnen uiten.”* Tevens wordt als toelichting gegeven dat de mening van twaalfminners voor rechters heel informatief kunnen zijn ($n=7$, 10%). Een klein deel van de jongeren ($n=5$, 7%) geeft zelfs aan dat kinderen in sommige gevallen zelfs betere informatie geven dan volwassenen: *“Soms denken ouders te weten wat hun kind wil en wat het beste is voor het kind. Dit kan achteraf flink tegenvallen.”*

Welke overwegingen noemen deskundigen? Tijdens de interviews is er gesproken over de mogelijkheden om ook kinderen jonger dan 12 jaar oud te horen. In Amsterdam is dit al de praktijk, en volgens een geïnterviewde rechter van deze rechtbank wordt hier nu ook veel gebruik van gemaakt. *“Er is een tijdje geweest dat we dachten er komen er maar drie tot vier per maand, het zal niet zoveel impact hebben. Het liep op een gegeven moment op tot acht per maand. We zitten nu gemiddeld maandelijks op 6 à 7 acht tot twaalf jarigen die komen.”* Maar wat moet bij een verhoor voor twaalfminners anders aangepakt worden ten opzichte van een verhoor van twaalfplussers? De rechter van de rechtbank Amsterdam noemt in elk geval het uitbreiden van de duur van het gesprek. *“Je moet gewoon wat meer tijd vrijmaken. (...) Wat ik merk bij de acht tot twaalf jarige, daar moet je ze soms wat meer dingen gaan uitleggen en wat meer vertellen over wie je bent en wat je doet en hoe je het doet en wat je graag wil. (...) Door de bank genomen merk ik dat de gesprekjes met de acht tot twaalf jarigen ongeveer een half uur duren, dit plannen we ook in.”* Een medewerker van een GI benoemt ook dat een rechter *“in een kwartier niet tot de kern kan komen”*. Toch denkt deze medewerker dat het uitbreiden van de duur van het kindgesprek niet voldoende is voor het houden van kindgesprekken met kinderen van jonger dan 12 jaar. *“Een training van pedagogiek en ontwikkelingspsychologie. Dat lijkt me hartstikke belangrijk”*. Een medewerker van de RvdK geeft aan dat een training niet alleen gericht moet zijn op gespreksvaardigheden, maar dat er ook aandacht moet zijn voor *“wat je kunt verwachten met jongere kinderen, hoe ze zich ontwikkelen en wat ze kunnen.”* Verder is het taalgebruik een aandachtspunt voor het horen van twaalfminners. Het is belangrijk dat kinderen worden aangesproken op een toegankelijke en begrijpelijke wijze. *“Er zijn rechters die dat heel goed kunnen. Die daar ook heel goed besef van hebben wat betreft hun taal. Er zijn ook kinderrechters die veel meer vanuit hun juristenopleiding praten en heel veel jargon gebruiken. Dat zijn er trouwens niet heel veel, de meeste zijn wel goed daarin. Maar het is heel verleidelijk.”*, aldus een medewerker

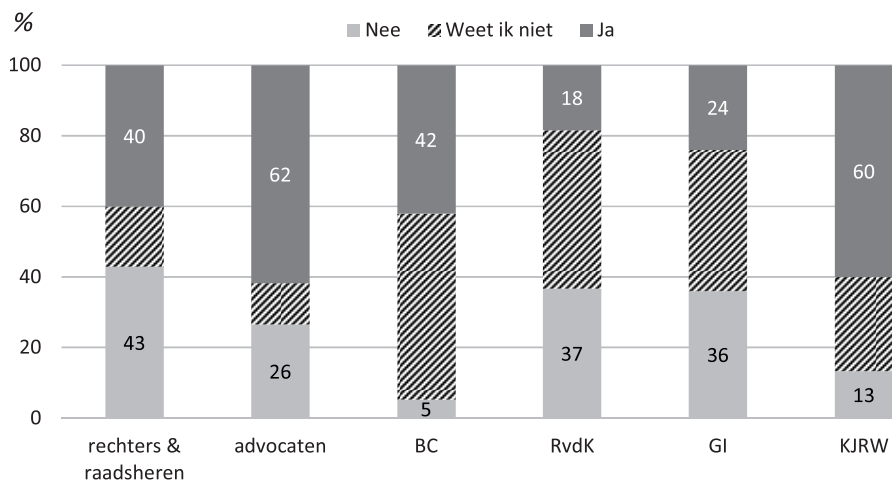
van de RvdK. Bijna alle deelnemers gaven echter aan dat de contextuele factoren aangepast moeten worden voor het horen van een (nog) jongere doelgroep. Naast de duur van het gesprek die al genoemd is, kwam ook de locatie ter sprake. Medewerkers van de GI vinden de locatie nu te formeel. Als voorbeeld werd weer het gesprek met een kind van 11 jaar gegeven: *“toen zat er een rechter in toga achter een microfoon, hoog...”*. Ook medewerkers van de RvdK delen deze zorgen: *“Qua verhooruimte, het zou fijn zijn als het een kindvriendelijke ruimte is, dus niet een grote zaal.”* Verder werd door deze deskundigen genoemd dat er bij jongere kinderen de mogelijkheid zou moeten bestaan om iemand mee te nemen naar het kindgesprek. *“Ik denk dat als het kind dat wil dat het dan wel mogelijk moet zijn”*. Ook de GI benadrukte dat het voor deze groep belangrijk is om iemand bij het gesprek te hebben, *“maar dan wel met iemand met kennis van zaken”* zoals een bijzondere curator.

Hoewel de deskundigen het erover eens zijn dat het spreken met jonge kinderen extra inspanning vergt, werd door een van de bijzondere curatoren benadrukt dat het spreken met twaalfplussers zoals nu al gebeurt, ook niet altijd eenvoudig is: *“Ik heb altijd tegen mensen gezegd moet je luisteren ‘komen kinderen in de puberteit, zijn vaak de lastigste om mee te praten, en die gaan we dan oproepen’. Rechters krijgen vooral de 13, 14, 15 jarigen voor hun neus. Die zijn niet de makkelijkste, weerspanning of dit of dat. Ik denk dat het werk stukken leuker is wanneer er ook jongere kinderen komen. Ik denk dat het ook niet zo moeilijk is, ik denk dat je ook best goede modellen kan maken om met kinderen te praten en ik denk dat het ook heel leuk is voor rechters om te doen. Wat mij betreft kan het naar basisschoolkinderen, kinderen vanaf 4 à 5 jaar.”*

Als laatste hebben ook 67 ouders toegelicht waarom zij de leeftijdsgrens zouden willen verlagen; daarbij werden de effecten op het welzijn van kinderen het vaakst genoemd. Een kwart van de ouders ($n=17$) gaf aan dat het voor kinderen belangrijk is om hun mening te geven zodat zij het gevoel hebben dat er niet *over* hen maar *met* hen beslist wordt. Zo geeft een ouder aan dat zijn/haar kinderen die hun mening niet mochten geven *“het gevoel hadden gehad dat zij er niet toe deden”*. Een andere ouder voegt toe: *“ook voor de verdere verwerking en acceptatie in het latere leven lijkt mij dit relevant”*. Verdere argumenten komen overeen met de antwoorden van deskundigen en jongeren zelf. Zo werd 15 keer genoemd (door 22% van de ouders) dat ook kinderen jonger dan 12 een mening hebben, en eveneens 15 keer werd genoemd (niet noodzakelijkerwijs door dezelfde ouders) dat ook jonge kinderen in staat zijn hun mening te verwoorden. Tien keer (door 15% van de ouders) werd genoemd dat het belangrijk is omdat de beslissing grote gevolgen voor een kind heeft. En nogmaals 10 maal werd genoemd dat het belangrijke informatie oplevert in een rechtszaak.

4.4.7.4 Wettelijke regeling

Als laatste onderdeel van deze paragraaf is aan deskundigen gevraagd of zij iets willen **veranderen aan de wettelijke regeling van het hoorrecht**. Van de totale groep deskundigen gaf 35% aan iets te willen wijzigen, en 31% van niet. Zoals blijkt uit Figuur 13 is er binnen de verschillende beroepsgroepen verschil in de mate van verdeeldheid hierover.

Figuur 13. Percentage deskundigen dat de wettelijke regeling van het hoorrecht wil wijzigen.

[BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels]

Aan de 75 deskundigen die de wettelijke regeling willen aanpassen is gevraagd welke wijziging zij voorstellen. Van de 70 deelnemers die deze vraag beantwoordden, gaf de ruime meerderheid van 55 deskundigen (78%) aan dat de **leeftijdsgrens** gewijzigd moet worden. In lijn met de evaluatie van de leeftijdsgrens gaat het hier om het verlagen of zelfs verwijderen van de leeftijdsgrens zodat ook kinderen jonger dan 12 jaar oud gebruik kunnen maken van het hoorrecht. Een antwoord dat 5 maal gegeven is, betreft het **uitbreiden van de mogelijkheden om een bijzondere curator** te benoemen. Daarnaast valt op dat 19 deskundigen zich niet beperken tot voorstellen voor een wettelijke wijziging maar ook inhoudelijke voorstellen doen, zoals de duur van het kindgesprek uitbreiden of meer mogelijkheden voor kinderen om een vertrouwenspersoon mee te nemen naar een gesprek. Tevens wordt genoemd dat het gestimuleerd moet worden om kinderen meer en beter te informeren, zowel in het voortraject als tijdens en na een rechtszaak. Hoewel dit geen wijzigingen in de wettelijke regeling betreffen indiceren deze antwoorden wel hoe belangrijk men de contextuele factoren vindt.

4.5 RESULTATEN: DE PROCESPOSITIE VAN MINDERJARIGEN

Naast het hoorrecht staat in deze studie de procespositie van minderjarigen centraal. Hierbij gaat het om de formele en informele rechtsingang van kinderen en het optreden als procespartij. Als minderjarigen naar de rechter willen stappen, loopt dat in principe via de ouders die een procedure kunnen starten. Er zijn echter enkele situaties waarbij minderjarigen de rechter zelf kunnen benaderen. Dit kan bijvoorbeeld via een informeel verzoek zoals het sturen van een brief aan de rechter. Een voorbeeld betreft het aanpassen van de omgangsregeling met een van de ouders. De rechter besluit vervolgens of hij dit verzoek in behandeling neemt (hij hoeft dit niet te doen). Vanaf 12 jaar kunnen kinderen in bepaalde situaties ook met een advocaat een formeel verzoek indienen bij de rechter, zoals een verzoek om een uithuisplaatsing te stoppen of korter te laten duren.

Meer uitleg over de procespositie van minderjarigen is te vinden in hoofdstuk 2 van dit rapport. In dit praktijkonderzoek is bestudeerd in welke mate kinderen gebruik maken van informele en formele rechtsingang, in hoeverre deze mogelijkheden voor kinderen bekend zijn, en of ze ondersteuning krijgen wanneer zij hiervan gebruik maken. Daarnaast is onderzocht of het wenselijk is om de procespositie van minderjarigen uit te breiden. Wederom is aandacht voor ervaringen en meningen van deskundigen, jongeren en ouders, maar in dit hoofdstuk zal er in verhouding meer aandacht zijn voor de deskundigen aangezien zij de meeste ervaring hebben met de formele procespositie van minderjarigen.

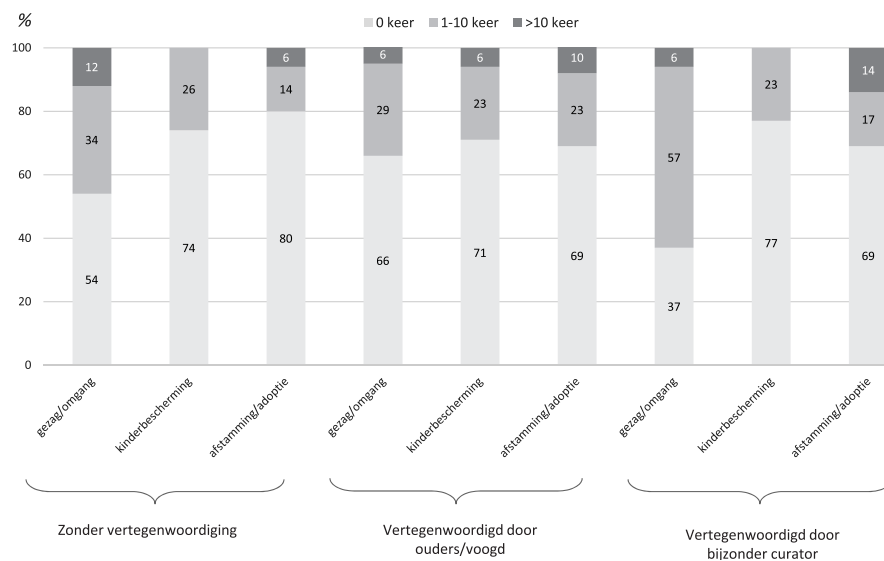
4.5.1 Toegang van minderjarigen tot de rechter

Om een beeld te krijgen van de huidige praktijk rondom de procespositie zijn diverse vragen gesteld over de toegang van minderjarigen tot de rechter (zowel op grond van de formele en informele rechtsingang, als door middel van vertegenwoordiging door de ouder(s)/voogd en de bijzondere curator). De frequentie waarop kinderen gebruik maken van de mogelijkheden om toegang tot de rechter te verkrijgen en de ondersteuning die kinderen hierbij hebben, waren hierbij belangrijke onderwerpen.

4.5.1.1 Gebruik van formele en informele rechtsingang

Aan rechters en raadsheren is gevraagd in hoeverre zij in de afgelopen drie jaar hebben **meegemaakt dat een minderjarige een procedure start**, al dan niet vertegenwoordigd door een ouder/voogd of een bijzondere curator. In Figuur 14 is weergegeven of rechters dit voorbij hebben zien komen in verschillende gerechtelijke procedures. Resultaten laten zien dat kinderen nauwelijks *zonder vertegenwoordiging* een procedure starten in kinderbeschermings- en adoptie/afstammingszaken. In gezag- en omgangszaken komt dit blijkbaar het vaakst voor: bijna de helft van de rechters geeft aan dit wel eens meegemaakt te hebben. Hiervan rapporteerde de meerderheid echter een fre-

quentie van minder dan 10 maal in de afgelopen 3 jaar. Ook het indienen van een verzoek *vertegenwoordigd door de ouders/voogd* komt volgens rechters niet vaak voor. In alle soorten rechtszaken had ongeveer een derde van de rechters dit wel eens meemaakt, en ook hier rapporteerde slechts een enkeling een frequentie van meer dan 10 maal in de afgelopen 3 jaar. Als laatste is gevraagd hoe vaak rechters meemaakten dat een minderjarige een procedure is gestart met *vertegenwoordiging van een bijzondere curator*. Dit kwam in gezag- en omgangszaken het vaakst voor: ongeveer 60% van de rechters had dit 1 tot 10 maal meegemaakt in de afgelopen 3 jaar. Bij andere soorten rechtszaken geeft de meerderheid aan dat dit niet is voorgekomen in deze tijdsperiode.

Figuur 14. Percentage rechters (en raadsheren) dat wel eens meemaakt dat een minderjarige zelfstandig een procedure start, al dan niet vertegenwoordigd door een volwassene.

Samengevat kan gezegd worden dat het niet vaak voorkomt dat minderjarigen (met of zonder hulp) een procedure starten. Van alle clusters komt dit nog het 'vaakst' voor bij gezag- en omgangszaken, maar met een frequentie van minder dan 10 in de afgelopen 3 jaar is het woord 'vaak' niet echt toepasselijk. Ook in de interviews met rechters werd dit beeld bevestigd: *"De officiële rechtsingang, die zien we heel weinig."* Rechters voegden toe dat er wat betreft gesloten plaatsingen (kinderbeschermingsmaatregelen) wel formele rechtsingangen zijn, maar ook *"daar wordt nauwelijks gebruik van gemaakt. Ik denk dat ze het niet weten."*

Vervolgens is ook het **gebruik van de informele rechtsingang** onderzocht. Aan rechters is gevraagd hoe vaak zij in de afgelopen 3 jaar meegeemaakt hebben dat een minderjarige verzoekt om een ambtshalve beslissing over scheiding, gezag en/of omgang. In tegenstelling tot de formele rechtsingang gaf de meerderheid van 74% aan dat gebruik van de informele rechtsingang wel eens is voorgekomen in de afgelopen 3 jaar. Ruim 20%

van deze meerderheid noemde een frequentie van hoger dan 10 maal in de afgelopen 3 jaar, maar de meeste rechters hebben dit slechts 1 tot 10 keer meegemaakt. Aangezien ongeveer een kwart van de rechters aangaf dit nog nooit meegemaakt te hebben, kunnen we niet concluderen dat er veelvuldig gebruik gemaakt wordt van de informele rechtsingang. Antwoorden van jongeren sluiten hierbij aan. Aan hen is gevraagd of zij wel eens uit eigen initiatief contact op hebben genomen met de rechter. In totaal 109 jongeren beantwoordden de vraag of zij zelf wel eens een verzoek hadden ingediend bij de rechter (met als voorbeeld het schrijven van een brief, waarmee de focus ligt op de informele rechtsingang). In totaal 7 jongeren (6%) van deze hele groep gaf aan dit wel eens te hebben gedaan, waarvan er 6 ervaring hadden met een civiele procedure. Het is waarschijnlijk dat deze 6 jongeren het verzoek binnen deze procedure hebben ingediend (dit is echter niet bevestigd en kan dus niet met zekerheid gezegd worden), wat betekent dat slechts 1 jongere buiten een procedure om gebruik heeft gemaakt van de informele rechtsingang.

Aan rechters is vervolgens gevraagd wat er met het informele verzoek van minderjarigen gebeurt. Rechters gaven aan **hoe vaak het gebruik van de informele rechtsingang leidt tot een ambtshalve beslissing**. Voor verzoeken ingediend door twaalfplussers gaf bijna een derde van de rechters (32%) aan dat dit in de meeste of alle gevallen leidt tot een ambtshalve beslissing. Een vergelijkbaar percentage (29%) is gevonden voor verzoeken ingediend door twaalfminners. In beide situaties zegt ongeveer de helft van de rechters dat dit soms leidt tot een ambtshalve beslissing, en ongeveer 20% geeft aan dat dit nooit hiertoe leidt. In de vragenlijst is niet expliciet bevestigd waarom een informeel verzoek niet leidt tot een ambtshalve beslissing, maar dit kwam tijdens de interviews ter sprake. Een van de rechters gaf aan hoe complex dit soort zaken zijn en wat erbij komt kijken: *“Je moet je voorstellen, je krijgt een brief binnen van een kind en verder weet je helemaal niets. Het kan een topje zijn van een ijsberg of er is niets aan de hand, je weet het niet. Je gaat met het kind praten en dan krijg je misschien wat te horen, dan moet je altijd weer gaan controleren, klopt de informatie die ik krijg? Maar waar haal je die informatie vandaan? Aan wie ga je het vragen en van wie krijg je die informatie?”* Het is mogelijk dat dit soort uitdagingen en vragen voor rechters een belemmering vormen om een ambtshalve beslissing te nemen n.a.v. een informeel verzoek van een minderjarige.

4.5.1.2 Kennis over de procespositie

Uit voorgaande paragraaf blijkt dat jongeren weinig gebruik maken van de eigen rechtsingang (formeel of informeel). In de interviews gaven rechters aan dat dit waarschijnlijk te verklaren is doordat de eigen rechtsingang nog onbekend is voor vele jongeren: *“lang niet alle minderjarigen weten hem te vinden”*. **Zijn jongeren voldoende op de hoogte van hun procespositie?**

Aan alle deskundigen is de stelling voorgelegd dat kinderen voldoende op de hoogte zijn van hun procespositie in civiele procedures. De antwoor-

den zijn weergegeven in Tabel 14. Meteen wordt duidelijk dat binnen elke beroepsgroep bijna niemand van mening is dat kinderen voldoende op de hoogte zijn van hun procespositie (stelling 1). Ook is aan alle deskundigen de stelling voorgelegd dat ouders op de hoogte zijn van de mogelijkheden die kinderen hebben om te procederen in civiele procedures. Ook hier heerst het beeld dat ouders hiervan niet voldoende op de hoogte zijn. Als laatste is gevraagd of kinderen weten wie zij om ondersteuning kunnen vragen als ze een civiele procedure willen starten. Van de medewerkers van KJRW's denkt bijna een derde dat dit het geval is, maar bij de overige deskundigen heerst toch het beeld dat de meeste kinderen dit niet weten.

Antwoorden van jongeren bevestigen dit beeld dat er weinig kennis is over de procespositie. Aan jongeren is gevraagd of zij, toen zij een kind waren, kennis hadden van de mogelijkheden voor minderjarigen wat betreft informele rechtsingang. In totaal gaven slechts 18 van de 102 jongeren (18%) aan dat zij hier in hun kindertijd bekend mee waren. Van de 27 jongeren die ervaring hadden met een civiele procedure waren 8 hiervan op de hoogte (30%), en van de 75 jongeren zonder ervaring ging het om slechts 10 jongeren (13%). Met name jongeren die niet betrokken zijn in een juridische procedure weten hier dus weinig van. Aan de jongeren die aangaven dat ze vroeger niet op de hoogte waren van de mogelijkheid om een brief aan de rechter te sturen, is vervolgens gevraagd of ze dit gedaan zouden hebben als ze het wel hadden geweten. Van de 19 jongeren die ervaring hadden met een civiele procedure, maar niet bekend waren met de eigen rechtsingang, gaf er slechts 1 (5%) aan dat hij/zij zeker van deze mogelijkheid gebruik zou hebben gemaakt indien hij/zij dit had geweten. Van de 65 jongeren die geen ervaring hadden met een civiele procedure was dat er ook 1 (2%).

Tabel 14. Aantal (percentage) deskundigen dat het eens is met onderstaande stellingen omtrent bekendheid van de procespositie van minderjarigen.

	Raadsheren & Rechters (N=35)	Advocaat (N=33)	BC (N=18)	RvdK (N=56)	GI (N=48)	KJRW (N=15)
1. Kinderen zijn voldoende op de hoogte van hun procespositie	1 (3%)	0 (0%)	1 (6%)	1 (2%)	1 (2%)	0 (0%)
2. Ouders zijn voldoende op hoogte van mogelijkheden voor jongeren om te procederen	5 (15%)	1 (3%)	1 (6%)	3 (5%)	1 (2%)	1 (7%)
3. Kinderen weten wie te benaderen voor ondersteuning	6 (17%)	1 (3%)	0 (0%)	4 (7%)	0 (0%)	4 (27%)

Noot. BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels.

Tijdens interviews met deskundigen wierpen we de vraag op of de toegang tot de rechtspraak voor jongeren **onvoldoende laagdrempelig of onvoldoende bekend** is. Hierbij vond men de laagdrempeligheid echter geen probleem. Een rechter gaf aan: "De toegang tot de rechter is al laagdrempelig,

want je kan gewoon een brief sturen of een e-mail. Maar kennelijk is het onbekend of spannend of akelig". Een advocaat voegt toe: "Kijk, die kinderrechtswinkel dat die bestaat, dat weten kinderen niet eens". De informatievoorziening omtrent de formele en informele rechtsingang is dus onvoldoende, aldus vele deskundigen. Een bijzondere curator voegt tot dat de informatie die kinderen hebben vaak ook onjuist is: "Ik had ook een meisje die zei 'ik heb tot 12 gewacht, want als ik 12 was mocht ik die brief pas schrijven' en dat is niet zo". In lijn hiermee gaven vrijwel alle deskundigen aan dat het belangrijk is om meer voorlichting te geven aan jongeren. Hierbij zijn verschillende concrete ideeën naar voren gekomen, waaronder voorlichting via scholen. Een medewerker van de RvdK noemt "de jongerenrechtbank die soms langs scholen gaat. Deze is wel strafgericht, maar daardoor maken kinderen wel kennis met de systemen en dat er een rechtbank is überhaupt." Kennis over de eigen rechtsingang zou ook op deze manier gepromoot kunnen worden. Daarnaast noemt men opties zoals het voeren van een landelijke campagne en inzetten van de media. Een bijzondere curator vindt dat informatie over de eigen rechtsingang "beter vindbaar moet zijn op internet" en een collega curator tipt "'bijvoorbeeld een keer een uitzending bij het jeugdjournaal". Tegelijkertijd uit deze persoon ook een voorzichtige angst dat de eigen rechtsingang niet overpopulair moet worden gemaakt: "Je wilt het ook niet zo populair maken, dat ouders denken oh weet je wat we proberen het via die kant".

Samengevat kan geconcludeerd worden dat onbekendheid over de eigen rechtsingang door deskundigen als voornaamste reden wordt genoemd van het beperkte gebruik hiervan. In lijn hiermee gaven de 7 jongeren die gebruik maakten van de informele rechtsingang voornamelijk aan dat ze door een volwassene zijn geweest op de mogelijkheden. Drie van hen antwoordden dat een van de ouders hen hierop had gewezen, een ander noemde de advocaat. Slechts één jongere herinnerde zich nog dat het in een folder stond. Aan alle jongeren, ook de groep die geen ervaring had met een civiele procedure of de eigen rechtsingang, is vervolgens gevraagd of zij het belangrijk vinden dat kinderen weten dat zij zelf een brief mogen schrijven aan de rechter. Van de 107 jongeren die deze vraag beantwoordden, gaven er 103 (99%) aan dit belangrijk te vinden. Dat bevestigt dat het belangrijk is om meer voorlichting op dit gebied in te zetten.

4.5.1.3 Ondersteuning voor jongeren

In deze paragraaf wordt de **ondersteuning voor jongeren bij de formele en informele rechtsingang** besproken. Aan jongeren die wel eens uit eigen initiatief een brief aan de rechter hebben geschreven ($n=7$) is gevraagd of iemand hen geholpen had met het schrijven van de brief. Vier jongeren gaven aan van wel, waarbij genoemd werd dat de hulp geboden werd door een ouder ($n=2$), een advocaat ($n=1$) en de KJRW ($n=1$). In deze kleine steekproef bleek dus dat ongeveer de helft van de jongeren hulp kreeg bij het schrijven van een brief. Dat komt overeen met de antwoorden van ouders. Van de 29 ouders gaven er 16 (55%) aan dat hun kind van niemand hulp had

gekregen bij het schrijven van de brief. In de overige gevallen (45%) werd hulp geboden door een van ouders ($n=7$, 24%), een kennis/vriend ($n=2$, 7%), de KJRW ($n=3$, 9%), of een leeftijdsgenootje ($n=1$, 3%).

Duidelijk is geworden dat een deel van de minderjarigen ondersteuning krijgt bij het gebruik van de formele of informele rechtsingang. Onder deskundigen is gevraagd of ze dit als **voldoende ondersteuning** beschouwen. In Tabel 15 is weergegeven dat een minderheid van de deskundigen het met deze stelling eens is. Met name bijzondere curatoren vinden de ondersteuning op dit moment onvoldoende, van deze groep was bijna iedereen het met de stelling oneens. Daarnaast is de stelling voorgelegd of **de wettelijke vertegenwoordiger de juiste persoon** is om het kind te vertegenwoordigen in procedures. Zoals te zien is in Tabel 15 zijn rechters en raadsheren wat verdeeld hierover; maar de overige deskundigen zijn het meer oneens dan eens. Wederom zijn het vooral de bijzondere curatoren die aangeven dat wettelijke vertegenwoordigers niet de juiste persoon zijn om het kind te vertegenwoordigen; maar ook de meerderheid van de andere deskundigen deelt deze mening. Tijdens de interviews gaf een bijzondere curator aan dat het met name de niet-neutrale c.q. niet-objectieve positie is die hen niet tot een geschikte persoon maakt: *“als die ouders een bepaald belang hebben (...) dan is het al niet meer zuiver”*. Aansluitend op het resultaat dat men de wettelijke vertegenwoordigers niet zonder meer de meest geschikte persoon vindt om het kind te vertegenwoordigen, vinden veel deskundigen dat de mogelijkheden om een bijzondere curator te benoemen om het kind te vertegenwoordigen moeten worden verruimd. Zoals blijkt in Tabel 16 zijn bijzondere curatoren hier het sterk mee eens, maar ook medewerkers van GI's en KJRW's vinden dit een goed idee. Medewerkers van de RvdK en advocaten zijn wat meer verdeeld, rechters lijken dit niet bijzonder nodig te vinden.

Tabel 15. Aantal (percentage) deskundigen dat het eens is met stellingen omtrent ondersteuning en vertegenwoordiging van jongeren in gerechtelijke procedures.

	Rechters & raadsheren (N=35)	Advocaten (N=33)	BC (N=18)	RvdK (N=56)	GI (N=48)	KJRW (N=15)
Kinderen krijgen op dit moment voldoende ondersteuning tijdens een gerechtelijke procedure	9 (26%)	4 (12%)	1 (6%)	10 (18%)	8 (17%)	3 (20%)
In civiele procedures is de wettelijke vertegenwoordiger de juiste persoon om het kind te vertegenwoordigen	13 (37%)	6 (18%)	2 (11%)	13 (23%)	7 (15%)	2 (13%)
Mogelijkheden om een BC te benoemen om minderjarigen te vertegenwoordigen moeten worden verruimd	11 (32%)	31 (38%)	16 (89%)	26 (46%)	31 (65%)	11 (73%)

Noot. BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels.

4.5.2 Uitbreiding van de eigen rechtsingang voor minderjarigen

Er is gebleken dat jongeren beperkt gebruik maken van de eigen rechtsingang. Is er behoefte om de mogelijkheden om gebruik te maken van formele of informele rechtsingang uit te breiden? En wat welke voor- en nadelen zijn hieraan verbonden?

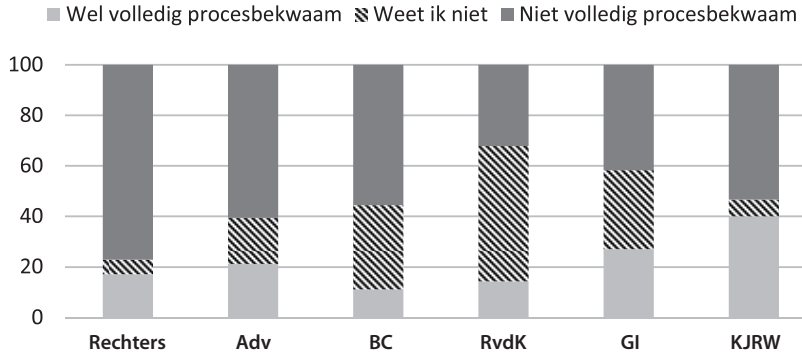
4.5.2.1 *Behoeft om de rechtsingang uit te breiden*

Afsluitend is onderzocht of men het nodig vindt om de eigen rechtsingang uit te breiden. Hierbij is ten eerste een extreem scenario voorgelegd waarbij **minderjarigen volledig procesbekwaam** zouden kunnen zijn. Aan alle deskundigen is gevraagd of zij vinden dat volledige procesbekwaamheid als hoofdregel zou moeten gelden voor minderjarigen. In Figuur 15a is te zien dat slechts een minderheid van de deskundigen dit een goed idee vindt. In bepaalde beroepsgroepen wordt veel getwijfeld, maar nergens is een grote meerderheid ervoor om minderjarigen volledig procesbekwaam te maken. Medewerkers van KJRW's staan hier nog het meest positief tegenover, maar ook krijgt dit scenario van geen meerderheid steun.

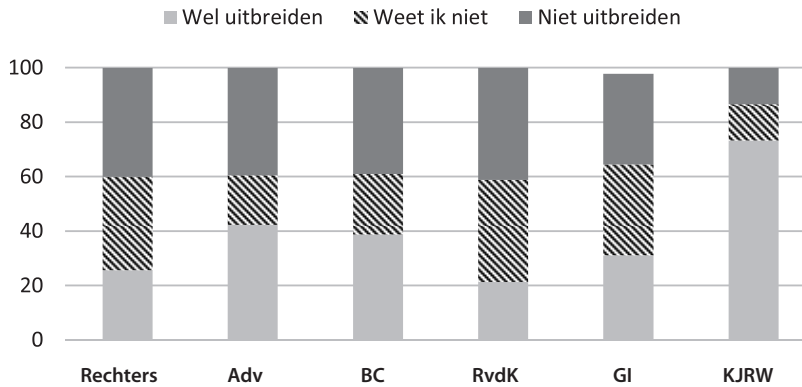
Als vervolgvraag is aan deskundigen de stelling voorgelegd dat de **formele procespositie moet worden uitgebreid**. Deskundigen die van mening waren dat minderjarigen volledig procesbekwaam zouden moeten zijn, ontvingen instructies om zich voor te stellen dat dit niet mogelijk zou zijn. Is het dan wel wenselijk om de formele rechtsingang uit te breiden? Zoals blijkt uit Figuur 15b krijgt dit voorstel iets meer steun dan het voorstel dat minderjarigen volledig procesbekwaam zouden moeten zijn. Toch is, met uitzondering van de medewerkers van KJRW's, slechts 20 tot 40% van de deskundigen voor het uitbreiden van de formele rechtsingang van minderjarigen. In alle beroepsgroepen op de KJRW na, is 40% van mening om de formele ingang niet uit te breiden. De uitgesproken keuze van de medewerkers van de KJRW kan enerzijds verklaard worden door deze relatief kleine groep deelnemers, aan de andere kant is dit een groep deskundigen die mogelijk het vaakst aanloopt tegen de beperkte mogelijkheden van kinderen om een verzoek in te dienen bij de rechtbank. Om die reden is het plausibel dat deze groep deskundigen de mogelijkheden van minderjarigen wat betreft formele rechtsingang wil verruimen.

Ook is onderzocht of het **uitbreiden van de informele rechtsingang** gewenst is onder deskundigen. De resultaten zijn weergegeven in Figuur 15c. Duidelijk wordt dat met name bijzondere curatoren en medewerkers van KJRW's de informele rechtsingang zouden willen uitbreiden. Van de advocaten wil ook ongeveer de helft de informele rechtsingang uitbreiden, maar van de overige deskundigen vindt slechts een minderheid dat dit nodig is. Het valt op dat een relatief groot deel van de deskundigen de optie "weet ik niet" heeft geselecteerd, wat kan betekenen dat men hier geen mening over heeft, of dat men niet duidelijk voor ogen heeft wat er dan uitgebreid zou moeten worden.

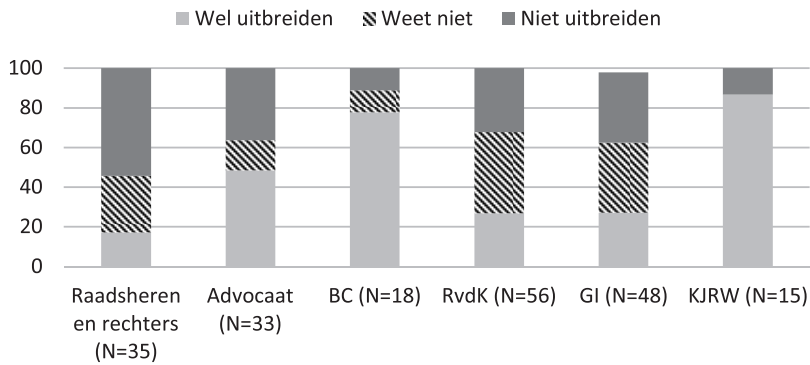
15a. Volledige Procesbekwaamheid

15b. Uitbreiden formele rechtsingang

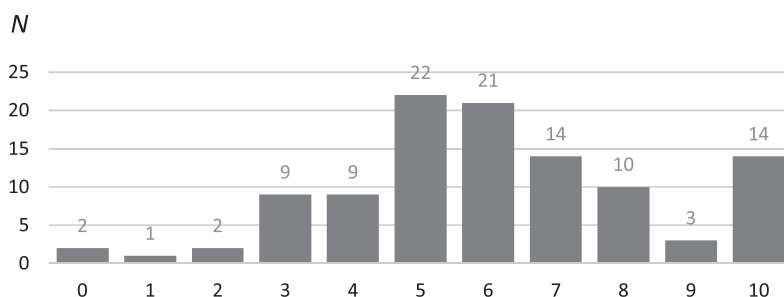
15c. Uitbreiden informele rechtsingang

Figuur 15. Percentage deskundigen dat vindt dat a) kinderen volledig procesbekwaam zouden moeten zijn; b) de formele rechtsingang wil uitbreiden; en c) de informele rechtsingang wil uitbreiden.

[BC = Bijzondere Curatoren; RvdK = medewerkers Raad voor de Kinderbescherming; GI = medewerkers gecertificeerde instelling; KJRW = medewerkers kinder- en jongerenrechtswinkels]

Wat vinden jongeren hier zelf van? Gezien de complexiteit van het concept 'procespositie' is aan jongeren een eenvoudigere vraag voorgelegd, namelijk of ze het belangrijk vinden dat kinderen zelf een procedure kunnen starten. Deze vraag is gesteld aan alle jongeren, ook degenen zonder ervaring met een civiele procedure of de eigen rechtsingang, en kon beantwoord worden op een schaal van 0 tot 10. Zoals te zien is in Figuur 16 waren jongeren hier erg verdeeld over. Van de 107 jongeren die deze vraag beantwoordden, gaven er 45 (42%) een onvoldoende score beneden de 6. Dit houdt in dat ruim 40% van de jongeren het niet belangrijk vindt dat kinderen zelf een procedure moeten kunnen starten. De overige jongeren ($n=62$, 58%) geeft een voldoende en vindt dit dus in meer of mindere mate belangrijk. Van deze groep heeft ongeveer de helft een 8, 9 of 10 gescoord en vindt dit dus heel erg belangrijk.

Figuur 16. Jongeren over een mogelijke uitbreiding van de formele rechtsingang. Hogere scores reflecteren de mening dat kinderen zelfstandig een procedure zouden moeten kunnen starten.

Aan de 62 jongeren die het belangrijk vonden dat kinderen zelf een procedure kunnen starten, is gevraagd vanaf welke leeftijd dit mogelijk zou moeten zijn. In totaal 14 jongeren (23%) vinden dat dit mogelijk moet zijn vanaf 12 jaar en de meerderheid van 32 jongeren (52%) noemde een leeftijd tussen de 8 en 10 jaar. Twee jongeren (3%) noemden de leeftijd van 4 of 6 jaar oud, en 14 (23%) vinden dat dit voor alle kinderen moet gelden. Kortom, veel jongeren zijn van mening dat ook kinderen jonger dan 12 jaar in staat zouden moeten zijn om zelfstandig een procedure te starten.

Als laatste is de vraag voorgelegd of **jongeren het recht moeten hebben om in beroep te gaan** tegen een beslissing van de rechter. Op een schaal van 0 tot 10 wordt hier een gemiddelde score van 5.9 gegeven, waarbij ruim 40% een onvoldoende geeft. Deze jongeren vinden het dus niet nodig dat kinderen in beroep moeten kunnen gaan tegen een beslissing van de rechter, maar de meerderheid van 60% vindt dit wel belangrijk.

Een belangrijke kanttekening bij deze resultaten is dat de concepten gerelateerd aan de eigen rechtsingang vrij abstract zijn (niet alleen voor jongeren; ook voor verschillende deskundigen en andere volwassenen). Onvoldoende scores kunnen daarom ook reflecteren dat jongeren niet goed weten wat concepten inhouden. Hier moet bij de interpretatie van deze gegevens rekening mee worden gehouden.

4.5.2.2 Voor- en nadelen van het uitbreiden van de eigen rechtsingang

Tijdens de interviews met deskundigen is dieper ingegaan op de mogelijkheden om de formele rechtsingang van minderjarigen uit te breiden. Daarbij is gestart met het scenario dat minderjarigen volledig procesbekwaam zouden moeten zijn. Hierbij moet allereerst opgemerkt worden dat veel deskundigen dit een bijzonder lastig en abstract concept vonden, wat verklaart dat er bij deze vragen in de vragenlijst zo vaak “weet ik niet” is gekozen. Zo werd er in de interviews vaak letterlijk gevraagd “*wat bedoel je met procesbekwaam?*” maar ook door antwoorden op de vragen bleek dat het concept niet duidelijk was. Zoals blijkt uit de opmerking “*ik vind dat niet alleen kinderen die procesbekwaam zijn, opgeroepen moeten worden*” kwamen veel deskundigen steeds terug op het hoorrecht in plaats van de procesbekwaamheid van jongeren. In dat opzicht kan informatievoorziening richting professionals ook een aandachtspunt zijn wat betreft voorlichting.

In de groep deskundigen die het concept procesbekwaamheid voldoende beheerste, werden tijdens de interviews verschillende **nadelen betreffende volledige procesbekwaamheid** van minderjarigen genoemd. Vooral dat dit te belastend zou zijn voor kinderen kwam hierbij vaak naar voren. In dit verband werd vaak ook genoemd dat een dergelijke grote verantwoordelijkheid niet bij kinderen moet komen te liggen. Zo beschreef een rechter bijvoorbeeld: “*Ik vind dat we de verantwoordelijkheid zoveel mogelijk moeten laten bij diegene waar het ligt en dat zijn de ouders*”. Ook wordt als belemmering genoemd dat kinderen nog niet (alle) gevolgen kunnen overzien: “*heel veel kinderen weten natuurlijk best wel een beetje wat ze willen, maar consequenties overzien is best ingewikkeld*” aldus een rechter. Een medewerker van de GI nuanceerde dit door aan te geven dat “*kinderen bekwaam zijn als we de omstandigheden passend maken: als wij kinderen voldoende stimuleren, uitnodigen en ondersteunen*”. Naast deze argumenten die gerelateerd zijn aan de ontwikkeling en vaardigheden van kinderen, werden ook financiële en procesmatige motieven aangedragen. Veel deskundigen vrezen dat een scenario waarbij kinderen volledig procesbekwaam zijn, kan leiden tot een grote toename aan procedures. Volgens een advocaat is dit een probleem, want “*de rechtspraak is al zo vreselijk overbelast*”. De voornaamste reden voor de verwachte toename is dat ouders dit gaan zien als een route om via hun kind gratis te procederen. “*Dat zien we al wel eens gebeuren via de informele rechtsingang*” aldus een advocaat. Ook rechters bevestigen dit: “*Bedenk je ook dat als kinderen een sterkere procespositie gaan krijgen dat er wellicht veel meer ouders zullen zijn die via het kind gaan procederen. Soms zie je dat nog wel eens in de kindbriefprocedures. Dat er bijvoorbeeld gevraagd wordt om een wijziging van gezag zodat vader of moeder geen geld hoeft te betalen.*”

Naast de nadelen noemden deskundigen ook enkele mogelijke **voordelen van het uitbreiden van de rechtsingang van minderjarigen**. Een van de rechters noemde het belang van het verruimen van de eigen rechtsingang en het formaliseren van daaraan gerelateerde procedures. Met name de non-uniformiteit in het behandelen van verzoeken bij de informele rechtsingang

kwam ter sprake, waarbij de ene rechter jongeren standaard uitnodigt en de andere geen reactie stuurt omdat dit niet noodzakelijk is. *“Dus eigenlijk maakt het heel veel uit bij welke rechtbank je binnenkomt voor de reactie die je krijgt. Dat zou natuurlijk anders moeten”*. Deze rechter benadrukt dat het probleem ligt bij de *“rechtsbescherming: bij een informele rechtsingang hoef je in principe niks te doen als rechter. Dus daar zit in die zin in principe nul rechtsbescherming in”*. Verder illustreerde een advocaat aan de hand van een voorbeeld dat minderjarigen nu te weinig mogelijkheden hebben om inspraak te hebben tijdens een procedure. In een zaak waar meerdere broertjes en zusjes uit hetzelfde gezin uithuisgeplaatst werden, wilde een van de broertjes *“heel graag dat gezin weer bij elkaar houden, maar toch werd hij niet als belanghebbende aangemerkt”*. Juist in dit soort gevallen is het belangrijk en relevant dat een minderjarige een verzoek kan indienen bij de rechter, en daar is volgens deze advocaat nog winst te behalen.

4.6 DISCUSSIE EN CONCLUSIE

In deze deelstudie is het hoorrecht en de procespositie van minderjarigen in het civiele recht onderzocht via vragenlijsten en interviews. In dit hoofdstuk wordt een kort overzicht gegeven van de belangrijkste bevindingen en aandachtspunten per onderzoeksvraag. Daarbij wordt tevens gereflecteerd op het onderzoek en beschreven hoe de bevindingen zich verhouden tot reeds uitgevoerde onderzoeken.

4.6.1 Het hoorrecht

Er is in dit onderzoek veel aandacht besteed aan de praktijk ten aanzien het horen van kinderen in civiele procedures (**onderzoeksvraag 1**). Zo is er onderzocht in hoeverre er door minderjarigen gebruik gemaakt wordt van het hoorrecht en op welke wijze hier invulling aan wordt gegeven.

4.6.1.1 Het voortraject – voorafgaand aan een kindgesprek

Als onderdeel van **onderzoeksvraag 1** is expliciet onderzocht **wie er in het kader van civiele procedures met een kind spreken**. Uit de huidige studie blijkt dat het vaak voorkomt dat kinderen voorafgaand aan het kindgesprek met de rechter al met een andere professional gesproken hebben. Onder andere in gezag, omgang- en kinderbeschermingszaken gaf de meerderheid van de medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming aan met de minderjarigen te spreken voordat het kindgesprek met de rechter plaatsvindt. Dit geldt ook voor de meerderheid van de medewerkers van de gecertificeerde instelling. Deze bevindingen lijken aan te sluiten bij eerder onderzoek dat werd gedaan in het kader van de Tussenevaluatie Wet Herziening Kinderbeschermingsmaatregelen (Lünnemann et al., 2018). Uit het daarvoor uitgevoerde dossieronderzoek blijkt namelijk dat in 29 van de

37 zaken (78%) het verzoekschrift of de bijgesloten rapportage door de raads-sonderzoekers worden besproken met de minderjarige van twaalf jaar of ouder. In zaken waarin een verzoek tot verlenging van de ondertoezichtstelling door de gecertificeerde instelling is gedaan, spreken de medewerkers van de gecertificeerde instelling minder vaak met het kind over het verzoekschrift (in 23 van de 41 zaken; 56%). Kortom het komt regelmatig voor dat kinderen in het voortraject al met een professional hebben gesproken, maar dit gebeurt niet altijd.

In de gevallen waar een kind al gesproken heeft met een medewerker van de Raad voor de Kinderbescherming of een gecertificeerde instelling, zou een rechter de mening van het kind via een rapport van de betreffende instelling kunnen achterhalen. In deze studie is onderzocht of een gesprek met de rechter zelf wenselijk is, waarbij zowel jongeren als rechters aangeven hier behoefte aan te hebben. Dit kan gezien worden als een eerste indicatie dat een scenario waarbij jongeren uitsluitend indirect gehoord worden door een professional die vervolgens rapporteert aan de rechter, niet wenselijk is voor deze groepen (dit wordt verder besproken onder par. 4.6.3).

4.6.1.2 *Gebruik van het hoorrecht*

Een eerste vraag betreffende de praktijk van het hoorrecht was in welke mate jongeren hiervan gebruik maken. Opvallend was dat relatief veel rechters (ruim 40%) aangaven dat de meerderheid van de jongeren geen **gebruik maakt van zijn/haar hoorrecht**. Van de ondervraagde jongeren geeft ongeveer de helft aan dat ze in het kader van een civiele procedure met de rechter hebben gesproken. Dit lijkt in lijn te zijn met de bevindingen van Van der Zon en De Jong-Kruijff (2015) die onderzoek deden naar de invulling van het kindgesprek bij Gerechtshoven tijdens procedures over uithuisplaatsing. Uit hun onderzoek blijkt dat met net iets meer dan de helft van de kinderen (16 van de 31 minderjarigen) die door het Hof zijn uitgenodigd, daadwerkelijk een kindgesprek is gevoerd. Verder blijkt uit het huidige onderzoek dat slechts een paar jongeren schriftelijk reageerden op de uitnodiging voor het kindgesprek (oproepbrief). Uit onderzoek van Smits (2015) naar de participatie van het kind bij het ouderschapsplan blijkt juist dat in zaken waarbij er sprake is van echtscheidingsproblematiek de meerderheid (in 174 van de 318 zaken bij 3 rechtbanken; 87%) van de kinderen schriftelijk heeft gereageerd op de uitnodiging van de rechter (d.w.z: invullen van het standaardformulier). Dat er in de huidige studie slechts weinige jongeren schriftelijk reageerden, kan mogelijk verklaard worden doordat de steekproef niet helemaal representatief is. Van de jongeren die geen gesprek hadden met de rechter, was een groot deel jonger dan 12 jaar oud ten tijde van de procedure, waardoor er relatief weinig jongeren hebben geparticipeerd die bewust niet deelnamen aan het kindgesprek. Dit leverde wel informatie op voor wat betreft redenen om wel of niet met de rechter in gesprek te gaan, maar de bevindingen zullen niet representatief zijn wat betreft het aantal kinderen dat schriftelijk reageert op de oproepbrief. Een andere verklaring is wellicht dat de

huidige steekproef relatief weinig jongeren bevatte die een conflictloze echtscheiding ervaarden. Smits (2015) suggereerde ook al dat een schriftelijke reactie kan ontbreken als *“het kind instemt met de door de ouders voorgestelde regeling en het daarom niet nodig vindt om te reageren”* (p. 270).

Aangezien uit extensief onderzoek blijkt dat jongeren ontevreden zijn over de mate waarin zij betrokken worden bij belangrijke beslissingen over hun leven (e.g., Rap et al., 2018; Ten Brummelaar et al., 2018; Van Bijleveld et al., 2015), is de bevinding dat niet alle jongeren gebruik maken van hun hoorrecht enigszins verrassend. Rechters uit het huidige onderzoek hadden het idee dat spanning een rol kan spelen; zij zijn bang dat jongeren denken dat ze een kant moeten kiezen, of dat het voor het thuisfront lijkt *alsof* ze een kant hebben gekozen, waarna kinderen thuis met de gevolgen zitten. Hoewel jongeren bevestigden dat het **spannend is om naar de rechter te gaan**, was dit voor hen geen reden om geen gebruik te maken van het hoorrecht. In de afweging om gebruik te maken van het hoorrecht onderstreepden jongeren **het belang van het kindgesprek**. Vrijwel alle jongeren gaven aan dat ze het belangrijk vinden om hun mening te geven, wat aansluit bij internationaal onderzoek (e.g., Cashmore, 2002; Cashmore & Parkinson, 2009). Dit bevestigt tevens resultaten van eerder onderzoek van het Nederlandse adviesbureau Consulting Kids (2017). In dit onderzoek dachten 150 basisschoolleerlingen mee over het ‘hoorrecht’. Deze kinderen waren meestal geen ervaringsdeskundige, maar hebben zich ingeleefd in de thematiek. Kinderen gaven in dit onderzoek aan het belangrijk te vinden om te worden gehoord, al zeggen sommige kinderen ook expliciet dat de ouders of de rechter zou moeten beslissen. Dat komt overeen met bevindingen van Cashmore (2002) die verwoordt dat *“children want to have a say rather than their own way”* (p. 845). Kortom het is niet aannemelijk dat de kinderen die geen gebruik maakten van het hoorrecht dit niet belangrijk vinden. In plaats daarvan werden praktische argumenten genoemd zoals vrij vragen van school en vervoer regelen naar de rechtbank. Enkele jongeren noemden ook dat ze geen uitnodiging hadden gekregen terwijl dit op basis van hun leeftijd wel de verwachting was, wat een aanleiding was om met deskundigen te discussiëren over de geschiktheid van de papieren oproepbrief. Volgens hen is het echter de vraag of digitale middelen zoals mails wel geschikt zijn voor dit doeleinde.

Uit dit onderzoek is verder duidelijk geworden dat de **leeftijdsgrens van het hoorrecht vrij strikt gehanteerd wordt**. In lijn met andere (dossier) onderzoeken (Aalders, 2018; Smits, 2015; Van der Zon & De Jong-Kruijff, 2015; Van Triest, 2004) werden kinderen jonger dan 12 jaar oud niet vaak uitgenodigd voor een kindgesprek. In de huidige studie gaf de ruime meerderheid van de ondervraagde raadsheren aan dat het horen van twaalfminners praktisch niet gebeurt. Van de rechters gaf de helft aan dat dit regelmatig voorkomt, maar de aanleiding was hierbij vooral dat kinderen zelf (of via ouders) een verzoek hiervoor indienen. Uitnodiging op eigen initiatief van de rechter kwam niet vaak voor. Dit kan samenhangen met het idee dat jonge kinderen kwetsbaar zijn en/of niet goed in staat om hun mening op een

heldere manier te formuleren (Van Bijleveld et al., 2015). De meest genoemde reden om twaalfminners *niet* uit te nodigen was in dit onderzoek dan ook dat het te belastend zou kunnen zijn voor deze kinderen; het is in dit kader waarschijnlijk dat rechters liever 'het zekere voor het onzekere' nemen en de leeftijdsgrens van 12 jaar dus strikt aanhouden.

4.6.1.3 *Het kindgesprek*

Door diverse procedurele aspecten voor, tijdens en na het kindgesprek te bevragen, is in dit onderzoek de praktijk van het hoorrecht verder onderzocht. Duidelijk is geworden dat deze praktijk enorm varieert per rechtbank, type zaak, en leeftijd van de betrokken minderjarige. **Non-uniformiteit wat betreft procedures en werkwijze** is gebleken voor onderdelen uit het voortraject, maar ook tijdens en na het kindgesprek. Zo was er verdeeldheid over het oproepen van minderjarigen in situaties zoals een echtscheiding zonder tegenspraak of kortgeding zaken, en gaven enkele rechters aan geen standaard oproepbrief te gebruiken. Voor het kindgesprek zelf worden bij rechtbanken geen standaard richtlijnen gehanteerd en zijn er individuele verschillen in de wijze waarop het gesprek gevoerd wordt. Duur en locatie van het gesprek variëren ook; de huidige studie toonde aan dat het kindgesprek soms gehouden wordt in een speciale daartoe ingerichte ruimte, soms in de zittingszaal en soms in de raadkamer. Dit beeld lijkt ook terug te komen in het onderzoek van Van der Zon en De Jong-Kruijff (2015), waaruit blijkt dat het bij het ene Hof gebruikelijk is om het gesprek te laten plaatsvinden in de raadkamer en bij het andere hof in de zittingszaal. De bevinding van de huidige studie dat er soms meerdere rechters en raadsheren aanwezig zijn tijdens het kindgesprek, lijkt ook in het onderzoek van Van der Zon en de Jong-Kruijff (2015) te worden bevestigd, net als de variatie wat betreft de duur van het kindgesprek. Uit de huidige studie blijkt dat dit erg kan variëren tussen rechtszaken: de meeste rechters en raadsheren noemen een tijd tussen de 5 en 30 minuten, waarbij een antwoord van ongeveer 10-15 minuten het vaakst voorkomt. Uit het onderzoek van Van der Zon en De Jong-Kruijff (2015) kwam naar voren dat de gemiddelde duur van het kindgesprek bij het Hof varieerde tussen de 7,5 minuut bij het ene Hof tot 19 minuten bij het andere Hof. Uit het huidige onderzoek bleek de variatie in duur vooral samen te hangen met het type rechtszaak. Zo is duidelijk geworden dat kindgesprekken in een kinderbeschermingszaak zoals een ondertoezichtstelling of uithuisplaatsing direct voor de zitting plaats vinden en de rechter doorgaans direct na de zitting uitspraak doet, terwijl het bij gezag- en omgangszaken vaak zo is dat het kindgesprek op een ander tijdstip en in een andere ruimte plaatsvindt en het enkele weken duurt voordat de rechter uitspraak doet. In dit laatste geval zijn er dus meer mogelijkheden om kinderen te spreken buiten de zittingszaal en om kinderen niet te laten wachten in een standaard wachtruimte waar hij/zij ook de ouders kan tegenkomen.

In dit onderzoek is verder gebleken dat respondenten **de rechter als gesprekspartner** overwegend positief evalueren. Een wat lagere score is gegeven

door bijzondere curatoren over de mate waarin rechters in staat zijn om kinderen een vertrouwd gevoel te geven. Dit lijkt goed aan te sluiten bij eerder empirisch onderzoek dat werd verricht in opdracht van de Kinderombudsman (Van der Bijl, Van Dongen, & Vreeburg, 2012). Daaruit kwam naar voren dat rechters vinden dat zij kinderen in principe zelf prima kunnen horen, terwijl bijzondere curatoren daar anders over denken. In lijn met deze bevinding is in het huidige onderzoek aangetoond dat bijzondere curatoren de enige groep deskundigen is die indirect horen prefereert (dit wordt verder besproken in par. 4.6.3.3). In interviews lichtten de bijzondere curatoren toe dat zij met name moeite hebben met de context van het kindgesprek, zoals de duur en locatie hiervan, waarmee ook de discrepantie uit het rapport van de Kinderombudsman (Van der Bijl et al., 2012) genuanceerd wordt.

Een punt dat door bijzondere curatoren genoemd werd, is dat het in complexe situaties, waar bijvoorbeeld loyaliteitsconflicten spelen, lastig is om in een korte tijd de eigen mening van het kind boven tafel te krijgen. In het kader van **onderzoeksvraag 2** is aan rechters gevraagd of hen dit lukt (**onderzoeksvraag 2b**). Over het algemeen vinden zij het kindgesprek geschikt om de stem van het kind te vangen. Zij geven hierbij ook aan goed te kunnen inschatten of de mening van het kind gestuurd is, wat met name opvalt door de formulering. Dit heeft tevens gevolgen voor de betekenis die aan de stem van het kind wordt toegekend (**onderzoeksvraag 2a**). In gevallen waar men het vermoeden heeft van een loyaliteitsconflict wordt de mening bijvoorbeeld minder zwaar meegenomen, net als bij het horen van kinderen jonger dan 12 jaar oud. Rechters geven dus aan dat zij de mening van een kind in elk geval meenemen, maar de mate waarin varieert afhankelijk van het type zaak en de leeftijd van het kind. De vraag was verder of kinderen zich gehoord voelen (**onderzoeksvraag 2c**). Een grote meerderheid van de ondervraagde jongeren voelde zich tijdens het kindgesprek serieus genomen. Bovendien had de meerderheid het gevoel dat de rechter de mening van het kind had meegenomen in de beslissing. Hoewel de meerderheid hierover tevreden is, zijn ook enkele jongeren ontevreden. Dit zou verklaard kunnen worden doordat de rechter een beslissing heeft genomen die niet correspondeert met de wens van het kind, maar ook doordat kinderen geen terugkoppeling hebben ontvangen over de beslissing. Dit laat wederom zien hoe belangrijk contextuele factoren zijn in dit proces.

De resultaten tonen aan dat de **opzet van het kindgesprek op verschillende aspecten verbeterd zou kunnen worden**. Hierbij gaat het veelal over contextuele factoren zoals de duur van een kindgesprek. Alle bevindingen bij elkaar genomen wordt duidelijk dat alle partijen liever zien dat een kindgesprek wat langer duurt. Rechters en raadsheren zijn niet ontevreden over de duur van het kindgesprek, maar gaven in interviews aan dat het prettiger zou zijn als ze wat meer tijd zouden hebben om dit gesprek te voeren. Ook de setting verdient aandacht, waarbij het gunstig zou zijn om deze minder formeel te maken zodat kinderen een gesprek minder spannend vinden. In dit kader is het volgens gedragsdeskundigen aan te raden om een gesprek te voeren zonder toga aan en in een kindvriendelijke ruimte, maar de rechters

en raadsheren zien hierbij praktische problemen. Omdat het kindgesprek bij kinderbeschermingsmaatregelen net voor de zitting plaats vindt, is het lastig en inefficiënt om de toga steeds aan/uit te trekken en om steeds naar een andere kamer te verplaatsen. Deze voorbeelden tonen aan dat er wat betreft de opzet van het kindgesprek nog winst te behalen is.

4.6.1.4 Informatie en ondersteuning

Naast de praktische werkwijze tijdens het kindgesprek kwam ook de informatievoorziening richting kinderen aan de orde in dit onderzoek. Over de vraag of kinderen na het kindgesprek een **terugkoppeling** krijgen, heerste in het huidige onderzoek verdeeldheid onder de rechters en raadsheren. Een derde van de rechters en raadsheren geeft aan dat het kind dit niet van hen te horen krijgt. De meerderheid van de rechters en raadsheren geven aan dat de wijze van terugkoppeling verschilt per rechtszaak. Zo wordt er vaker een terugkoppeling gegeven als het kindgesprek direct voor de zitting heeft plaatsgevonden, als het kind in de gang zit te wachten of als het kind in de rechtszaal aanwezig is. Het gaat dan met name om jeugdbeschermingszaken. Uit eerdere onderzoeken van Smits (2015) en Van der Zon en De Jong-De Kruijff (2015) blijkt dat een goede terugkoppeling van het kindgesprek vaak ontbreekt, althans de visie van het kind is vaak niet meer terug te vinden in de uiteindelijke beschikking en zodoende is het niet duidelijk hoe de informatie van het kind is meegewogen.

Het **belang van adequate informatievoorziening** werd erkend door deskundigen, ouders en jongeren. Eerder onderzoek wees uit dat gebrekkige informatievoorziening samenhangt met spanning die kinderen ervaren omtrent het spreken met de rechter (e.g., Dillon et al., 2016; Nathansan & Saywitz, 2015), wat in de huidige studie bevestigd werd door zowel jongeren als deskundigen. Het is aan te bevelen om kinderen beter te informeren over wat zij kunnen verwachten als ze naar de rechter gaan, zodat ze minder spanning zullen ervaren en beter zullen begrijpen wat er gezegd wordt (Consulting Kids, 2017). Ook terugkoppeling van de beslissing vonden respondenten aan de huidige studie van belang, maar er was aardig wat discussie over de wijze waarop hier invulling aan gegeven zou moeten worden. In lijn met de bezwaren van Lieber (2018) dat afwijken van de juridische vaktaal af kan doen aan de precisie en kwaliteit van een uitspraak, hadden met name rechters en raadsheren in het huidige onderzoek twijfels over het belang en de haalbaarheid van aparte **kindvriendelijke uitspraken**.

Naast informatievoorziening over het kindgesprek is in de huidige studie ook ondersteuning tijdens het gesprek onderzocht. De resultaten tonen aan dat kinderen over het algemeen zonder **ondersteuning naar het kindgesprek** komen. Ook dit wordt bevestigd door eerder onderzoek (Van den Hoogen & Montanus, 2017; Van der Zon & De Jong-Kruijff, 2015; Van Triest, 2004). Uit de huidige studie blijkt dat rechters een extra aanwezigheid tijdens het

kindgesprek niet prefereren vanwege mogelijke beïnvloeding. Jongeren lijken hier meer behoefte aan te hebben dan er nu in praktijk gebruik van wordt gemaakt, dus het kan raadzaam zijn om kinderen in elk geval te informeren over de mogelijkheden. Zoals reeds is besproken in hoofdstuk 3 (inzichten uit de pedagogiek en (neuro)psychologie) kan een vertegenwoordiger of vertrouwenspersoon effectieve participatie bevorderen (Kennan et al., 2018).

4.6.2 De procespositie van minderjarigen

In de huidige studie is naast de praktijk van het hoorrecht ook de eigen rechtsingang van minderjarigen onderzocht (**onderzoeksvraag 1**). Als eerste is bestudeerd in welke mate minderjarigen gebruik maken van de eigen rechtsingang. Uit de vragenlijsten en interviews blijkt dat het nauwelijks voorkomt dat een minderjarige zelfstandig, al dan niet vertegenwoordigd door een volwassene, een procedure start via een **formele rechtsingang**. Sommige rechters geven aan dat ze denken dat minderjarigen geen weet hebben van de formele rechtsingangen. In eerdere onderzoeken komt eenzelfde beeld naar voren. Uit het adviesrapport van de Kinderombudsman uit 2012 over de bijzondere curator blijkt dat met name de rechters wijzen op het oerwoud van rechtsingangen, wat tot onduidelijkheid en onbekendheid leidt (Van der Bijl et al., 2012).

In een klein aantal gevallen dat minderjarigen wel de gang tot de rechter hebben gevonden, ging dit om een gezags- en omgangszaak via de **informele rechtsingang**. Dit bevestigt ook eerder onderzoek van de Kinderombudsman (Van der Bijl et al., 2012) en van Van den Hoogen en Montanus (2017). Uit dit laatste onderzoek komt naar voren dat, ondanks de stijging van het aantal informele verzoeken bij de rechtbank, het gebruik van de informele rechtsingang nog steeds vrij uitzonderlijk is. Uit dat onderzoek bleek ook dat er geen enkele uniformiteit tussen de verschillende rechtbanken in Nederland bestaat ten aanzien van de werkwijze bij de informele rechtsingang. Hoewel alle rechtbanken een minderjarige die een verzoek heeft gedaan via de informele rechtsingang uitnodigen voor een gesprek met de rechter, hanteert bijna elke rechtbank een verschillende werkwijze na het gesprek met het kind, wat tot rechtsongelijkheid en rechtsonzekerheid leidt. Het huidige onderzoek lijkt dit beeld te bevestigen. Zo geven rechters aan dat ze vaak wisselend omgaan met een informeel verzoek; soms leidt het informele verzoek tot een ambtshalve beslissing en soms niet.

Aangezien jongeren in beperkte mate gebruik maken van de eigen rechtsingang (formeel of informeel) is ook hier een aandachtspunt om jongeren te informeren over de mogelijkheden wat betreft de eigen rechtsingang. Volgens deskundigen verklaart de onbekendheid hiervan de bevinding dat er zo weinig gebruik gemaakt wordt van deze mogelijkheden. Ook andere onderzoeken benadrukken dat kinderen onvoldoende op de hoogte zijn van de mogelijkheden betreffende hun rechtsingang (Block et al., 2010; Bouma et al., 2018; Steketee, Overgaag & Lünnevan, 2003).

4.6.3 Uitbreiding van hoorrecht en/of procespositie?

Nadat een beeld is verkregen van de praktijk van het hoorrecht en de procespositie van minderjarigen in het civiele recht is er onderzocht of er behoefte is aan een uitbreiding van de formele procespositie en/of aanpassing van de leeftijdsgrens in het hoorrecht (**onderzoeksvraag 6**). Wat betreft het hoorrecht zouden verschillende vormen van uitbreiding mogelijk kunnen zijn. Zo is ten eerste geëxploreerd of er behoefte is aan een alternatieve vorm van indirect horen waarbij een externe partij het kind hoort en hierna terugkoppelt aan de rechter. De voordelen van indirect horen betreffen vooral contextuele factoren; een externe partij kan bijvoorbeeld langer de tijd kan nemen voor een gesprek en een meer kindvriendelijke locatie selecteren. Zoals reeds besproken hebben zowel jongeren als rechters echter de behoefte om elkaar te spreken, waardoor dit alternatief niet als gewenst naar voren kwam. Wel is geopperd dat indirect horen vaker ingezet zou kunnen worden als blijkt dat de stem van het kind niet goed te vangen is in een kindgesprek. Het verruimen van de mogelijkheden om hiervoor een bijzondere curator te benoemen behoort tot de mogelijkheden. De resultaten van dit onderzoek toonden aan dat de meerderheid van de respondenten vond dat de mogelijkheden om **een bijzondere curator ex artikel 1:250 BW** te benoemen om het kind te vertegenwoordigen moeten **worden verruimd**; dit vinden vooral de bijzondere curatoren en medewerkers van de GI en de Kinder- en Jongerenrechtswinkels. Uit hoofdstuk 2 en het daarin uitgevoerde jurisprudentieonderzoek blijkt dat ondanks dat de bijzondere curator steeds vaker wordt ingezet, in de afgelopen vijf jaar een substantieel deel van de verzoeken tot de benoeming van een bijzondere curator wordt afgewezen en dat het nog steeds om een relatief klein deel van alle familie- en jeugdzaken gaat. Deze bevindingen lijken overeen te komen met eerdere onderzoeken. In het adviesrapport van de Kinderombudsman uit 2012 waarin bij vier rechtbanken in 2011 onderzoek is gedaan naar de benoeming van een bijzondere curator (Van der Bijl et al., 2012), komt naar voren dat het totaal aantal (gemelde) zaken laag blijft. Daarnaast laten de cijfers uit dat onderzoek een groot verschil zien tussen de vier rechtbanken. Ook uit eerder dossieronderzoek over drie jaar (1999, 2000 en 2001) van het Verwey-Jonker Instituut blijkt dat er in de praktijk weinig gebruik wordt gemaakt van de benoeming van een bijzondere curator (Steketee et al., 2003).

De meest belangrijke uitbreiding voor het hoorrecht die onderzocht is in de huidige studie, is een mogelijke **verlaging van de huidige leeftijdsgrens van 12 jaar**. Deskundigen hebben verdeeld gereageerd op dit scenario, waarbij er bijna een 50-50 verdeling is van voor- en tegenstanders. Jongeren en ouders zijn eensgezinder: een ruime meerderheid is voor het verlagen of zelfs afschaffen van de leeftijdsgrens van het hoorrecht. Opmerkelijk is dat tegenstanders vooral contextuele factoren noemen als reden voor het behouden van de leeftijdsgrens: horen is voor jongere kinderen te belastend, of de gesprekken duren nu al te kort, laat staan voor jongere kinderen. Hiermee kan echter rekening gehouden worden bij de uitwerking van een kindge-

spreek met een jonger kind, bijvoorbeeld door betere informatievoorziening, kindvriendelijke ruimtes en leeftijdsadequaat taalgebruik. Hoewel jongeren bevestigen dat het spannend is om aan een kindgesprek deel te nemen, is dat voor jongeren geen belemmering gebleken om gebruik te maken van het hoorrecht. Het belang om hun mening te geven weegt blijkbaar zwaarder dan eventuele stress. In dit opzicht is het belangrijk om na te gaan welke groep benadeeld wordt in de huidige wet- en regelgeving. In lijn met diverse wetenschappelijke studie (Barnes, 2012; Leeson, 2007; Munro, 2001; Winter, 2010) benadrukken ouders dat kinderen die hun mening niet mochten geven het gevoel hadden dat er *over* hen in plaats van *met* hen beslist werd, en dat dit negatieve gevolgen kan hebben voor een kind. De vraag is vervolgens welke leeftijdsgrens dan gewenst is. Deskundigen, jongeren en ouders in dit onderzoek hebben bijna alle mogelijke leeftijden genoemd inclusief het afschaffen van een leeftijdsgrens, maar verlagen naar 8 dan wel 10 jaar oud is door de meeste deelnemers aan dit onderzoek genoemd.

Als laatste zijn ook de **mogelijkheden om de eigen rechtsingang uit te breiden** geëvalueerd. Een belangrijke bevinding was dat dit voor vele deskundigen, ouders en jongeren een lastig en abstract begrip was. Dit sluit aan bij voorstellen van enkele rechters om de rechtsingang vooral toe te lichten en hierover te informeren, in plaats van deze uit te breiden. Men was vooral huiverig voor het volledig procesbekwaam maken van minderjarigen, aangezien dit volgens deskundigen meer vereist dan het geven en/of formuleren van een mening. Hiervoor moet een kind de gevolgen van een procedure goed kunnen overzien, en de vraag is of dit het geval is. En moet deze verantwoordelijkheid wel bij een kind gelegd worden? Ook vragen deskundigen zich af of dit de weg opent naar meer procedures doordat ouders via het kind gaan procederen. Kortom er worden vooral nadelen genoemd. Dat de meeste ondervraagden vinden dat kinderen niet volledig procesbekwaam moeten zijn, lijkt niet overeen te komen met eerder uitgevoerd onderzoek door het Verwey-Jonker Instituut (Steketee, Overgaag & Lünne-man 2003). In dat onderzoek gaven alle 23 ondervraagde deskundigen aan voorstander te zijn van een eigen 'simpele' rechtsingang, waarbij alle drempels die er nu zijn, vermeden worden. In datzelfde onderzoek gaven ook jongeren aan dat ze voorstander zijn van een eigen rechtsingang onder bepaalde voorwaarden. Deze jongeren gaven daarnaast aan dat ze niet snel zelf een procedure zullen aanspannen. In het onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut wordt door alle respondenten aangegeven dat het belangrijk is dat minderjarigen in de procesgang worden begeleid. Daarmee wordt bedoeld op iemand die de minderjarige steunt in de gang naar de rechtbank en kan uitleggen hoe de procedure in elkaar zit. Ook de jongeren geven in dat onderzoek het belang van goede informatievoorziening en begeleiding tijdens de procesgang aan. Dit beeld lijkt ook aansluiting te vinden bij het huidige onderzoek. De meerderheid van de ondervraagde deskundigen vindt dat de minderjarigen op dit moment onvoldoende **steun krijgt tijdens de gerechtelijke procedure**. Met name de bijzondere curatoren vinden de ondersteuning onvoldoende. Ook vinden de meeste deskundigen dat de ouders niet zonder meer de

juiste personen zijn om het kind te vertegenwoordigen in procedures. In de discussie over het uitbreiden van de procespositie van minderjarigen werden in het huidige onderzoek niet alleen maar nadelen genoemd. Zo werd er gerapporteerd dat het nodig is om de procespositie van jongeren uit te breiden en te versterken vanwege de non-uniformiteit die er bestaat in het behandelen van verzoeken. Naar voren kwam bijvoorbeeld het feit dat jongeren wel mogelijkheden hebben om de rechter te benaderen, maar dat een rechter hier vervolgens niets mee hoeft te doen. Dit laat zien dat er een probleem ligt voor wat betreft rechtsbescherming van jongeren.

4.6.4 Beperkingen van dit onderzoek

Het onderzoek dat in dit hoofdstuk is beschreven, heeft veel waardevolle inzichten geleverd wat betreft de praktijk en evaluatie van de procespositie en het hoorrecht van minderjarigen in het civiele recht. Het is echter belangrijk om ook de beperkingen van deze studie te erkennen, waarbij de representativiteit van de steekproef de voornaamste is. Alle deelnemers aan dit onderzoek hebben vrijwillig meegedaan. Er is tijdens de werving getracht om de representativiteit in het oog te houden, maar het blijft mogelijk dat ervaringen van deelnemers niet representatief zijn voor de hele groep. Deskundigen zijn via beroepsgroepen geworven en rapporteerden in de vragenlijsten op basis van talloze ervaringen, maar de ervaringen van jongeren en ouders zijn gebaseerd op hun eigen verhaal. Dat maakt dat dit probleem het grootst is bij deze twee groepen. Om die reden zijn de gegevens van de afzonderlijke subgroepen thematisch naast elkaar gelegd, zodat een directe vergelijking per onderwerp mogelijk was.

Aangezien veel jongeren zijn geworven via hbo- en wo-opleidingen, is te verwachten dat opleidingsniveau mogelijk scheef verdeeld is in de huidige steekproef. Ook de grootte van de steekproef van de jongeren zou genoemd kunnen worden als een beperking. Hoewel er een mooie steekproef is geworven in dit onderzoek, zijn sommige clusters jongeren ondervertegenwoordigd. Zo kon de groep jongeren die ervaring had met een civiele procedure onderverdeeld worden in groepen die destijds jonger of ouder dan 12 waren, en groepen die wel of niet een gesprek met de rechter hadden. Sommige van deze 'subclusters' bestonden uit relatief weinig jongeren. Ook zijn er nauwelijks jongeren die ervaring hadden met een adoptie- of afstammingsprocedure. Waarom een grote groep jongeren niet deelnam aan het huidige onderzoek is slechts speculeren, de meest waarschijnlijke reden leek dat deze groep jongeren overvraagd wordt met veel verschillende onderzoeken.

Een andere beperking betreft de retrospectieve studieopzet voor de jongeren. Er is bewust gekozen om jongeren van 16-24 jaar oud te laten terugkijken op een civiele procedure die al is afgerond. Redenen hiervoor zijn o.a. om jongeren die nu nog in de situatie verkeren niet extra te belasten; en omdat jongeren die terugkijken op de situatie gezien hun emotionele staat en cognitieve ontwikkeling beter in staat zullen zijn om op de situatie

te reflecteren. Een nadeel is echter dat de ervaring met de civiele procedure en het kindgesprek voor sommigen al langer geleden is, wat de antwoorden kan beïnvloeden. Herinneringen kunnen mogelijk vervaagd zijn, maar het is niet aannemelijk dat het kindgesprek in dat geval als heel stressvol is ervaren. Stressvolle gebeurtenissen worden namelijk soms beter, en in elk geval niet slechter onthouden dan niet-stressvolle gebeurtenissen (e.g., Oates & Shrimpton, 1991; Peterson, 2012). Desondanks is er voldoende ruimte gegeven om “weet ik niet meer” te antwoorden. Het zou mooi zijn als er in toekomstig onderzoek ook een jongere leeftijdsgroep geïnccludeerd kan worden.

Als laatste moet genoemd worden dat de praktijk van het hoorrecht in het algemeen is onderzocht, en dat het niet mogelijk was om de werkwijze voor verschillende gerechtelijke procedures te inventariseren. Waar uit de antwoorden bleek dat er verschillen zijn wat betreft jeugd- en familiezaken, is dit gerapporteerd.

4.6.5 Conclusie

In dit onderzoek is de praktijk van de procespositie van minderjarigen in familie- en jeugdprocedures onderzocht en geëvalueerd, waarbij de ervaringen en meningen van deskundigen, jongeren en ouders centraal stonden. Samenvattend kan gezegd worden dat de praktijk van het hoorrecht varieert per rechtbank en type zaak. Streven naar uniformiteit is een belangrijk aandachtspunt voor de rechtspraktijk zodat jongeren goed geïnformeerd kunnen worden over het kindgesprek en de mogelijkheden om een procedure te starten. Voorlichting, zowel voorafgaand als na afloop van het kindgesprek, is op dit moment nog beperkt, en kan een oorzaak zijn van stress bij jongeren. Naast informatievoorziening kan er binnen de praktijk van het hoorrecht verder aandacht besteed worden aan contextuele factoren zoals de duur en locatie van een kindgesprek. Wat betreft het hoorrecht van minderjarigen kwam het verlagen van de leeftijdsgrens als belangrijk aandachtspunt naar voren. De huidige leeftijdsgrens is nu een beperking voor een grote groep jongeren om zich gehoord te voelen. Het verlagen van de leeftijdsgrens zou dan ook zeer wenselijk zijn vanuit het perspectief van jongeren. Voor het uitbreiden van de eigen rechtsingang is in dit praktijkonderzoek minder steun verkregen.